

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

letnik 28

št. 2

leto 1980

Spoštovani!

SLOVENSKA MATICA nudi vsem naročnikom Kronike ugodno možnost, da si nabavijo njene knjige in še posebej spodaj navedene zgodovinske knjige:

F. Stelè, Slikarstvo v Sloveniji	90.—
N. Sumi, Arhitektura XVIII. stoletja	70.—
Pleterski-Ude-Zorn, Koroški plebiscit	150.—
E. Cevc, Poznogotska plastika	90.—
J. Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo	70.—
L. Čermelj, Med prvim in drugim tržaškim procesom	50.—
P. Fister, Arhitektura protiturških taborov	100.—
I. Stopar, Razvoj srednjeveške grajske arhitekture	190.—
M. Britovšek, Razkroj fevdalne agrarne strukture	70.—
T. Glavač, Lužiški Srbi	50.—
I. Komelj, Gotska arhitektura na Slovenskem	120.—
V. Melik, Volitve na Slovenskem	70.—
I. Mohorič, Zgodovina železnic na Slovenskem	120.—
J. Pleterski, Narodna in politična zavest na Koroškem	70.—
Zemljevid tržaškega ozemlja	120.—

Gre za knjige, ki so trajnega pomena in jih je treba večkrat vzeti v roke. Dobite jih s popustom, to je po članski ceni (precej nižji od knjigotrške) in pri večjem odvzemu tudi na več obrokov, v poslovnih prostorih Slovenske matice, Ljubljana — Trg osvoboditve 7/I

SLOVENSKA MATICA

Ribniška
Kovinska
Industrija
Ribnica na Dol.

Proizvodni program:

- Hidravlični kamionski in traktorski nakladalci;
- Hidravlične stiskalnice odpadnih surovin;
- Oprema za zimsko vzdrževanje cest;
- Oprema za letališča.

KRONIKA
ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

28. letnik Ljubljana 1980 2. zvezek

Ernst Bruckmüller: Uspehi in problemi avstrijske regionalne zgodovine — Stran 77

Successes and Problems of the Austrian Regional and Local History

Tone Knez: Novo mesto kot arheološko najdišče (raziskovanja — dognanja — problemi) — Stran 82

Novo mesto as the Archeological Find-Spot (Explorations — Results — Problems)

Vasko Simoniti: Sistem obveščanja pred turško nevarnostjo v 16. stoletju — Stran 93

The System of Informing about the Turkish Irruptions in the 16th Century

Branko Reisp: Mladostna potovanja J. V. Valvasorja — Stran 99

Travelling of J. V. Valvasor in His Youth

Damjan Prelovšek: Šolanje kiparja Francesca Robba — Stran 107

Education of the Sculptor Francesco Robba

Jože Ciperle: Ljubljanska gimnazija (1773—1808), 1. del — Stran 111

The Grammar School of Ljubljana (1773—1808), 1st Part

Hanka Štular: Kranjski zavod za umetniško tkanje v Ljubljani (KZUT) 1898—1909 — Stran 122

The Carniolian Institution for Artistic Weaving 1898—1909

Slavica Pavlič: Ivan Simonič (1905—1979) — Stran 136

Iz starih fotografskih albumov — Stran 138
Photos from Old Albums

Nove publikacije — Stran 140

New Publications

Na ovitku: Franz Kurz von Goldenstein, Zage na izvirih Ljubljanice pri Vrhniku, tuš, okoli 1840, Narodni muzej v Ljubljani (foto Srečo Habič)

Ureja uredniški odbor. Glavni in odgovorni urednik dr. Peter Vodopivec. Tehnični urednik Vasko Simoniti.

Izdaja in zalaga Zgodovinsko društvo za Slovenijo, sekcija za krajevno zgodovino. — Tiska tiskarna Tone Tomšič v Ljubljani. Uredništvo in uprava v Ljubljani, PZE za zgodovino, Aškerčeva 12. Tekoči račun 50101-678-49040 (Zgodovinsko društvo za Slovenijo, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana — za »Kroniko«). Letna naročnina 160 din za posamezne naročnike, 240 din za ustanove, posamezna številka 80 din.

USPEHI IN PROBLEMI AVSTRIJSKE REGIONALNE IN LOKALNE ZGODOVINE

ERNST BRUCKMÜLLER

Če bi hoteli vsaj približno obdelati avstrijsko regionalno in lokalno zgodovino zadnjih desetletij, bi verjetno napolnili precej debelo knjigo. To, ne ravno zelo bistroumno opozorilo na postopno napredujočo provincializacijo avstrijske znanosti in posebej zgodovinske znanosti, mora zadoščati, da nakažemo mesto, ki ga zavzema regionalna in lokalna zgodovina. Zato je tem bolj umestno vprašanje, katere uspehe je dosegla ta vrsta zgodovinopisja.

Ta »uspeh« je odvisen od zastavljenega cilja; zgodovina pa je imela in ima zelo različne namene in cilje. Izkazalo se bo, da je eden izmed njih posebno trdoživ, namreč utrditev, poglobitev in potrditev skupnostne zavesti neke lokalne, regionalne ali večje socialne skupine. To ne pomeni nujno, da je ta oblika zgodovinopisja samo podpirala oblastnike — pomislimo le na opozicijsko vlogo stanovskega zgodovinopisja 16. in 17. stoletja. Razume pa se, da je regionalni in lokalni patriotizem zelo učinkovito gibalo za določeno zvrst zgodovinopisja.

Ne da bi mogli tukaj vsaj omeniti vse možne odtenke, naj navedemo takoj še neki popolnoma drugačen, a nič manj učinkovit nagib za regionalne in lokalne raziskave, namreč željo, da bi na podlagi podrobnih raziskav manjšega prostora dobili vpogled v splošni sestavni (strukturni) razvoj. Pri tem je izhodišče bolj splošne zgodovinske narave, lokalni pristop je le metoda. Ta metoda izhaja v avstrijskem prostoru iz dveh zgodovinopisnih načel. Prvo je srednjeevropska primerjalna deželna zgodovina (Vergleichende Landesgeschichte oziroma zgodovinsko deželoznanstvo (Historische Landeskunde). Njihov izvor je v glavnem znan, čeprav ne v podrobnostih jasen. Zgodovinskega deželoznanstva v nekdanjih habsburških deželah si brez stanovskega zgodovinopisja iz časov reformacije, razsvetljenstva in romantike ne moremo misliti. Dobilo je poleg tega dodatne pobude od geografskih raziskovalnih metod, ki jih je pravzaprav omogočila šele naprava velikih katastrskih del. In, da navedemo le še en, tretji moment: zgodovinsko deželoznanstvo je do-

bilo pomembne nove spodbude v zvezi z opzijskimi strujami v sami historiografiji, povezanimi z imeni Lamprecht, Grünberg pa tudi Dopsch. Ni slučaj, da veljajo ravno tisti raziskovalci, ki so se razvili v neposredni konfrontaciji z Dopschem in njegovimi rezultati kot veliki predstavniki avstrijskega zgodovinskega deželoznanstva: Ernst Klebel, Karl Lechner, Otto Stowasser, Otto Brunner (da omenimo le nekatere). Poleg te še danes učnikovite tradicije poskušajo v zadnjem času prevzeti prijem, ki se je razvil v Franciji, ko so tam prišli do spoznanja, da je moč zahtevati skupine okrog Annalov po strukturni analizi ustreči le z intenzivnimi regionalno-zgodovinskimi raziskavami. Dubyjeve raziskave o Mâconnaisu ali pa Le Roy Ladurijeve o Langue d'Ocu štejejo med najvidnejše rezultate teh prizadevanj. Od zgoraj omenjenih tradicionalnih srednjeevropskih prizadevanj se ti pisci razlikujejo predvsem po tem, da se skušajo dokopati do kar največ virov, ki navajajo količine, če le mogoče v obliki primerjalnih kronoloških vrst. Pri tem stopa zgodovina območja ali kraja samega še bolj v ozadje kot pri srednjeevropskem izročilu: strukturnotipološko opazovanje skoraj nadkriljuje identifikacijo s samim predmetom raziskave (ali pa vodi kvečjemu sekundarno, skozi vinske kleti raziskovanega območja, k tej identifikaciji). Toliko torej k zastavljenim ciljem. Odveč je poudariti, da jih dejansko ni moč tako jasno ločiti. Knjige, kot zgodovina Predarlske (Vorarlberg) Benedikta Bilgerija,¹ ki s prav komičnim zanosom zasledujejo absolutno moralno prednost obravnavanega območja in njegovega prebivalstva nazaj najmanj do pozne antike, so danes postale redkost. Kot primer za način zgodovinskega opazovanja (in njegovega uspeha), ki se drugod že zdavnaj ne šteje več za znanstvenega, pa mora to delo, ki je zasnovano v več zvezkih, ostati še dolgo zanimivo za zgodovino znanosti. Sicer pa se tako preprosta identifikacija, ideološko povečanje kot zgodovinski cilj ter utemeljitev skupne zavesti pojavljajo praviloma le še v kakšnih mestnih in drugih krajevnih zgodovinah.

Najbolje je po mojem mnenju prikazan cilj — medtem že »klasične« deželne zgodovine — v sedem knjig obsegajočem delu o eni nižjeavstrijski deželni četrti, torej dokaj velikem območju. Verjetno se je to delo, »Das Waldviertel«, ki ga je izdal Eduard Stepan, tudi najbolj približalo meddisciplinarnim izhodiščem. Prispevka Otta Brunnerja v zadnjem delu (1937) o zgodovinskem položaju Waldviertla in Karla Lechnerja o naselitveni zgodovini in zgodovini gospodstev bo gotovo še treba dolgo navajati kot dva izmed najboljših

primerov za zmogljivost tega izhodišča.² Brunner je (zopet po mojem osebnem občutku) napisal enega najboljših lokalnozgodovinskih prispevkov. V delu »Krems und Stein« (1948) je prispeval osrednji sestavek »Die geschichtliche Stellung der Städte Krems und Stein« (Zgodovinski položaj mest Krems in Stein), v katerem si avtor ves čas prizadeva za splošno tipološko analizo, ne da bi pri tem izgubil povezavo z viri in občutek za zgodovinsko stvarnost tega dvojnega mesta na eni strani in ne da bi se na drugi strani izgubljal v malenkostih lokalnih nepomembnosti.³ (Sicer pa pomeni odhod Otta Brunnerja — ki namreč ni bil večji »Naci«, kot so bili drugi gospodje, ki so še kasneje zavzemali odlične položaje — v Hamburg prav nič nepomembno stopnjo v že zgoraj omenjeni provincializaciji avstrijske zgodovinske znanosti.)

Kakor se je tu pokazala zveza med visoko znanstveno stopnjo in povezava z domačijo (Brunner je doma iz Kremsa) kot izredno rodovitna, pa so na drugi strani močne pozitivistične zahteve, ki so jih posebno po Inštitutu za avstrijsko zgodovinsko raziskavo (Institut für österreichische Geschichtsforschung) postavljali generacijam arhivarjev (posebno deželnim, mestnim in samostanskim), dostikrat vedle do čudno suhljatega tipa lokalnega ali regionalnega zgodovinopisja, čeprav gre včasih za zajetna dela. Kakor se ti zgodovinarji zavedajo, da je Bilgerijev način nesprijemljiv, pa si na drugi strani sami ne upajo vnesti v svoje raziskave kakršnihkoli strukturalnih pogledov, saj menijo, da bi to ne bilo v soglasju s strogimi zahtevami njihove šole. Primer take oblike lokalnega zgodovinopisja je morda delo Aloisa Zaunerja »Vöklabruck und der Attergau«⁴ — zelo natančen prikaz, za katerega je bilo treba veliko dela in časa, ki pa je videti težko uporabljiv za odgovor na nadrejena strukturalna vprašanja.

Tretjega od zgoraj omenjenih izhodišč so zastopali — skoraj bi rekli: kajpada — tujci. Amerikanec Lutz K. Beker je raziskoval v Zgornjem Waldviertlu zgodovinske družinske konstelacije,⁵ Luksemburčan J. P. Lehnert je prišel iz Pariza z nalogo, opraviti historično demografske študije v Hardeggu oziroma Stockerau⁶ (obe mesti ležita v Nižji Avstriji). Prvi predstavlja anglosaško, drugi francosko varianto nujno lokalno zainteresiranega strukturnega izhodišča. V Avstriji sta pri tem seveda naletela na že zbujeno zanimanje avstrijske socialnozgodovinske znanosti. Odtlej so take regionalne študije s širšimi, nadregionalnimi zanimanji postale pogoste zlasti v krogu dunajskega univerzitetnega profesorja Michaela Mitterauerja.⁷

Pri tem ne stoji nikoli pokrajina kot taka v središču pozornosti, temveč vsebinska vprašanja (npr. vprašanje nezakonskih rojstev, posledice gospodarskih sprememb za družinsko sestavo, demografska vprašanja itd.)

S tem smo se približali še različnim drugim vprašanjem, na primer o razmerju med zgodovinsko znanostjo na univerzi in lokalno oziroma regionalno zgodovino, kakor tudi vprašanju medsebojnega vpliva različnih tukaj navedenih nagibov ali znanstvenih (oziroma predznanstvenih) gledišč.

Prvi sklop vprašanj bi seveda potreboval obširnejšega prikaza, ki bi moral segati nazaj v 19. stoletje. Rad bi to kasneje podrobneje prikazal — za zdaj pa mora zadostovati opozorilo, da je treba videti razloček med Dunajem in drugimi univerzitetnimi mesti.⁸ V glavnem in prestolnem mestu niso kakršnih koli regionalnih ali lokalnih študij nikoli jemali prav resno — kvečjemu kot začetne vaje, tako rekoč zato, da si se odrinil od roba bazena in splaval. Nazadnje je bilo treba vedno imeti cesarsko in državno zgodovino za edini obdelave vredni predmet. Drugače v Innsbrucku ali Gradcu. Tukaj sta dala Albert Jäger ali A. Luschin von Ebengreuth gotovo tudi za lokalno zgodovino važne pobude. Na drugi strani pa je bila tukaj tudi vrsta institucij, ki končno skoraj vse izvirajo iz stanovskih institucij predmarčne dobe: muzeji in muzejska društva dežel, zgodovinska društva, ki so se deloma iz teh razvila.⁹ V mestih brez univerze so izključno te ustanove omogočile obstanek zgodovinske znanosti in ga tudi naprej vzdrževale — gotovo ne vedno na tistem nivoju, ki bi si ga želeli (posebno čedalje večji pomen »nacionalnega vprašanja« je tukaj igral veliko vlogo), v splošnem pa vendar na upoštevanja vreden način.

Problematičnejše je bilo na Dunaju. Tako blizu cesarjevega dvora se nižjeavstrijskim stanovom nikoli ni posrečilo to, kar se je Štajercem, Koroščem ali Tirolcem. Značilno je, da je bil »Verein für Landeskunde« v Nižji Avstriji ustanovljen šele 1864, torej v ustavnem času. S tem v zvezi je še do danes občutno pomanjkanje objavljenih virov. Medtem ko imajo danes druge avstrijske dežele dosti dobre zbirke listin ali registrov, lahko Nižja Avstrija pokaže le na en sam reven zvezek nižjeavstrijske zbirke listin.¹⁰ Šele 1979 je bil na pobudo vodstva nižjeavstrijskega deželnege arhiva ustanovljen Inštitut za nižjeavstrijsko deželoznanstvo.¹¹ Dunajska univerza se na svojem sedežu ni izkazala kot tak pospeševalac raziskave regionalne zgodovine, kot bi se to moglo na prvi pogled pričakovati. Bila je pač dvorna in državna univerza. In potreben

je bil dolg in boleč proces provincializacije zgodovinske znanosti na dunajski univerzi, da je našla drugo obliko indentifikacije. Ni čudno, da je to bilo sprva in predvsem zelo skromno, Omejitev dunajske zgodovinske znanosti na novo, majhno Avstrijo se je kar zlahka izrodila v drobnjakarsko samoobravnavo. Šele v zadnjem času se prednost prostorske omejenosti pri zgodovinskih raziskavah vse bolj razločno opaža in ta novi pogled vodi do vse bolj intenzivnih kontaktov s tradicionalnimi ustanovami regionalne in lokalne zgodovine, četudi ti novi stiki niso čisto brez problemov. Hkrati se odpira vprašanje vzajemnega vpliva različnih nagibov za regionalno in lokalno zgodovinsko raziskavo. Morda bi bilo najbolje prikazati ta problem na primeru novoustanovljenega inštituta za nižjeavstrijsko deželoznanstvo. Deželna vlada je od tega inštituta precej odkrito zahtevala krepitev deželne zavesti, torej postavljala nalogo, ki se povsem giblje v okvirih tradicije regionalnega zgodovinarstva. (Seveda gre za specifični nižjeavstrijski problem: Nižjeavstrijci, ki so se čutili za »Avstrijce« brez pridevka, niso razvijali tako močne deželne zavesti kot Štajerci, Tirolci ali tudi Zgornjeavstrijci).¹² Vodstvo inštituta pa vidi svoje glavne naloge v tem, da dokonča oziroma na novo izda staro nižjeavstrijsko deželno topografijo, da bibliografsko obdelo različno gradivo in da smotno razišče predvsem agrarno in obrtno strukturo dežele. Če in kolikor more prikaz posebnosti in dosežkov na teh področjih krepiti deželno zavest, bržkone ne bo prišlo do konflikta glede cilja. V načrtovanju pa se jasno pojavlja prizadevanje pridobiti tudi strukturne, medregionalno primerljive dosežke. Tako v znanstvenem svetu kot pri posameznih projektih tesno sodelujejo z ustreznimi univerzitetnimi ustanovami.

Dunajska univerza ima razen z deželo Nižjo Avstrijo opravka še z deželo Dunajem (Land Wien). Tudi z nosilci zgodovinske znanosti pri deželi Dunaj, predvsem z zgodovinskim društvom, povezanim predvsem z mestnim arhivom, obstajajo tesni stiki, ki se na primer kažejo v načrtih za novo serijo velike »Zgodovine mesta Dunaja«.¹³

Kakor se je torej vzajemno razumevanje med univerzo in lokalno zgodovino na Dunaju očitno povečalo, tako velja gotovo isto tudi za novi ali obnovljeni univerzitetni mesti Salzburg in Linz. Nasprotno pa kar ni moč ugotoviti kake razgibane udeležbe celovških univerzitetnih zgodovinarjev pri domačih institucijah, ki imajo bogato tradicijo. Očitno je v območjih, kjer je prvotni nagib za raziskavo regionalne zgodovine, zaostren z nacionalističnimi poudarki, še zelo močan, pre-

hod k objektiviziranemu strukturnemu pristopku težaven.

Za tako stanje avstrijske zgodovinske znanosti je vseskozi značilen strah pred primerjalnimi študijami, pa čeprav le znotraj same Avstrije. Regionana ali lokalna raziskava je skrajno specializirana, univerzitetna pa ali sledi tej specializaciji ali pa se usmerja na vprašanja, ki so »nad« tem spektrom. Primerjalne študije o takšnih temah, s katerimi se po navadi ukvarja lokalni specialist, morajo zato računati z zgoščenim nezaupanjem. Tipičen primer takih razmer utegne biti dejstvo, da so študije, ki jih je spodbudil in vodil Michael Mitterauer o strukturi zemljiškega gospostva in oblikovanju stanov, torej študije, ki so seveda segle globoko v »notranje zadeve« regionalnih raziskovalcev, naletele sicer v mednarodnem merilu na odlične kritike, medtem ko so se domače gibale med nezaupanjem in odklonitvijo, da, bile so celo osebno žaljive.¹⁴ Tukaj so očitno tudi znanstveniki, ki se sicer osebno ne identificirajo več s takimi predznanstvenimi prijemi, zavzeli lokalno in deželno-patriotično stališče, ki šteje primerjalno raziskovanje zapletenih in že skozi več generacij nerešenih regionalnih vprašanj za grozansko ošabnost univerze ali glavnega mesta. To nezaupanje je bilo tem večje zaradi pozitivistične dediščine, o kateri je bilo že govora.

Ali so te fragmentarne opazke dale pregled »uspehov in problemov« avstrijske regionalne in lokalne zgodovine? Morda bi nekateri kvantitativni podatki ta pregled lahko dopolnili in olajšali sodbo na podlagi lastnega opazovanja.

V avstrijskih deželah ne obstajajo le številne prizadevne lokalnozgodovinske organizacije (tako zlasti v mestih Krems, Wels ali Beljak — da se omejimo le na mesta, ki niso glavna mesta dežele), temveč je še več organizacij na bazi dežele (pri tem namenoma izpuščam srednjo raven — to je območje, kot so Waldviertel in podobno): Dve deželi imata svoje inštitute za deželoznanstvo (Zgornja Avstrija nekako od leta 1960, Nižja Avstrija od 1979). Vse dežele imajo zgodovinska ali deželnoznanstvena društva, deloma še v zvezi z muzejskimi ustanovami (npr. Innsbruck). Časopisi in periodične publikacije obstajajo v obilnem številu in zajemajo vsaka vso deželo: tri v Nižji Avstriji, tri v Zgornji Avstriji, tri na Štajarskem, po dve na Dunaju, na Koroškem in Salzburškem, po ena na Tirolskem in Predarlškem. Poleg tega obstajajo tekoče periodične publikacije Gradca in Linza, in kot nekaj posebnega list, ki ga izdaja samostan (Chorherrenstift) Klosterneuburg pri Dunaju. Redni časopisi izhajajo v Belja-

ku, Welsu, Kremsu, manj redni pa npr. v Steyerju in St. Pöltnu. Znanstvene serije obstajajo na Tirolskem (Schlern-Schriften z več kot 300 zvezki), v Zgornji Avstriji (doslej 17 zvezkov), Nižji Avstriji (okrog 20 zvezkov), na Štajarskem (sedem ali osem zvezkov). Možnosti za lokalno ali regionalno zgodovinsko udejstvovanje so torej zelo velike — vsekakor so veliko bolj številne kot avstrijski zgodovinski časopisi nadregionalnega značaja. Takšna sta pravzaprav le dva, ki kajpak dajeta le dokaj omejen izsek iz spektra zgodovinske znanosti.¹⁵

Čeprav zaključne pripombe o razmerju med naporom in dosežki v avstrijski lokalni in regionalni zgodovini dajejo misliti, pa je vendar treba pribiti tole: odločilni in perspektivni prispevki k zgodovinski znanosti v zadnjih petdesetih letih niso prihajali od »velike« zgodovine, temveč so jih dali tisti raziskovalci, ki so svoje rezultate dosegli na podlagi težavnih regionalnih študij. Pred več kot petdesetimi leti je Otto Brunner postavil temeljni kamen svojemu, za vso medievistiko pomembnemu delu s knjigo regionalno-zgodovinskega značaja. Takrat so izšle »Die Finanzen der Stadt Wien«.¹⁶ In če danes iščemo na dunajski univerzi tisto mesto, ki res uživa mednarodno priznanje, potem to ni več s tradicijami bogati »Institut für österreichische Geschichtsforschung«, temveč vso Evropo zajemajoči raziskovalni projekt Michaela Mitterauerja »O strukturnih spremembah v družini«, v kateri se stekajo tudi neštete posamične raziskave vasi in mest v vsej Evropi.¹⁷ Z računalniško obdelavo statusov animarum iz 17. do 19. stol., s spraševanjem ljudi in z obdelavo matičnih knjig, urbarjev itd. se tu za majhna območja — fare in njihove dele — dokopljejo do strukturnih elementov splošnega pomena.¹⁸

Brez pretiravanja smemo končno opozoriti še na to, da so tudi raziskave zgodovine delavskega gibanja s takimi regionalnimi študijami stopile dobršen korak naprej in da se šele s tem premaguje pičlost del o zgodovini idej in organizacij, kakršna je skozi desetletja vladala v Avstriji.

OPOMBE

1. Benedikt Bilgeri, *Geschichte Vorarlbergs*, zv. 1: Vom freien Rätien zum Staat der Montforter (že ta podnaslov je nesmiseln skupek anahronizmov, ki jih je moč izvajati le iz neke ideologije), 1971, zv. 2: Bayern, Habsburg, Schweiz — Selbstbehauptung (!), 1974, zv. 3: Ständemacht, Gemeiner Mann — Emser und Habsburgem, 1977 — 2. Eduard Stepan, Hg. *Das Waldviertel*. 7 zv. 1937. — 3. Otto Brunner, *Die geschichtliche Stel-*

lung der Städte Krems und Stein, v: Krems und Stein, Festschrift zum 950-jährigen Stadtjubiläum, Krems an der Donau 1948 (urednik: Otto Brunner). — 4. Alois Zauner, Vöcklabruck und der Attergau. Stadt und Grundherrschaft in Oberösterreich bis 1620 (Forschungen zur Geschichte Oberösterreichs 12, Linz 1971). — 5. Lutz K. Beker, The Stem Family and the Development Cycle of the Peasant Household: An 18th Century Austrian Example (American Historical Review 77, 1972). Cf. Sigrid Khera, Kin Ties and Social Interaction in an Austrian Peasant Village with Devided Land Inheritance (Behaviour Science Notes 7, 1972, 349—65) in Khera, Social Stratification and Land Inheritance among Austrian Peasants (American Anthropologist 75, 1973, 814—823). — 6. Jean Paul Lehnert, Die Pfarre Stockerau im 17. und 18. Jahrhundert. Erste Resultate einer demographischen Studie, v: Heimold Helczmanovski, Hg., Beiträge zur Bevölkerungs- und Sozialgeschichte Österreichs, Wien 1973, 373 sl. — 7. Michael Mitterauer — Reinhard Sieder Vom Patriarchat zur Partnerschaft, München 1980; Michael Mitterauer, Grundtypen alteuropäischen Sozialformen. Haus und Gemeinde in vorindustriellen Gesellschaften (Kultur und Gesellschaft. Neue histor. Forschungen hrsg. v. R. v. Dülmen, 5), Stuttgart-Bad Cannstatt, 1979 (vsi ti zbrani zapisi obravnavajo splošne probleme na avstrijskih lokalnih zgledih); Michael Mitterauer, Familienformen und Illegitimität in ländlichen Gebieten Österreichs (Archiv für Sozialgeschichte XIX, 1979, 123—188) — poslednji prispevek je bil izdelan na primeru same koroške regije. — 8. Karl Lechner, 100 Jahre »Verein für Landeskunde von Niederösterreich und Wien« im Rahmen wissenschaftlich-landeskundlicher Bestrebungen seit Ende des 18. Jahrhunderts, Wien, 1964, posebej 116 sl. — 9. Cf. Alphons Lhotsky, Österreichische Historiographie, Wien, 1962, 209 sl. in Lechner, 100 Jahre... (cit. v op. 8), 26 sl. — 10. Urkundebuch des Chorherrenstiftes St. Pölten (Niederösterreichisches Urkundebuch 1), 1891 in 1901. — 11. Predstavniki je univ. doc. dr. Hellmuth Feigl, znan po svoji knjigi o nižje-avstrijskem zemljiškem gospodstvu v novem veku. — 12. Pisec se je kot član inštitutovega kuratorija udeležil ustanovne seje in lahko velja za avtentično pričjo izjav, ki so na to merile. — 13. Monumentalna »stara vrsta« (izhajala je od 1897 naprej) je segala do 1740. V novi vrsti je doslej izšlo nekaj umetnostnozgodovinskih zvezkov, zvezki, namenjeni gospodarstvu, politični in družbeni zgodovini, so še v pripravi. Delo na zgodovini mesta Dunaja vodi Felix Czeike, upravnik dunajskega muzeja in deželnega arhiva. —

14. Michael Mitterauer, Hg., Herrschaftsstruktur und Ständebildung. Beiträge zur Typologie der österreichischen Länder aus ihren mittelalterlichen Grundlagen, 3 zv., Wien 1973. — Diskusija predvsem v deželoznanskih organih, pozitivne recenzije predvsem v mednarodnih revijah. — 15. K ustanovam: Lechner, kot v op. 8, dalje Festschrift 150 Jahre Joanneum, Graz 1969; Josef Schwerdfeger, Die historischen Vereine Wiens 1848—1908, Wien 1908. Poglavitna periodika: Dunaj: Wiener Geschichtsblätter (od 1945), Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien (v tej obliki od 1939, predhodnik od 1919); Nižja Avstrija: Jahrbuch für Landeskunde, Nova vrsta od 1902 (prej Blätter für Landeskunde od 1867), Unsere Heimat (od 1928, je naslednica »Monatsblätter«, ki so izhajali od 1902), »nöla«, Mitteilungen aus dem, Niederösterreichischen Landesarchiv (od 1977); Gornja Avstrija: Jahrbuch des oberösterreichischen Musealvereins (od 1840, pod tem naslovom od 1926). Oberösterreichische Heimatblätter (od 1919, pod tem naslovom od 1947), Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchives (od 1950); Salzburg: Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde (od 1861), Salzburger Museum Carolino-Augusteum (pod različnimi naslovi od 1850); Tirolska: Zeitschrift des Ferdinandeums für Tirol und Vorarlberg (pod različnimi naslovi od 1825); Predarlško: Montfort. Zeitschrift für Geschichte. Heimat — und Volkskunde Vorarlbergs (od 1946); Koroška: Carinthia (od 1811, od 1891 ločena od naravoslovnega dela kot Carinthia I), Mitteilungen des Kärntner Landesarchives (od 1965); Štajerska: Zeitschrift des historischen Vereins für Steiermark (od 1906, predhodniki od 1821), Blätter für Heimatkunde (od 1923), Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchives (od 1951); Gradiščansko: Burgenländische Heimatblätter (od 1927, pod tem naslovom od 1932). — 16. Otto Brunner, Die Finanzen der Stadt Wien, Wien 1929. — 17. Prim. op. 7—18. Najboljši primer se mi zdi članek, ki je nastal iz intenzivnega preučevanja dunajskih obratnih in družinskih oblik male obrti v 19. stoletju: Josef Ehmer, Rote Fahne — Blauer Montag. Soziale Bedingungen von Aktions- und Organisationsformen der frühen Wiener Arbeiterbewegung, v: D. Puls, E. P. Thompson etc., Hg., Wahrnehmungsformen und Protestverhalten. Studien zur Lage der Unterschichten im 18. und 19. Jahrhundert (Edition Suhrkamp 948), Frankfurt/Main, 1979, 143 in dalje. Gerald Sprengnagel in Helmut Maderthaler delata zdaj na disertacijah z enakimi cilji na primeru s tradicijami bogatega nižjeavstrijskega ozemlja malih železnih industrij (Waidhofen an der Ybbs).

NOVO MESTO KOT ARHEOLOŠKO NAJDIŠČE

Raziskovanja — dognanja — problemi

TONE KNEZ

Obsežna in intenzivna arheološka raziskovalna dejavnost v Novem mestu v minulih dvajsetih letih 1959—1979 s številnimi in dragocenimi najdbami ter historično pomembnimi izsledki je bila spodbuda za strnjen oris arheološke preteklosti Novega mesta. Čeprav v času, ko to poročamo, še ni objavljeno celotno gradivo iz dveh velikih novomeških nekropol: halštatske v Kandiji in keltsko-rimske ob Ljubljanski cesti in čeprav se raziskave na gradišču še niso pričele, bomo v tem prispevku skušali orisati pomen predhistoričnega Novega mesta na podlagi dognanj ob izkopanem gradivu zadnjih let, ki sega od obdobja kulture žarnih grobišč pa do pozne antike.¹ Popolnoma se zavedamo, da je treba najdbe in podatke iz starejše in mlajše železne dobe v Novem mestu razumeti v širšem okviru halštatske in latenske kulture v Sloveniji oz. v jugovzhodnem alpskem prostoru. Prav tako so najdbe iz rimskega časa umljive le v zgodovinskem okviru Avgustove »vzhodne politike« in v vojaško-gospodarskih razmerah rimske države in njenih interesov v Iliriku in v Panoniji.

Današnja Slovenija, še posebej njen jugozahodni del (Dolenjska, Bela krajina, Notranjska) je bila v halštatski dobi pomembna samosvoja ustvarjalna kulturna pokrajina, ki tudi v evropskem okviru zavzema visoko mesto in sodi k vodilnim pokrajinam starejše železne dobe.² Desetine halštatskih gradišč in stotine gomil so sestavni del naše pokrajine in dokazi intenzivne naselitve v starejši železni dobi. To arheološko zelo bogato deželo so od leta 1878 naprej do izbruha prve svetovne vojne vsako leto obiskovali, raziskovali in ropali tako poklicani strokovnjaki-starinoslovci kot tudi različni zbiralci starin in roparski kopači. Med njimi velja posebej omeniti prvega poklicnega izkopavalca starin, poslovnega spretneža in odličnega poznavalca arheoloških terenov na Kranjskem Jerneja Pečnika (1835—1914), ki je skoraj četrt stoletja na veliko zalagal z izkopaninami najprej deželni muzej v Ljubljani, kasneje pa Prirodoslovni muzej na Dunaju. Njemu je sledila strastna arheološka amaterka vojvodinja Meklenburška, roj. kneginja Windischgraetz (1856—1929). Njena velika zbirka halštatskih izkopanin iz Slovenije je bila leta 1934 v New Yorku prodana na dražbi,³ medtem ko je nekaj iz-

branih predmetov še pred prvo svetovno vojno podarila nemškemu cesarju Viljemu II., ki je njeno kopaško dejavnost tudi finančno podpiral.⁴ Poleg teh dveh najuspešnejših so na terenu delovali še: Karl Deschmann, Ferdinand Hochstetter, Ferdinand Schulz, Josef Szombathy, Simon Rutar, Alfonz Müllner, Walter Šmid, Ignac Kušljan in drugi. Najdišča kot Vače, Magdalenska gora, Stična, Sveta Lucija (danes Most na Soči), Libna, Mokronog, Šmarjeta-Vinji vrh, Kučar-Podzemelj, Novo mesto so že skoraj celo stoletje dobro znani pojmi kot predstavniki cvetoče halštatske kulture v jugovzhodnih Alpah.

Zavoljo svojega ugodnega prometno-geografskega in strateškega položaja na skalnatem pomolu nad vijugavo Krko je bil novomeški prostor že zelo zgodaj naseljen, vsekakor že v mlajši fazi kulture žarnih grobišč okrog leta 1000 pred n. št., kar dokazujejo štirje grobovi iz Bršljina.⁵ Veliki vzpon Novega mesta v prazgodovini pa se začelja z naselitvijo Ilirov ali vsaj Ilrom sorodnih plemen iz severozahodnega Balkana in južnih Panoncev na Dolenjskem v 8. stoletju pred n. št. Hkratna izgradnja mnogih utrjenih naselbin na višinah — gradišč govori za intenzivno poselitev tega področja in obenem za močan dotok novega prebivalstva.⁶ V procesu oblikovanja halštatske kulture prevzame Dolenjska vodilno vlogo v Sloveniji. Iz tega časa poznamo v Novem mestu obsežno, še ne do kraja raziskano žarno nekropolo na Mestnih njivah.⁷ Značilne za grobišča iz tega časa so zelo velike trebušaste žare s plastičnim nazobčanim rebrom na trebuhu, medtem ko so lončeni in kovinski pridatki v grobovih precej redki. Gabrovec⁸ je označil to časovno stopnjo žarnih grobov z redkimi pridatki kot »obubožani halštat B«, kar hkrati pomeni konec žarnega pokopa v južni Sloveniji. Namesto sežiganja se odslej uveljavi skeletni pokop pod gomilo, začelja se veliki razvoj halštatske civilizacije in njene kulture. Odslej naprej doživlja Novo mesto stalen gospodarski in politični vzpon, ki traja od razvite železne dobe v 7. stoletju do konca 4. stoletja pred n. št. Številne dragocene najdbe dokazujejo, da je Novo mesto bilo v starejši železni dobi sedež premožnih in vplivnih halštatskih aristokratov, katere bi smeli označiti kot ilirske kneze. Pridobivanje železa iz domačih rudišč, predelava in obdela-

va kovin (livarji bron, kovači železa, torevti), izdelovanje živobarvnih biserov iz steklene paste ter živinoreja so bili podlaga in vir njihovega bogastva. Dolenjska zemlja v prazgodovini ni bila primerna za donosnejše poljedelstvo, pač pa zelo ugodna za pašništvo. Daljnosežne trgovske zveze in izmenjava dobrin z etruščansko-venetskim zahodom (Este, Bologna), s solnimi rudniki na severu (Hallstatt, Dürrnberg) in s Tračani ter Skiti na vzhodu (Vekerzug skupina) so prav gotovo tudi pripomogli k njihovi blaginji. Velike količine baltiškega jantarja v halštatskih grobovih v Sloveniji, Istri in v Liki so priče intenzivne transkontinentalne trgovine v halštatskem času vzdolž tako imenovane jantarne poti med Baltikom na severu in zaledjem severnega Jadrana (caput Adriae) na jugu.

Prazgodovinska naselbina v Novem mestu je bila v gradišču na Marofu, severozahodno nad današnjim mestnim središčem. Z nasipom utrjeni naselbinski prostor — približno 2,5 hektarja velik — je še danes dobro viden, arheološko pa to področje še ni bilo raziskano. Na severni strani je bil rob gradišča na nekaj mestih že pred desetletji načet, da so iz njega pridobili kamenje za zidavo. Ti posegi nam omogočajo vpogled v notranjo zgradbo obzidja. Fortifikacija gradišča je zgrajena iz debelega zloženega zidu brez malte, ki je na zunanji strani še dodatno zavarovan s strmim, močnim zemeljskim nasipom. Sporadične najdbe črepinj glinastih posod v notranjosti seliščnega prostora izvirajo tako iz halštatskega kakor tudi iz latenskega časa, iz česar smemo sklepati, da je bilo gradišče neprekinjeno naseljeno v starejši in mlajši železni dobi. Najdbe iz rimskega časa v gradišču še niso bile odkrite, zato lahko domnevamo, da gradišče pod Rimljani ni bilo (ali pa ni smelo biti!) več nasejeno.

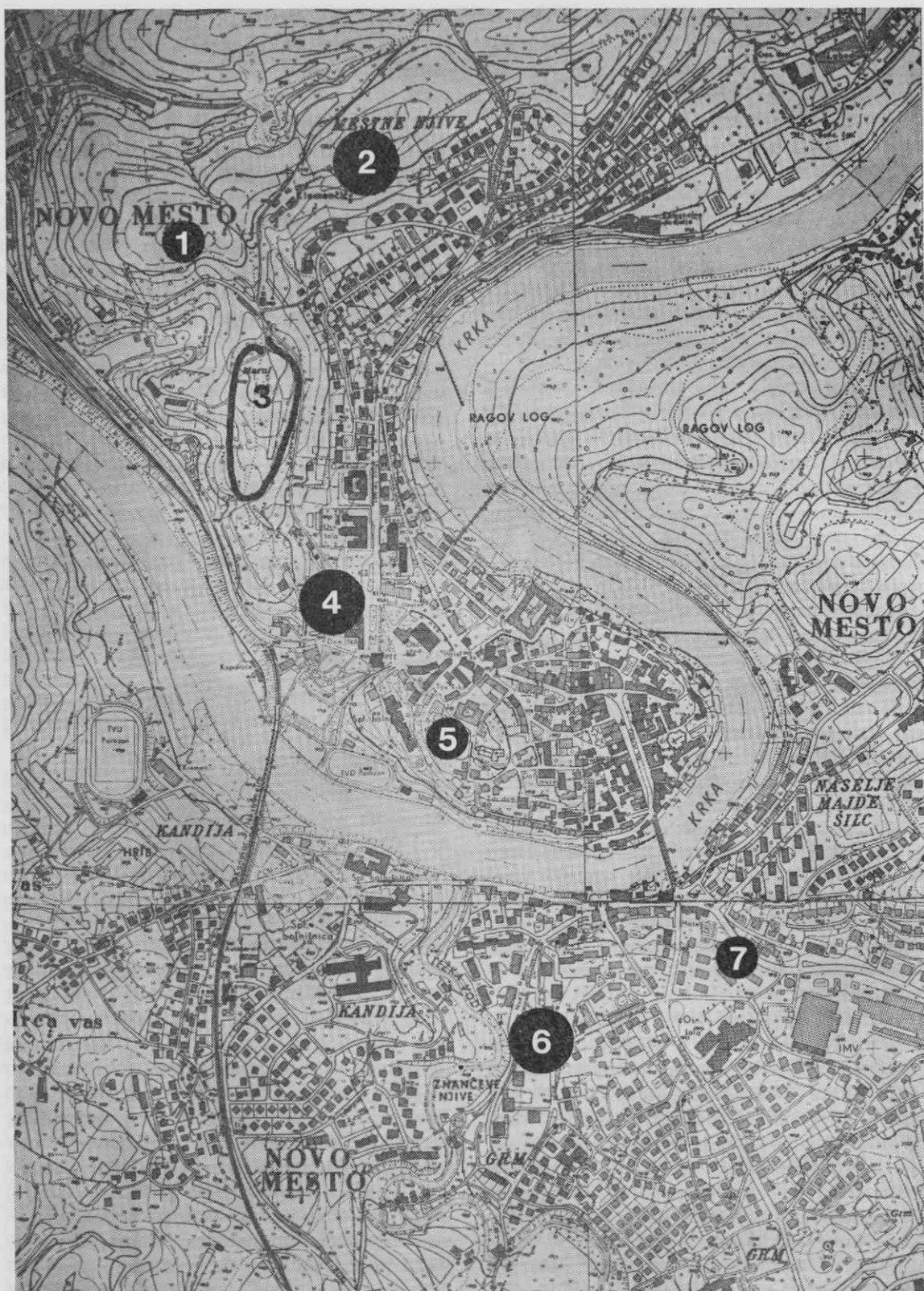
Halštatski prebivalci na Dolenjskem so svoje mrtve pokopavali v velikih zemljenih gomilah. Najštevilnejše med njimi so značilne družinske gomile s povprečno okoli 20 pokopi v eni gomili.⁹ Zelo velike gomile z nadsto grobovi so na Dolenjskem zelo redke in so izjema. V Novem mestu je bilo doslej ugotovljenih deset družinskih gomil, ki so bile že vse prekopane v preteklih devetdesetih letih. Zgodovina raziskav halštatskih gomil in usode njihovih najdb so zelo razgibane, zato jih bomo na kratko orisali.

Prvo gomilo je leta 1890 prekopal ali vsaj načel preparator F. Schulz v mestnem gozdu. Naslednji dve gomili sta na Marofu izkopala leta 1894 prof. Rudolf Hoernes (brat slavnega

prazgodovinarja Moritza Hoernes) in Jernej Pečnik. Najdbe sta poslala v Prirodoslovni muzej na Dunaj. Leta 1905 je Walter Šmid rešil pred popolnim uničenjem dve že načeti gomili: Malenškovo gomilo in gomilo v Smolovi hosti.¹⁰ Najdbe so prišle v deželni muzej v Ljubljano. Pri ravnanju zemljišča za ureditev športnega stadiona v Kandiji leta 1939 in 1941 je bila prekopana in le delno strokovno raziskana (Rajko Ložar) knežja gomila, ki je vsebovala znani prsni bronasti oklep¹¹ in bronasti trinožnik.¹² Najdbe so v Narodnem muzeju v Ljubljani. Nadaljnje štiri gomile na grobišču v Kandiji so bile načrtno raziskane v letih 1967—1969 (Tone Knez).¹³ Najdbe so v Dolenjskem muzeju v Novem mestu. S temi deli so bile raziskane vse vidne gomile v Novem mestu. Nadaljnje gomile, ki v pokrajini niso več opazne je pričakovati še v Kandiji (parcela Vandot in sosednja zemljišča), na južni strani Zagrebške ceste, na Marofu in v mestnem gozdu. Iz upravnopolitičnih razlogov v preteklosti hranijo danes arheološke najdbe iz Novega mesta v treh muzejih: v Prahistoričnem oddelku Prirodoslovnega muzeja na Dunaju, v Narodnem muzeju v Ljubljani in v Dolenjskem muzeju v Novem mestu.

V bližnji preteklosti je novomeški muzej doživel hudo nesrečo in pri tem utrpel nepopravljivo škodo. V noči od 20. na 21. julij 1975 je bilo vlomljeno v razstavni prostor Dolenjskega muzeja, pri čemer sta dva najeta tatova ukradla najdragocenejše novo izkopane halštatske najdbe iz razstavnega prostora. S skrbno preiskavo doma in v tujini ob sodelovanju Interpola je bil večji del ukradenih predmetov oktobra 1975 najden in zasežen v Ravenni ter januarja 1976 prepeljan spet nazaj v muzej v Novo mesto.¹⁴ Še vedno pa manjka osemnajst nakitnih predmetov iz bron, jantarja in steklene paste (zapestnice in ogrlice). Rop arheoloških predmetov v Dolenjskem muzeju je bil skrbno načrtovan v Italiji in izpeljala sta ga dva italijanska državljana. Predmeti so bili najbrž namenjeni mednarodnemu zbiralskemu trgu, naročnik kraje je ostal prizadetim neznan, ker je šlo baje za bogata in vplivno osebo. Zakoni mafije so onemogočili podrobno preiskavo in natančno rekonstrukcijo tega kriminalnega dejanja, ki v slovenskem muzejstvu nima primere.

Vse v Novem mestu izkopane halštatske gomile so bile značilne družinske gomile s skletnimi pokopi, vse kostno gradivo v grobovih pa je popolnoma propadlo. Temu so krivi razkrojevalni oksidi v težki rumenorjavi ilo-

ARHEOLOŠKA NAJDIŠČA V NOVEM MESTU: 1. Dve halštatski gomili in keltski grobovi nad Marofom — 2. Zarni grobovi iz najstarejše železne dobe na Mestnih njivah — 3. Prazgodovinska utrjena naselbina — gradišče na Marofu — 4. Keltsko-rimsko grobišče ob Ljubljanski cesti (okrajno glavarstvo, Beletov vrt) — 5. Domnevno območje rimske naselbine na Kapitulju — 6. Halštatske gomile in keltsko grobišče v Kandiji (Znančeve njive) — 7. Halštatski grob iz gomile (?) ob Zagrebški cesti

vici, ki prevladuje v večjem delu Dolenjske. Ta sestava tal je s svojimi kemičnimi procesi grobne prdatke hudo poškodovala, mnoge med njimi je celo popolnoma razkrojila. V Novem mestu kakor tudi na mnogih drugih dolenjskih najdiščih so zato odpadle antropološke in osteološke raziskave. Tudi restavratorska dela na težko poškodovanih grobnih prdatkih so izredno zahtevna in dolgotrajna. Grobovi v posameznih gomilah so bili krožno razporejeni na obrobju gomile, tangencialno na središče gomile. V vseh raziskanih gomilah v Novem mestu, z izjemo Malenškove gomile, je bilo njihovo središče prazno, nobena družinska gomila ni imela centralnega groba. Pri dveh gomilah v Kandiji smo lahko ugotovili skromne ostanke kamnitega venca (crepis) na njihovem obrobju. Prvotno so gotovo bile vse večje gomile obkrožene s kamnitim vencem, ki je vidno ograjeval posvečeni pokopališki prostor. Družinske oz. rodovne gomile s krožno razporejenimi grobovi so bistvena značilnost dolenjske skupine halštatske kulture v Sloveniji. Ni znano in doslej ni dokazano, da bi bile gomile v Sloveniji prvotno na temenu obeležene s kamnito soho ali s kakim drugim znakom kot na primer gomila v Hirschlandenu¹⁵ in v Kilchbergu¹⁶ na Württembergem.

Iz inventarjev grobov v novomeških gomilah je razvidna močno izoblikovana družbena razslojenost halštatskega časa.¹⁷ Nekateri maloštevilni grobovi so bili zelo bogato opremljeni, iz česar smemo sklepati, da so v teh grobovih bili pokopani halštatski aristokrati, najbogatejše med njimi štejemo med knežje

grobove. O tem pričajo posebno dragocene najdbe v grobovih kot na primer: bronasti prsni oklep, bronasti trinožni kotliček, pet figuralno okrašenih situl, dve narebreni cisti, tri bronaste čelade (ena sestavljena, ena dvo-grebenasta, ena negovska), skromen zlat nakit, bogato okrašena konjska oprema, številni nakitni predmeti, izdelani iz brona, stekla in jantarja, ter tehnično zahtevno oblikovano lončeno posodje. Sledijo grobovi bojevnikov, ki jih spoznamo po njihovi značilni oborožitvi: dve železni sulici in železna bojna sekira. Tem sledi najštevilnejša skupina grobov, ki jih na podlagi grobnih prdatkov socialno ne moremo natančneje opredeliti; večsah jih lahko ločimo le na moške ali ženske grobove. Ker je vse kostno gradivo popolnoma propadlo, temelji naša presoja seveda samo na bolj ali manj značilnih prdatkih. Mnogi grobovi med njimi so popolnoma anonimni, ker so vsi grobni prdatki uničeni ali pa so se ohranili le borni ostanke. Hkrati pa lahko ugotavljamo, da so v halštatski dobi tudi ženske bile na visokih družbenih položajih in da so v družbenem ustroju bile popolnoma emancipirane. Kot primere bogatih ženskih grobov lahko navedemo: Iz Novega mesta grob IV/20 in III/33, grob kneginje iz Stične in princesinjo iz Atenice v Srbiji. V mlajšem halštatskem obdobju je bilo Novo mesto nedvomno pomembno središče te civilizacije v območju jugovzhodnih Alp, zelo verjetno tudi sedež področnega poglavarja-kneza. Domnevamo, da je v najmlajši halštatski fazi v Novem mestu bila delavnica, kjer so izdelovali s figurami okrašene situle.

Novo mesto - Kandija: Namerno poškodovana bronasta čelada iz groba ilirskega kneza (5. stol. pred n. št.)

Pri raziskovanju halštatskih gomil v Novem mestu v letih 1967—1969 je bilo odkritih pet s figurami okrašenih bronastih situl.¹⁸ S temi novimi najdbami se je fond spomenikov situlske umetnosti v Sloveniji oz. v vzhodnoalpskem prostoru bistveno obogatil, število figuralnih situl v Sloveniji se je povzpelo na 16 primerkov. Magdalenska gora in Novo mesto sta sedaj najbogatejši najdišči okrašenih vedric, vsako najdišče s po pet figuralno okrašenimi situlami. V Novem mestu sta bili v dveh grobovih najdeni po dve figuralni vedrici: prvi (grob IV/3) je bil znani knežji grob moža-konjenika.¹⁹ drugi (grob III/33) pa je bil s številnim nakitom opremljen grob ugledne žene. Raziskave v Novem mestu so pokazale, da k vsaki situli sodi značilna zajemalka-glinasta ročka, s katero so zajemali pijačo iz bronastih vedric in jo ponudili gostom.

Vsi spomeniki situlske umetnosti, ki sodijo v »slovensko« skupino, vključno znamenita situla z Vač, so bili izdelani v domačih delavnicah. Naročniki in uporabniki teh bronastih predmetov s figuralnim okrasom so bili domači aristokrati, na njihovem vplivnem območju so ustvarjali tudi mojstri teh privlačnih umetnoobrnih izdelkov. Domnevamo, da sta v halštatskem času v Sloveniji delovali najmanj dve delavnici teh umetniških spomenikov iz bronaste pločevine: ena starejša v 6. in v začetku 5. stoletja pred n. št. na Magdalenski gori in druga mlajša v 5. stoletju zelo verjetno v Novem mestu. Na prelomu iz 6. v 5. stoletje je delovala morda še ena torevtična delavnica na Vačah. Situlska umetnost halštatskega časa v Sloveniji je bistveni sestavni del halštatske kulture v Vzhodnih Alpah in pomeni vrh v likovnem izražanju tedanjega časa.

Približno sredi 3. stoletja pred n. št. so Dolenjsko zavzeli in naselili Kelti iz plemena Tavrisikov, čeprav poprejšnjih keltskih napadov in plenilnih pohodov ne gre izključiti.²⁰ Sodeč po količini grobne zapuščine, najbrž niso bili zelo številni, vendar so postali politično in gospodarsko vodilna etnična skupina v teh krajih do rimske okupacije Dolenjske proti koncu 1. stoletja pred n. št. Keltski vdor je zlomil politično in vojaško moč halštatskih aristokratov in nasilno prekinil bogato tradicijo halštatske kulture na Dolenjskem. Starselskim prebivalcem so vsilili novo civilizacijo in kulturo, ki so jo prinesli s sabo — latensko kulturo. Kelti so v deželi uveljavili nov običaj pokopavanja, ki je zamenjal pokop v gomili: sežiganje mrličev in zakop pepela v plitve grobne jame. Vpeljali so tudi nov način bojevanja, ki je razjedal drugačno oborožitev. Medtem ko je bil halštatski bojevnik oborožen z bojno sekuro in z dvema sulicama, je

bil keltski vojak oborožen s ščitom, sulico in z bojnim nožem. Za razliko v načinu bojevanja od halštatskega časa so pri Keltih imeli konjeniški oddelki bistveno vlogo. Halštatski bojevnik se je boril peš, samo njegov poveljnik se je boril na konju. Kelti so tudi vpeljali in pospeševali nekatere gospodarske panoge, kot na primer bolj intenzivno poljedelsko proizvodnjo, kar izpričujejo najdbe motik, rala za plug, srpov in kos ter umetno obrt, še posebej pri obdelavi kovin.²¹ Uvedli so tudi nove tehnološke postopke in dosežke kot na primer hitro vrtljivo lončarsko vreteno, izdelovanje jekla, tehniko emajliranja in visoko razvito železarstvo, ki se najočitneje kaže v izredni kakovosti njihovega orožja.

Keltski prebivalci so v Novem mestu zapustili številne sledove v grobovih od 3. do 1. stoletja pred n. št.²² Iz mestnega področja poznamo dve nekropoli iz srednjelatskega časa, obe sta z žganim pokopom. Ena je bila v Kandiji, druga na Marofu, obe pa v neposredni bližini halštatskih gomil. Nekaj keltskih grobov na Marofu je bilo vkopanih tudi v gomile kot poznejši pokopi. Med keltskimi grobnimi najdbami je treba posebej omeniti okrašeni keramični kantharos²³ iz grobišča v Kandiji. Ta široka trebušasta posoda je plastično okrašena z dvema obraznima maskama, na obeh ročajih pa so oblikovane zelo stilizirane rogate kačje glave — kača z ovnovimi rogovi — motiv, kakršnega srečamo na primer na kotlu iz Gundestrupa. Ta keltska posoda — doslej edinstvena v keltskem oblikovnem zakladu Jugoslavije — s svojim antropomornim in zoomornim plastičnim okrasom ima najožje primerjave v podobno oblikovanih posodah na Madžarskem, ki so nastale na začetku tako imenovanega keltskega plastičnega stila v Transdanubiji v 3. stoletju pred n. št. V številnih grobovih v Kandiji so bili pokopani keltski vojaki, kar je razvidno iz pridakov orožja (meči, sulice, noži, ščitni okovi) v grobovih. Samo manjši del glinastih posod v teh grobovih je izdelan na lončarskem vretenu. Le-te so boljše kvalitete in v keltskem stilu oblikovane. Večji del posod pa je izdelan prostoročno, je slabše kakovosti in po oblikovni plati kaže nesporno domačo halštatsko tradicijo.

Zaradi pomanjkanja neposrednih, primarnih pisanih virov domnevamo, da je Dolenjska prišla pod oblast rimske države že leta 33 pred n. št. po zmagovitem Oktavijanovem vojnem pohodu zoper Japode in osvojitvi Siscije, najpomembnejšega trgovskega oporišča zahodnih Panoncev in Kolapijanov ob izlivu Kolpe v Savo. Dolenjska je bila sprva vključena v upravno enoto Ilirik, kasneje za cesarja Trajana pa v provinco Zgornja Panonija kate-

re skrajni zahodni del je sestavljala. Po dose-danjih najdbah sodeč, prevladuje mnenje, da se prebivalci Dolenjske niso udeležili velikega upora Panoncev in Delmatov proti rimski okupacijski oblasti v letih 6.—9. n. št.

V letih 1973 do 1977 je bila v Novem mestu na jugovzhodnem vznožju Marofa ob Ljubljanski cesti raziskana keltsko-rimska nekropola, pri čemer je bilo odkritih 222 žganih grobov.²⁴ Prvi grobovi s te nekropole so bili odkriti že leta 1890 ob gradnji tedanje Koldvorske (sedaj Ljubljanske) ceste in nato še leta 1902 pri kopanju temeljev za stavbo okrajnega glavarstva. Leta 1890 je izkop nadzoroval preparator F. Schulz, medtem ko leta 1902 nihče ni zabeležil grobnih celot in najdiščnih okoliščin. Najdbe izpred prve svetovne vojne so v Narodnem muzeju, najdbe zadnjih let pa v Dolenjskem muzeju v Novem mestu. To grobišče, znano pod imenom Novo mesto-Beletov vrt, je prvotno obsegalo področje stavbe občinske skupščine (prej: okrajno glavarstvo), del Ljubljanske ceste in bivši Beletov vrt (sedaj stavba Ljubljanske banke). Ta nekropola je za zgodovino Novega mesta in Dolenjske zelo važna, ker grobni inventar nesporno dokazuje neprekinjen prehod od začetka poznega latena, torej okrog leta 100 pred n. št., v čas zgodnjega cesarstva, kar bi govorilo v prid mirni priključitvi južne Slovenije v rimski imperij. Grobišče je bilo neprekinjeno v uporabi že od konca srednjelaten-skega časa ob koncu 2. stoletja pred n. št. pa vsaj do začetka 3. stoletja n. št. Najstarejši keltski grobovi so bili v zahodnem delu nekropole, medtem ko so bili najmlajši rimski grobovi vkopani na jugovzhodnem robu grobišča. Časovno zaporedje pokopavanja od zahoda proti vzhodu je iz horizontalne stratigrafije grobišča jasno razvidno.

Grobna arhitektura v tej nekropoli je zastopana samo z dvema oblikama. Vsi keltski in zgodnjerimski grobovi do sredine 1. stoletja n. št. so preproste grobne jame z žganino. Pepel sežgane osebe so stresli na dno plitve jame in nanj postavili grobne pridatke. Tlorisi teh grobov so lahko pravokotni pa tudi krožno-ovalni. Skoraj vsi rimski grobovi od sredine 1. stoletja n. št. naprej pa so obdani in pokriti z neobdelanimi kamnitimi ploščami, tako da sestavljajo neke vrste kamnite zaboje ali skrinje. To je grobna oblika, ki je v rimskem času na Dolenjskem najbolj pogosta. Klesanih kamnitih grobnih spomenikov kot na primer: pepelnice, sarkofagi, reliefni kamni in podobno na tej nekropoli ni bilo odkritih.

Grobni inventar keltsko-rimske nekropole v Novem mestu kaže po eni strani na močno, tradicionalno domačo lončarsko proizvodnjo,

ki je tipološko jasno opredeljiva, po drugi strani pa kaže na precejšen uvoz lončenine in stekla iz severne Italije, predvsem iz Akvileje. Med importiranimi predmeti so: pečatna posoda (terra sigillata), enoročajni vrči, oljenke in steklene posode, največ za dišave — balzamariji. Značilne oblike domačih posod pa so rdečerjave in svetlosive bikonične stekleničaste posode ozkih vratov, široko izvihanih ustij in z narebrenimi rameni ter sivočrni kroglasti lonci z narebrenim valjastim vratom. Te lonce najdemo skoraj vedno v družbi glinaste čaše — največkrat je bila ta položena v lonec — kar kaže na priljubljeno garnituro dveh posod za pijačo. Zelo značilne posode na nekaterih dolenjskih najdiščih (Novo mesto, Bela cerkev, Mihovo) so tudi razmeroma prostorni keramični pokali s širokim narebrenim zgornjim delom in konično uleknjenim spodnjim delom. Pogosti so tudi zelo grobo, na roke izdelani manjši lonci, katerih površina je okrašena s pokončnim metličastim okrasom. Poznatenski grobni inventar dopolnjujejo še značilne zaponke tega časa (fibule tipa Nauheim, Jezerine, Ornavasso, fibula na šarnir, itd.), okrašena železna pasna plošča tipa Laminci — prva svoje vrste v Sloveniji — in grob keltskega vojaka z železno čelado, katere naličnici krasi težko določljiva živalska podoba.²⁵ Na tem grobišču sta bila najdena tudi dva keltska novca, ki sodita v vrsto vzhodno-noriških velikih srebrnikov samoborskega tipa.²⁶

Poudariti velja dejstvo, da med inventarjem rimskih grobov niso našli niti enega odlomka kakršnegakoli napisanega ali reliefnega kamna. Iz tega smemo sklepati, da so bili na tem grobišču pokopani nepismeni avtohtoni prebivalci ali pa ti domorodci niso prevzeli italske oblike grobne arhitekture z napisi in reliefnim okrasom. Določen konservativizem v pogrebni obredni je očiten: keltski način pokopavanja pepela v plitve jame se ohrani še desetletja v zgodnjem cesarstvu, šele v drugi polovici 1. stoletja n. št. začno oblagati grobne jame s kamnitimi ploščami. Tudi določene posode tradicionalnih oblik polagajo umrlim v grob skozi več desetletij v nespremenjeni obliki, zato so le-te kot kronološka opora pri določanju starosti groba neuporabne. Morda bi iz tega smeli sklepati, da si je romanizacija pri prebivalcih z močno zakoreninjeno lastno tradicijo vsaj v pogrebni obredni le počasi in razmeroma pozno utirala pot med prebivalci antične Dolenjske.

Precej redke so najdbe novcev v rimskih grobovih na Beletovem vrtu, čeprav moramo upoštevati dejstvo, da je bila polovica rimskih grobov že v antičnem času oplenjena in tako nam njihov grobni inventar ni znan. Na Belet-

Novo mesto - Kandija,
Trojna posoda iz žgane
gline v grobu iz halštatskega
časa (okoli 500 let
pred n. št.)

tovem vrtu smo našli 12 bronastih novcev-
asov naslednjih cesarjev: Vespazijana (1), Ti-
ta (1), Nerve (3), Hadrijana (2) in pet novcev
pobljše nedoločljivih cesarjev iz 1.—2. stoletja
Ob najdbah prvih grobov s te nekropole le-
ta 1890 pri gradnji Kolodvorske (sedaj Ljub-
ljanske) ceste je S. Rutar²⁷ navedel, da so te-
daj našli nekaj kovancev, »ki segajo od Nero-
na do Dioklecijana, ali v žarah se je našel
samojeden novец od c. Kara. Najbolje ohran-
jen je bil novец Tacita Augusta«. Rutarjeve-
ga podatka o navedenih novčnih najdbah ni-
mo mogli preveriti, naštetih kovanci pa govore
za to, da so na tej nekropoli pokopavali do za-
četka 4. stoletja n. št.

Prav posebno mesto v inventarju zgodnje-
rimskih grobišč v jugovzhodni Sloveniji (Po-
savje, vzhodni del Dolenjske, Bela krajina)
zavzemajo lončene hišaste žare ki so služile
kot posode za shranjevanje pepela oz. kosti
sežganih pokojnikov.²⁸ Te največkrat rdeče
pobarvane posode v obliki okroglih hiš s ši-
roko izrezanimi odprtini, ki predstavljajo
vrata, in ozkimi režami, ki ponazarjajo oken-
ske odprtine, imajo na vrhu strehe največkrat
gumbast zaključek, včasih pa tudi plastično
oblikovanega sedečega petelina kot simbol zlo
odvrtačoče (apotropeične) čuječnosti. Iz vzor-
cev rdeče poslikave na hišastih žarah lahko
spoznamo tehniko gradnje, ki jo nakazuje: tip
predalčne stene (Fachwerkbau). Na grobišču
v Novem mestu je bilo doslej odkritih že 14
primerkov teh hišastih žar. Te svojevrstne
grobne posode — v celotnem rimskem imperi-
ju edinstvena oblika — za shranjevanje pe-

pela pripisujemo keltskim Latobikom, ki so se
sredi 1. stoletja pred n. št. priselili v jugo-
vzhodno Slovenijo. Latobiki so na rimskih na-
pisnih kamnih večkrat omenjeni, tudi obe
največji rimski naselbini na Dolenjskem no-
sita njihovo ime: beneficiarska postaja *Prae-*
torium Latobicorum (Trebnje) in *Municipium*
Flavium Latobicorum Neviodunum (Drnovo).

Rimska državna cesta *Emona — Siscia* je
tekla čez Dolenjsko približno 3 km severno od
Novega mesta. Zanimivo je dejstvo, da je bila
sedanja avtomobilska cesta Ljubljana—Zag-
reb speljana in zgrajena večji del skoraj po
isti trasi kot nekdanja rimska cesta. Na potek
rimske ceste pri Novem mestu spominja milj-
nik, ki je prvotno stal ob »stari cesti« na paš-
niku vasi Mačkovec pod Trško goro. Kasneje
so miljnik prepeljali v Bučno vas, kjer je v
nekem hlevu služil kot opornik. Jeseni leta
1958 je uprava Dolenjskega muzeja dala milj-
nik prepeljati v Novo mesto, kjer je odtlej
postavljen na muzejskem vrtu. Ker je ta milj-
nik edini rimski napisni kamen iz najožje no-
vomeške okolice (Novo mesto ne premore no-
benega rimskega napisu), naj ga na kratko
opišemo. Gornja tretjina miljnika je bila že v
preteklosti odbita, tako da meri njegov valja-
sti nadzemski del 125 cm v višino in 56 cm v
premeru, kvadratno podnožje pa je 35 cm vi-
soko. Nekoč prav monumentalni miljnik je iz-
klesan iz domačega sivega apnenca. Napis ni
več v celoti ohranjen, manjka mu vrhnji za-
četni del s cesarjevo titulature. Črke so že
močno izlizane in težko berljive. Napis na
miljniku se glasi:

/.....
 c/o(n)s(ul) II pro/co(n)s(ul) p(ater) p(atria)/
 /et imp(erator) C/ae(sar) M. Aure/lius/
 /Antonin/us Pius Au/g(ustus) fel(ix)/
 /trib(unicia) po/tes(tate) III pr/oco(n)s(ul)/
 /et P. Septimius Geta/
 /Caesar/ vias et pon/tes/
 /vetusta/te conrupt/as/
 /res/tituerunt
 /curante Fabio/ Cilone leg(ato) Aug(usti)
 /.....

Miljnik je bil postavljen leta 201 n. št. za vlade cesarja Siptimija Severa. Po mnenju Premersteina in Rutarja²⁹ je bil ta miljnik oddaljen približno 17 rimskih milj od Neviodunuma in 15 rimskih milj od Trebnjega-Praetorium Latobicorum, torej nekako sredi pota med Trebnjem in Drnovim.

Še vedno nimamo prepričljivih dokazov, kje naj iščemo rimsko naselbino v Novem mestu. Ker v gradišču na Marofu še ni bilo arheoloških raziskovanj, je še vedno odprto vprašanje, ali je bil Marof naseljen tudi v rimskem času. Namig za možno lokalizacijo rimske naselbine je dalo manjše poskusno izkopavanje leta 1978 v proštijem vrtu na temenu Kapitlja blizu cerkve sv. Miklavža. Na podlagi skromnih glinastih črepinj in dveh bronastih novcev: sesterca cesarja Pertinaxa (vladal samo tri mesece leta 193) in asa nedoločljivega cesarja iz 1.—2. stoletja, smemo sklepati na obstoj naselbinskih ostankov na tem prostoru. Da bi to domnevo potrdili, bodo potrebne obsežnejše raziskave na tem območju.

Aquileia je bila izhodišče za italško trgovino z Norikom in Panonijo. Očitno je že desetletja prej, preden je bila sredi 1. stoletja n. št. zgrajena velika državna cesta iz Akvileje skozi Emono v Siscijo, obstajala živahna trgovinska povezava med Novim mestom (njegovo antično ime ni znano) in Akvilejo oz. s severovzhodnim italjskim prostorom. V času izgradnje trdnejših trgovinskih povezav s Panonijo je bil za vlade cesarja Vespazijana ustanovljen municipij Neviodunum s pristaniščem ob Savi. Pod njegovo mestno upravo je sodila skoraj cela Dolenjska.

Arheološko najmlajša najdba iz Novega mesta je še vedno visoka valjasta steklena kupa z vbrušeni rastlinskimi okrasi in grško napitnico (»na mnoga leta«) pod zgornjim robom. Čaša je datirana v prvo polovico 4. stoletja, izdelana pa je morda bila v neki egipčanski delavnici.³⁰ Čašo hrani Antični oddelek Umetnostnozgodovinskega muzeja na Dunaju, kjer je tudi stalno razstavljena kot zelo kvaliteten primerek poznoantičnega steklarstva. Čašo je že leta 1902 odkril J. Pečnik v Bršljinu v nekem moškem grobu z žganim pokopom

ter jo takoj ponudil dunajskemu muzeju v nakup. Približno sočasen je tudi grob z žganim pokopom iz Regrče vasi, datiran z novcem cesarja Licinija.³¹ Oba naštetata žgana groba iz 4. stoletja sta v določenem nasprotju z mnenjem, da je v tistem času skeletni pokop že v splošni rabi. Zdi se, da je v Novem mestu običaj sežiganja mrličev iz etnično-ritualnih razlogov trajal dlje kot v drugih krajih Slovenije.

Začuda še vedno nimamo arheoloških dokazov iz mestnega področja za obdobje od konca 4. stoletja pa do leta 1365, ko je avstrijski vojvoda Rudolf IV. ustanovil Novo mesto in ga krstil po svojem imenu — Rudolfswert. Težko si je predstavljati, da bi ta strateško izredno ugodni naselbinski prostor s tako dolgo naselitveno kontinuiteto bil nad 900 let nenaseljen. Za to je možna samo ena razlaga: srednjeveško Rudolfovo mesto je zraslo neposredno na ostankih poznoantične in zgodnje-srednjeveške naselbine, pri čemer so bili starejši naselbinski ostanki uničeni.

Dne 7. aprila 1365 je vojvoda Rudolf IV. Habsburški podpisal na Dunaju mestni privilegij o ustanovitvi Novega mesta ter mu podelil obsežne pravice in postave.³² S tem ustanovnim aktom stopa Novo mesto kot Rudolfova meščanska ustanova iz anonimnosti svo-

Novo mesto - Bršljin. Brušena steklena čaša z grško napitnico »na mnoga leta« iz rimskega groba (prva polovica 4. stol. n. št.)

je prazgodovine in odslej stoji v luči s pisanimi viri izpričanih historičnih dogodkov v poznem srednjem veku in deli usodo svoje dežele v naslednjih stoletjih.

Ob koncu smemo zaključiti, da je Novo mesto pomembno arheološko najdišče na obrobju jugovzhodnih Alp, ki je bilo neprekinjeno in intenzivno naseljeno od zadnje faze žarnogrobniške kulture do pozne antike v 4. stoletju. Zelo ugodna prometno-geografska lega ob tranzitni poti vzhod—zahod vzdolž doline Krke in odličan geomorfološki obrambni položaj sta bila pogoj za nastanek in razvoj prazgodovinske naselbine ob Krkinem zavojju. Obsirni, z divjačino bogati gozdovi na Dolenjskem so dajali prazgodovinskim naseljencem dovolj hrane, gradbenega materiala in kurjave. Najdišča železove rude, predvsem v zgornjem toku Krke in v Beli krajini so usmerila halštatske prebivalce k pridobivanju in predelavi železa. Pridobivanje kovin in izdelovanje kovinskih predmetov je te ljudi bistveno obogatilo, hkrati pa sta se krepili njihova gospodarska in politična moč.

Dve obdobji iz arheološke preteklosti Novega mesta sta bili posebno važni in daljnosežni: v mlajši halštatski dobi je bil kraj sedež ilirskih veljakov oz. lokalnih knezov, v času zgodnjega rimskega cesarstva pa je Novo mesto bilo živahno provincialno tržišče osrednje Dolenjske ob trgovski cesti med Emono in Siscijo. Po propadu halštatske kulture je v naslednjih stoletjih tako v Novem mestu kot tudi v širši Dolenjski opazen občuten padec kvalitete in ustvarjalne moči z očitnimi znaki retardacije. Pokrajina ima sedaj le obrobni pomen, kajti težišča moči in politike so se s keltskimi migracijami premaknila: vzhodnoalpski prostor je izgubil svoj prevladujoči položaj v korist novih sil, ki so zrasle ob Donavi in v severni Italiji.

V srednjelatenskem času je pomen Novega mesta bistveno upadel. Šele v 1. stoletju pred n. št. pridobiva Novo mesto polagoma spet na pomenu. To je prav gotovo posledica razvoja živahnih in stalnih trgovskih zvez iz Akvileje na panonski vzhod. Ob trgovski magistrali *Aquileia — Emona* (še prej *Nauportus*) — *Nevidunum* — *Siscia* je bilo Novo mesto počivališče in tržišče za trgovce in potnike v deželi Latobikov. Daleč za donavskim limesom je bilo Novo mesto v območju pred zapornimi zidovi, imenovanimi *Praetentura Italiae et Alpium* ali *Claustra Alpium Juliarum*, ki so varovali strateško važne kraške prehode v Italijo.

Številne grobne najdbe iz 1. in 2. stoletja n. št. dokazujejo relativno blaginjo prebivalcev Novega mesta pod Rimljani. V kakšni me-

ri je vdor Markomanov in Kvadov prizadel to naselbino, ne vemo, ker nam manjkajo podatki iz naselbinskih izkopavanj. Najdbe iz 3. stoletja so vse bolj redke, iz 4. stoletja poznamo za zdaj samo dva groba (Bršljin in Kečerča vas). Okoli leta 400, najkasneje v 5. stoletju, pa Novo mesto zelo verjetno ni bilo več stalno naseljeno. V stiski teh nevarnih časov so se zadnji prebivalci, kolikor niso zbežali na zahod, umaknili iz doline na odročne vrhove okoliškega hribovja in si tam zgradili utrjene naselbine-refugije, da bi v njih z avtarkičnim gospodarstvom preživel.

Naša spoznanja in zaključki o najstarejši zgodovini Novega mesta temeljijo skoraj izključno na grobnih najdbah. Zaradi različnih obsežnih gradbenih del so bile v zadnjih dvajsetih letih terenske raziskave usmerjene na reševanje ogroženih nekropol, medtem ko je raziskovanje naselbine še vedno v načrtu.

Tako se je Novo mesto v zadnjih treh tisočletjih razvilo od halštatskega središča ilirskih aristokratov preko provincialno-rimskega tržišča (*vicus*) do srednjeveškega habsburškega mesta in do današnjega industrijskega središča.

PREGLED ARHEOLOŠKIH RAZISKAV V MESTU

1890

a) Pri gradnji Kolodvorske (sedaj Ljubljanske) ceste so odkrili rimske in keltske grobove ter en halštatski grob. Najdbe je zbral in evidencial Ferdinand Schulz, preparator deželnega muzeja v Ljubljani. Po končanih delih je pripravil 24. 9. 1890 razstavo teh izkopanin v novomeški kazini. Najdbe so v Narodnem muzeju v Ljubljani.

b) V mestnem gozdu (ali Portovadu) ob Krki je preparator Schulz izkopal ali vsaj delno raziskal eno manjšo halštatsko gomilo. Najdbe so v narodnem muzeju v Ljubljani.

1893

Ob gradnji črpalne postaje za vodo na železniški postaji v Bršljinu so našli tri(?) prazgodovinske talilne peči za železo in ob njih še ostanke prazgodovinske kovačnice. Najdbe in najdiščne okoliščine si je ogledal in opisal Alfons Müllner, kustos deželnega muzeja v Ljubljani.

1894

Na pobudo poklicnega izkopavalca Jerneja Pečnika in ob sodelovanju prof. Rudolfa Hoernesa iz Gradca ter preparatorja F. Brattine z Dunaja so na Marofu severno nad prazgodovinskim gradiščem izkopal dve halštatski gomili. Najdbe so v Prirodoslovnem muzeju na Dunaju.

1902

Pri izkopu za temelje poslopja okrajnega glavarstva (sedaj sedež občinske skupščine, Ljubljanska c. 2) so odkrili večje število keltskih in rimskih grobov. Najdbe so bile pobrane brez strokovnega nadzora, zato niso znane niti grobne celote, niti število grobov. Najdbe so v Narodnem muzeju v Ljubljani.

1902—1903

Oktober 1902 in februarja 1903 je Jernej Pečnik v Bršljinu odkopal več rimskih grobov, v enem od njih je našel stekleno čašo z vgravirano grško napitnico. Čaša je v Antični zbirki Umetnostnozgodovinskega muzeja na Dunaju.

1905

Jeseni tega leta je kustos deželnega muzeja Walter Šmid na njivi Petra Malenška v Kandiji izkopal halštatsko gomilo z bogatim grobom konjenika. Ob isti priložnosti je W. Šmid izkopal še eno manjšo halštatsko gomilo v Smolovi hosti. Najdbe iz teh dveh gomil so v Narodnem muzeju v Ljubljani.

1929

Na vrtni strani Turkove hiše (danes Kidričev trg 1) so pri kopanju temeljev za skladišče našli več arheoloških najdb, ki so se po odkritju izgubile oz. so bile zavržene. Po opisu sodeč, so bile to zelo verjetno halštatske grobne najdbe, podatek o zidu pa bi govoril za ostanke kasnejše arhitekture.

1936

Pri preurejanju starega mestnega pokopališča so na tedanjem Skabernetovem vrtu odkrili dve zidani rimski grobnici s hišastimi žarami. Najdbo je rešil pred uničenjem prof. Janko Jarc. Najdbe so v Dolenjskem muzeju.

1939

Ob ravnanju zemljišča za ureditev športnega stadiona v Kandiji so našli bronasti oklep v grobu halštatskega kneza. To dragoceno najdbo je rešil in shranil prof. Janko Jarc. Najdba je v Narodnem muzeju v Ljubljani.

1941

Pod nadzorstvom dr. Rajka Ložarja iz Narodnega muzeja so nadaljevali z izkopavanjem na stadionu v Kandiji in pri tem našli več halštatskih grobov, v enem od njih bronast trinožni kotliček. Najdbe so v Narodnem muzeju v Ljubljani.

1948

Pri kopanju temeljev za predvideni sindikalni dom v Kandiji (sedaj stanovanjska hiša Kristanova c. 12) so našli ostanke več halštatskih in en keltski grob. Zaščitno izkopavanje oz. reševanje najdb je opravil arheolog France Stare iz Ljubljane. Najdbe so v Narodnem muzeju v Ljubljani.

1954

Sodelavec Narodnega muzeja Vinko Šribar je opravil nekaj zaščitnih posegov na ogroženih arheoloških spomenikih v mestu: na Mestnih njivah (grob iz časa KŽG na Marofu (keltski grobovi), na Beletovem vrtu (rimski grobovi)). Najdbe so v Dolenjskem muzeju.

1959—1960

Pričetek načrtnega raziskovanja žarnogrobiščne nekropole iz najstarejše železne dobe na Mestnih njivah. Odkritih je bilo 49 planih grobov z žganim pokopom. Izkopavanje je vodil Tone Knez, arheolog Dolenjskega muzeja v Novem mestu. Najdbe so v Dolenjskem muzeju.

1962

Zaščitno izkopavanje rimskih žganih grobov na območju nekdanje steklarne INIS v Bršljinu. Najdbe so v Dolenjskem muzeju v Novem mestu.

1963

a) Zaščitno izkopavanje prazgodovinskih žarnih grobov na južnem pobočju Mestnih njiv ob gradnji stanovanjskih stolpnice. Odkritih je bilo sedem grobov. Najdbe so v Dolenjskem muzeju v Novem mestu.

b) Zaščitno izkopavanje žganih grobov iz časa kulture žarnih grobišč na območju nekdanje steklarne INIS v Bršljinu. Najdbe iz štirih grobov so v Dolenjskem muzeju v Novem mestu.

1965

Na vrtu Vaneta Murna, Resljeva 4 v Kandiji so našli grob keltskega bojvnika. Najdba sodi v sklop srednjelatenskega grobišča z žganim pokopom v Kandiji. Najdbe so v Dolenjskem muzeju v Novem mestu.

1967

Zaščitno izkopavanje dveh rimskih žganih grobov v Regrči vasi. Najdbe so v Dolenjskem muzeju v Novem mestu.

1967—1970

Načrtno raziskovanje prazgodovinske nekropole v Kandiji (Znančeve njive). Izkopane so bile štiri velike halštatske rodovne gomile in ob njih še 63 keltskih planih žganih grobov. Najpo-

membnejše najdbe: pet figuralno okrašenih situl, bogato opremljen knežji grob, keltski keramični kantharos. Raziskovanje je vodil Tone Knez, arheolog Dolenjskega muzeja. Najdbe so v Dolenjskem muzeju v Novem mestu.

1972

Pri kopanju temeljev za montažni otroški vrtec Ljubljanska cesta na južnem pobočju Marofa, je bilo najdeno dosti široko raztresenih črepinj prazgodovinske — starohalštatske — keramike, ki bi kazala na obstoj grobišča na tem mestu. Najdbe so v Dolenjskem muzeju v Novem mestu.

1973—1977

Načrtno raziskovanje keltsko-rimskega grobišča na Beletovem vrtu (danes poslopje Ljubljanske banke) med Ljubljansko cesto in Kettejevimi drevoredom. Na preiskanem območju je bilo odkritih 222 žganih grobov. Izkopavanje je vodil Tone Knez ob sodelovanju Danila Breščaka, oba arheologa v Dolenjskem muzeju. Najdbe so v Dolenjskem muzeju v Novem mestu.

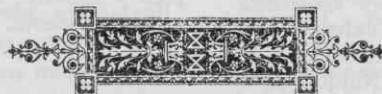
1978

Kratkotrajno sondažno raziskovanje na proštijem vrtu v Novem mestu pod vodstvom Toneta Kneza. Odkriti so bili zelo skromni naselbinski ostanki iz rimskega časa. Najdbe so v Dolenjskem muzeju v Novem mestu.

OPOMBE

1. T. Knez, Novo mesto v davninj (Maribor 1972). — 2. S. Gabrovec, Arheološki vestnik 15 do 16, 1964—1965, 21 ss. — 3. Treasures of Carniola (New York 1934). — 4. S. Gabrovec, Zbornik občine Grosuplje 10, 1978, 127 ss. — 5. T. Knez, Arheološki vestnik 18, 1967, 155 ss. — 6. S. Gabrovec, Utvrdena ilirska naselja. ANUBiH Posebna

izdanja knjiga XXIV, Centar za balkanološka ispitivanja knjiga 6 (Sarajevo 1975), 59 ss. — 7. T. Knez, Arheološki vestnik 17, 1966, 51 ss. — 8. S. Gabrovec, Prazgodovinski Bled. SAZU razred za zgodovinske in družbene vede, Dela 12 (1960), 72. — 9. T. Knez, Sahrnjavanje kod Ilira. SANU Balkanološki institut, Naučni skupovi knj. VII. Odeljenje istoriskih nauka, knj. 2 (Beograd 1979), 271 ss. — 10. W. Šmid, Carniola 1, 1908, 202 ss. — 11. S. Gabrovec, Situla 1, 1960, 27 ss. — 12. S. Gabrovec, Arheološki vestnik 19, 1968, 157 ss. — 13. T. Knez, Kronika 18, 1970, 11 ss. — T. Knez, Prazgodovina Novega mesta (Novo mesto 1971). — 14. T. Knez, Varstvo spomenikov 21, 1977, 185 ss. — 15. H. Zürn, Hallstattforschungen in Nordwürttemberg. Veröffentlichungen des staatlichen Amtes für Denkmalpflege, Stuttgart Reihe A, Heft 16 (1970), 53 ss. — 16. A. Beck, Fundberichte aus Baden-Württemberg 1, 1974, 251 ss. — 17. T. Knez, Jugoslovenski istorijski časopis XVII, 1978 (1979), 143 ss. — 18. T. Knez, Arheološki vestnik 24, 1973 (1975), 309 ss. — T. Knez, Archaeologia Jugoslavica 15, 1974 (1977), 13 ss. — 19. T. Knez, Germania 56, 1978, 125 ss. — 20. S. Gabrovec, Arheološki vestnik 17, 1966, 169 ss. — O. H. Frey, Fundberichte aus Hessen-Beiheft 1 (Festschrift Dehn) 1969, 7 ss. — 21. S. Gabrovec, Slovenski etnograf 8, 1955, 9 ss. — 22. T. Knez, Keltske najdbe iz Novega mesta (Novo mesto 1977). — 23. o. c., sl. 5—7. — 24. T. Knez, Novo mesto v antiki (Novo mesto 1974). — 25. U. Schaaff, Gabrovčev zbornik-Situla 20/21 (1980), v tisku. — 26. P. Kos, Keltski novci Slovenije. Situla 18 (Ljubljana 1977), 136. — 27. S. Rutar, Letopis Matice slovenske za leto 1891, 192 s. — 28. P. Petru, Hišaste žare Latobikov. Situla 11 (Ljubljana 1970). — 29. A. Premerstein-S. Rutar, Römische Strassen und Befestigungen in Krain (Wien 1899). — 30. R. Noll, Vom Altertum zum Mittelalter, Kunsthistorisches Museum Wien, Katalog der Antikensammlung 1 (1974²), 23 s. — 31. T. Knez, Razprave SAZU, razred za zgodovinske in družbene vede, VI (1969), 134. — 32. S. Vilfan, Novo mesto 1365—1965 prispevki za zgodovino mesta (1969), 88 ss.

SISTEM OBVEŠČANJA PRED TURŠKO NEVARNOSTJO V 16. STOLETJU

VASKO SIMONITI

Turški napadi na hrvaško in slovensko ozemlje so trajali skoraj dvesto let, glavno obdobje le-teh pa od leta 1469 do bitke pri Sisku leta 1593. Pogosti turški napadi na naše ozemlje zlasti v 16. stoletju so sodili posredno v krog sultanove višje politike. Ta je imela namen izčrpati z majhno vojsko in ropanjem dežele na jugu, ki zaradi tega ne bi mogle prihiteti nemškemu cesarju na pomoč pri velikem obračunu.¹ Turško osvajanje Hrvatske² in napade, ki so segali v slovenske dežele, naj bi že od leta 1522 preprečeval sistem trdnjav, ki je nato prerastel v trdno obrambno organizacijo pod imenom Vojna krajina. Uspešna obramba pa je bila pogojena z dobro obveščevalno in signalno organizacijo.

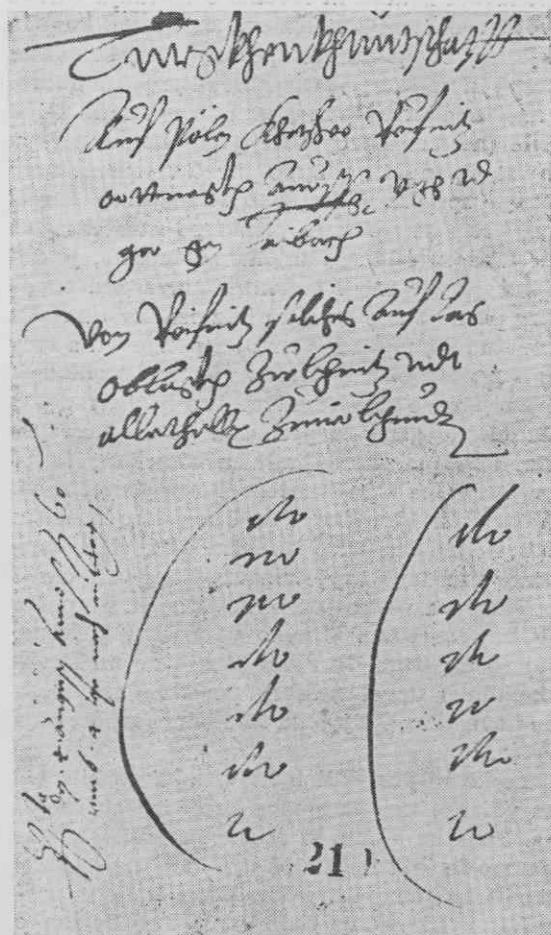
OBVEŠČEVALNA ORGANIZACIJA

Kot središči obveščevalne službe za dogodke v Levanti so bile Benetke in Dubrovnik v 16. stoletju evropsko pomembni. Obe republiki sta imeli razpredeno mrežo obveščevalcev tako pri Visoki porti v Istanbulu kakor v sami osmanski državi. Posebno dubrovniški trgovci, ki so delovali raztreseni v vseh osmanskih deželah, zlasti pa na Balkanskem polotoku, so posredovali vesti o dogajanju na Balkanu v svojo državo. Prek Benetk³ in Dubrovnika pa so bila poročila posredovana na habsburški dvor.⁴ Prav tako je nadvojvoda Ferdinand, ko je leta 1521 prevzel avstrijske dedne dežele (celotno Kranjsko šele leta 1522), ukazal svojim poslanikom na dvoru ogrskega kralja Ludvika II, naj mu poročajo o turški nevarnosti, sam pa je s sodelovanjem ljubljanskega škofa Krištofa Ravbarja najel vrsto tajnih obveščevalcev.⁵ Taka obveščevalna služba avstrijskih vladarjev, ki je seveda delovala celo 16. stoletje, je precej uspešno opozarjala na turško nevarnost zlasti takrat, kadar je grozil velik napad pod sultanovim vodstvom.⁶ Vrhu tega pa so se habsburški vladarji zavedali tudi pomembnosti obveščevalne službe, ki so jo organizirali neposredno ob hrvaško-slavonsko-turški meji hrvaški bani in vrhovni poveljniki krajine, kajti le tako je bilo možno preprečiti nenadne napade. Čeprav je bil v času nadvojvode Ferdinanda nekaj časa odgovoren za vohune hrvaški ban Ivan Karlović in pa gradiščan Ivan Kobasić, po njuni smrti pa kapetan v Bihaču,⁷ je vendar imel vedno glavno vlogo pri organiziranju in vodenju obveščevalne službe na meji vrhovni poveljnik v hrvaški in slavonski krajini. V finančnih zahtevah za vojsko, kateri so povelevali, je namreč vedno točno določena tudi

vsota za vohune.⁸ V eni izmed takih zahtev, ki jo je poslal Ivan Lenković 1. marca 1553, tudi vidimo, da so bili vohuni vrhovnega poveljnika razporejeni v Bihaču, Senju, Dubici ali (in) Sisku, v Dalmaciji in v sami Bosni; poleg tega so bili v Dalmaciji obveščevalci tudi na čolnih, ki so o turški nevarnosti na morju poročali v Senj.⁹ Tako so iz teh krajev na Hrvaškem in v Dalmaciji hodili vohuni preko meje v Bosno, da bi izvedeli za načrte turških poveljnikov.

Leta 1537 poročajo poslanci v hrvaškem saboru, da se brez vohunov ne more prav nič storiti. V začetku 17. stoletja pa piše ban, da bolje brani bansko krajino delo vohunov kot pa vojska.¹⁰

Svoje mreže vohunov so imeli na Hrvaškem tudi posamezni poveljniki gradov ob meji, kar izvemo iz obvestil, ki jih le-ti pošiljajo vrhovnemu poveljniku ali pa direktno na Kranjsko.

Naslovna stran »Turškega glasa« (AS, fasc. 283, 284, nova št. fasc. 413, str. 210)

Praviloma so ti vohuni anonimni, saj gradiščani v svojih sporočilih pišejo, da so dobili vest o turški nevarnosti od »mojega tajnega obveščevalca«¹¹ ali od »kovača«,¹² kot jih tudi imenujejo. Le redko pa izvemo njihova imena.¹³ O vojaških pripravah v Bosni so velikokrat poročali tudi vlaški starešine, ki so celo sodelovali v turški vojski,¹⁴ seveda pa so informacije posredovali tudi ujeti Turki, včasih pa posamezniki, ki jim je iz turškega ujetništva uspelo pobegniti.¹⁵

Vesti, ki so jih posamezni gradiščani ali vrhovni poveljniki krajine izvedeli od svojih obveščevalcev, so zapisali in jih posredovali naprej proti Kranjski. Te vesti so po naslovu imenovane »Turški glasi«,¹⁶ nekatere so pisane tudi v glagolici v hrvaškem jeziku.¹⁷ V naslovu je vedno napisana točna smer, po kateri naj bi pismo šlo po Kranjski do Ljubljane. Ta je bila odvisna od tega, iz katere smeri je bilo turški napad pričakovati, oziroma je bila najbližja poštna smer. Ob strani je bila napisana tudi večkrat ponovljena beseda »cito citissime« ter točen datum (leto, dan in ura), kdaj je pismo prispelo v Ljubljano.¹⁸ Vsebinska je ponavadi kratka in izvemo o zbiranju turške vojske, o njeni številčnosti, o nameri, kdaj in kje naj bi vpadli ter opozorilo, naj se dežela utrdi in vojska pripravi. Sledil je točen datum (leto, dan in ura) in podpis. Ob strani pa so bile (ne vedno) opombe gradiščanov (ne pa njihovi podpisi), kdaj so pismo v posameznem kraju sprejeli in se tako seznanili z vsebino.¹⁹ Ker je šlo tako pismo po določeni poti in tako ni bila seznanjena vsa dežela, je deželni glavar vsem četrtim glavarjem odpisal pismo z isto vsebino in z oznako »mutatis mutandis«; to pa so četrtniki potrjevali s svojim podpisom.²⁰ Istočasno so bila poslana iz Ljubljane še pisma na Koroško in v Gradec.²¹ Te turške glase so prenašali po določeni poštni mreži sli na majhnih (hitrih) konjih (postpferdt) ali pa sli tekači (postknecht zu fuess).²³ V 16. stoletju so bili pri prenašanju teh vesti znani t. i. bihački konjici (Wihitscher Pferde),²⁴ saj je ravno od tod velikokrat prišla prva vest o turški nevarnosti. Ta pošta je bila seveda izključno vojaškega pomena, saj so najemali sle v večini krajev na Hrvaškem le za devet mesecev, ponavadi od marca do novembra, ko je bila turška nevarnost največja.²⁵

Težko bi postavili trditev, kdaj je bila taka vojaška poštna služba sistematično urejena. Podatke o slih, ki prenašajo turške glase, imamo že leta 1479,²⁶ od leta 1496 pa so »hitri sli tekali od državne meje do Dunaja in prenašali uradne novice«. Vendar pa bi lahko govorili o sistematični vojaški poštni službi šele od leta 1522, ko dobi nadvojvoda Ferdi-

nand dokončno dedne dežele in pa da bi te boljše zavaroval, prevzame sedem obmejnih trdnjav na Hrvaškem. Leta 1527, ko postane Ferdinand tudi hrvaški kralj, se odloči, da bo skrbel za dobro obveščevalno in signalno službo,²⁸ deželni stanovi na Kranjskem pa se 30. marca 1528 v sklepih o obrambi dežele odločijo najeti »sto lahkkih konj, ki jih bodo poslali pol Bernardinu Frankopan, pol Vuku v Brinje, da bodo skrbeli za poročanje«. ²⁹

Po dveh popisih poštnih konj in njihovi razdelitvi po Hrvaški krajini (delno tudi zunaj nje) in Kranjski 1. marca 1553³⁰ in 14. aprila 1556³¹ lahko rekonstruiramo, v katerih krajih vse so bili postavljeni sli; ti so bili plačani iz finančnega proračuna, ki ga je zahteval vrhovni poveljnik. Tu je bilo razdeljenih le osemindeset poštnih konj. Seveda ta spisec ni popoln, saj po turških glasih, na katerih je vpisana pot, kaže pogosto druge kraje, pa tudi kraji, iz katerih so vesti prišle iz Hrvaške krajine, kažejo, da so morali biti postavljeni po teh krajih sli konjeniki ali tekači, ki pa so jih morali vzdrževati sami gradiščani ali mesta. Tako je bilo število teh slov prav gotovo še enkrat večje. Ti kraji in poštni smeri so bile naslednje:

1. Bihač (2),³² Otočac (4), Brinje (2), Senj (2),³³ Vinodol (2), Reka ali Trst (dva sla tekača),³⁴ Klana (2),³⁵ Ravne (2),³⁶ 2. Bihač, Drežnik (2), Spodnja Kladaša (2), Jesenice (2), Modruša (2), Kunič (2), Skrad (2), Ogulin (2), Hojsič Gradec (2), Vinica (2), Poljane (2), Ribnica (2), Lož (1); 3. Vinica, Podbrežje (2), Metlika (2), Žužemberk (2), Trebnje (2); 4. Metlika, Petrovin (2), Samobor (2), Zagreb (2), Rogatec (2) in na Varaždin ali Ptuj; 5. Dubica (2),³⁷ Mlač (2); 6. vrhovni poveljnik (2). Na Kranjskem so morale biti take poštni postaje s sli še v krajih, ki jih omenjajo turški glasi: 1. Prem, Postojna, Planina³⁸, 2. Poljane, Kostel, Kočevje, Ribnica, Lož, Bloke, Cerknica, Postojna, Vipava³⁹; 3. Poljane, Kočevje, Ribnica, Ortnek, Turjak, Ig⁴⁰; 4. Mehovo, Toplice, Soteska, Žužemberk, Krka, Turn pri Višnji gori.⁴¹

Za pripravo učinkovitega odpora proti turškim plenilcem pa je imela pomemben delež tudi

SIGNALNA ORGANIZACIJA

V Hrvaški krajini so bili urejeni ob meji in v notranjosti stražni stolpi, v katerih je vojska neprestano stražila, pazeč predvsem na prelazih, v gozdovih in na vrhovih. Ti stražarji (Scartleute) — leta 1553 jih je bilo v Hrvaški krajini 36, leta 1576 pa 72⁴² — so ponavadi prvi javljali turške vpade z opozorilnimi kresovi (grmade), streli in zvonjenjem.⁴³ Sistematično je bila ta služba organizirana na

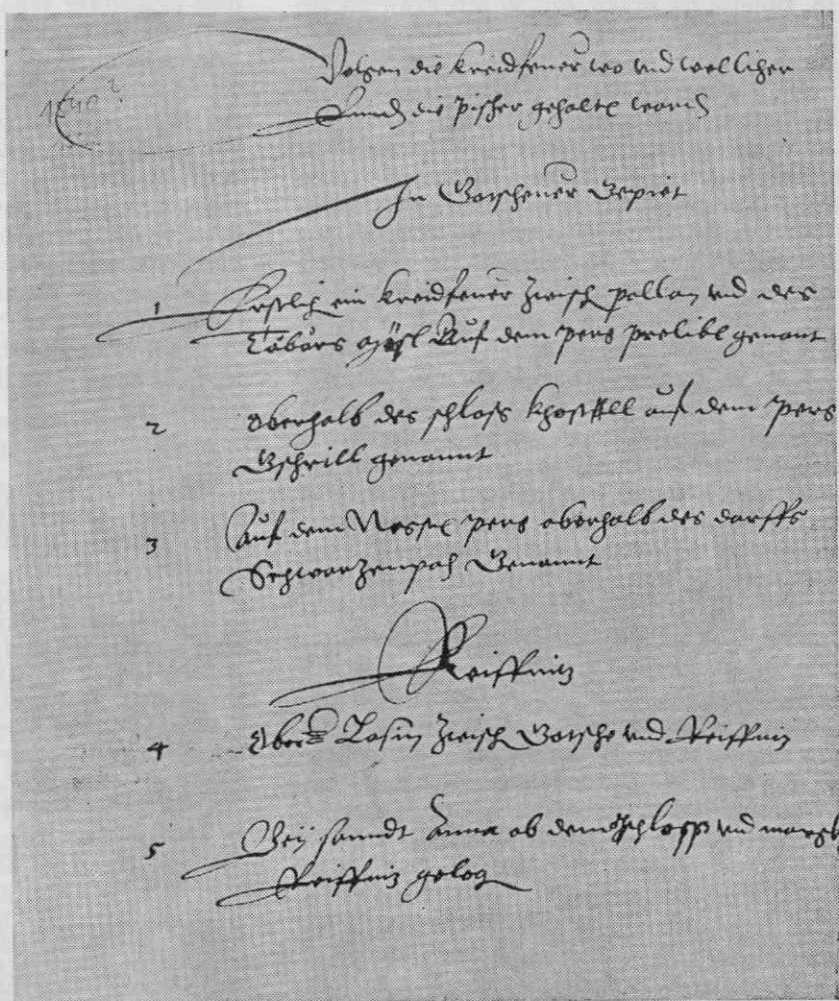
Hrvaškem precej pozno (leta 1540),⁴⁴ medtem ko je bila na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem že v dvajsetih letih 16. stoletja.

Kot pri organiziranju obveščevalne službe segajo začetki signalne organizacije v slovenskih deželah že v 15. stoletje, v čas prvih turških vpadov. V sklepih zgornje-štajerskih stanov 28. oktobra 1469 v Judenburgu lahko beremo, da naj se uporabijo zvonjenje, opozorilni ognji in streli (?) tudi v primeru, če v deželi pride do upora ali naravnih nesreč.⁴⁵ 25. septembra 1511 pa je bilo izdano v Gradcu splošno opozorilo (allgemeine Warnungsgenerale), po katerem naj bi se na Štajerskem pravočasno uredil opozorilni sistem,⁴⁶ toda šele 1522. leta med mesecem marcem in majem je moral biti izdan mandat, ki je dal osnovo kasnejšemu celotnemu signalnemu sistemu.⁴⁷ Istega leta je bil urejen tak sistem tudi na Koroškem.⁴⁸

Kranjcem je cesar Maksimilijan I. ukazal, naj pohitijo z izgradnjo signalnega sistema že 7. marca 1513, čemur pa niso bili vzrok Turki, temveč roparji na Kranjskem. Trgovcem in

obrtnikom so onemogočali varno potovanje in trgovanje, zato je cesar ukazal, da jih preganjajo in pri tem uporabljajo opozorilne strele in zvonjenje. V tem času vojne med cesarjem Maksimilijanom I. in Benečani se je namreč po Kranjski klatilo precej brezposelnih vojakov.⁴⁹ Administrativni ukrep o uvedbi tega sistema na Kranjskem, Istri in na Krasu je bil izdan petnajst let kasneje. Nadvojvoda Ferdinand je 28. marca 1528 izdal na Dunaju mandat, s katerim je ukazal, naj se odredijo v vsaki četrti v deželi sposobni četrti glavarji, ki morajo poleg drugih vojaških dolžnosti uvesti kar najhitreje signalno organizacijo.⁵⁰

V 16. stoletju se je torej prek slovenskih dežel razprostirala mreža krajev, kjer so se prižigali opozorilni ognji in se uporabljali streli. Sprva so bila taka mesta ločena, z mandatom leta 1532 pa je bilo urejeno, da so bili na istem mestu pripravljene kresovi in možnarji.⁵¹ Sistem glavnih signalnih točk je bil razporejen po daleč naokoli vidnih vrhovih in je precej točno označeval smeri poti, ki so jih Turki uporabljali za vpade na Kranjsko. Na vrhovih

Del iz spiska krajev, kjer so stali opozorilni ognji (AS, fasc. 122, nova št. fasc. 194, ni pagine)

so bile postavljene stražarnice in zgradbe za strelivo in orožje ter kresovi. Zaradi varnosti so bile take signalne točke tudi na utrjenih gradovih, manjše topiče pa so postavljali tudi na velika gospodarska poslopja (kašče).⁵² Sistem je bil zelo razvejan in so ga vzdrževali kmetje sami, le glavne točke so bile pod deželno oskrbo. Na Kranjskem so bile te signalne točke, že tudi natančneje zapisane, naslednje⁵³:

1. Sp. kranjska četrt: Mehovo, Raka, Hmeljnik, Boštanj, Primskovo, Žužemberk, Šumberk, Višnja gora, Ljubljana; 2. Srednja kranjska četrt: Vinica, Poljane, Črnomelj, Metlika, Kostel, Fridrihštajn pri Kočevju, Ribnica, Lož, Ortnek, Turjak, Ig, Ljubljana; 3. Istra in Kras: Gerovo, Klana,⁵⁴ Učka, Lisac, Gotnik (Gutnek), Šilentabor, Postojna, Hošperk pri Planini, Vrhnika, Ljubljana; 4. Zgornja kranjska četrt: Ljubljana, Sv. Nikolaj nad Savo v moravški fari, Stari grad nad Kamnikom, Šmarna gora, Šmarjetna gora, Sv. Peter pri Radovljici, grad na Bledu, Bela peč: Na spodnjem Štajarskem, kjer se je mreža signalnih mest razširila do konca 16. stoletja na preko sto, so bili kraji po zapisu iz leta 1540 naslednji:⁵⁵ Celje, Rogaška gora, Zbelovo, Kebelj,⁵⁶ Gromberk;⁵⁷ Borl, Ptuj, Vurberk, Maribor; Ormož, Branek pri Ljutomeru, Ljutomer, Radgona.

Mehanizem signalov se je sprožil v glavnem mestu, in sicer takole: ko je prišlo obvestilo o zbiranju sovražnikove vojske, sta bila izstreljena dva strela; če je sovražnik bil že na pohodu proti meji, trije strelji; ko pa so sovražnika že opazili, so se iz tiste smeri oglasili štirje strelji, zvonjenje in prižigali so se kresovi.⁵⁸ Na ta način je bila, kot piše Valvasor, v dveh do treh urah obveščena vsa dežela.⁵⁹ Po prvih dveh streljih so se morali zbrati na določenih mestih za obrambo konjeniki in strelci,⁶⁰ po treh streljih pa je bil izveden deželni poziv. Če je kazalo, da bo nevarnost trajnejša, je bilo izdano v deželi za vsako četrt posebej javno povelje (offne General), ki je predpisovalo, katerega moža naj vpokličejo (30., 20., 10., 5. ali celo 3.), ki naj bodo pripravljeni za odhod proti meji oziroma proti določenemu kraju. Če je bila potreba, so bili nato izstreljeni štirje strelji brez prižiganja kresov, kar je pomenilo, da naj se tovrstna vojska, preskrbljena najmanj za osem do deset dni, čim hitreje premakne na določen kraj. Iz zgornje četrti ponavadi proti Ljubljani, spodnje četrti proti Novemu mestu, srednje četrti proti Metliki ali Vinici in iz Istre in Krasa proti Šilentaboru,⁶¹ na Štajarskem pa so se čete premaknile iz Zgornje Štajerske proti Slovenj Gradcu, srednje Štajerske proti Mariboru, in iz Spodnje Štajerske v Celje.⁶²

Da bi se opozorilni strelji opravili in da se ne bi nihče izgovarjal, da niso bili sproženi ali da jih ni slišal, kar se je verjetno večkrat dogajalo, je skrbela sankcija v takem pismu, ki je obetala »najvišjo« kazen deželnega kneza.⁶³

V vsaki deželi so bili za signalno organizacijo odgovorni četrtni glavarji, ki so skrbeli, da so bili ti kraji dobro preskrbljeni z orožjem, municijo in hrano. O samem stanju pa bi morale vsako leto ali po potrebi poročati komisije, sestavljene iz četrtnega glavarja in po enega predstavnika vsakega stanu, ki bi potovale po deželi.⁶⁴ Toda pogosto so v deželi zadolžili za to le enega moža s spremstvom, ki je dal o stanju poročilo. Ta nam pokažejo zelo različno oborožitev signalnih postojank. Zaradi različne oddaljenosti krajev med seboj so uporabljali različno močne lesene ali železne možnarje (od ena in pol do štirih funtov) za opozorilne strele, prav tako pa je bilo podano stanje tudi o drugem strelnem orožju, ki so ga hranili na teh mestih.⁶⁵

Turški vpadi v slovenske dežele v 16. stoletju zaradi signalne in obveščevalne službe sicer niso prenehali, vendar pa veliki napadi niso dežele več tako strašno opustošili, ker so se ljudje lahko pravočasno poskrili ali se pripravili na obrambo. Prisilili pa so tudi Turke, da so spremenili taktiko. Začeli so napadati deželo z majhnimi četami, nenadoma in skrivaj, tako da jih je bilo težko izvohuniti in opozoriti prebivalstvo. Konec 16. in v začetku 17. stoletja pa vpadi povsem prenehajo, kar nam pokaže tudi poročilo o stanju signalnih točk na Krasu, napisano 10. julija 1614. Orožje, ki je bilo na teh mestih, je bilo skoraj vse neuporabno, tako da bobnar Ivan Lubanovič, ki je bil zapisovalec, zaključuje svoje poročilo, da ni našel ničesar, razen pičle hrane in zaniknosti.⁶⁶

OPOMBE

1. Stanko Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo XXIV/1-4, Ljubljana 1943, str. 57 (S. Jug, GMDS). — 2. Meja, ki je v začetku 16. stoletja oddaljena od slovenskih dežel 90 km, se v letih 1576/77 približa na 45 km. Zadnji turški sunek pa se je leta 1592 ustavil le 20 km od Bele krajine, Bogo Grafenauer, O turški oblasti in o nastanku drobne zemljiške posesti v Prekmurju, Zbornik razprav, Murska Sobota 1961, str. 80. — 3. Benečani so imeli že v drugi polovici 15. stoletja organizirano vohunsko službo tako dobro, »da se Turki niso mogli niti ganiti, ne da bi bili Benečani o tem obveščeni. Ker pa je bilo to predrago, so opustili, a se jim je takoj maščevalo«, S. Jug, GMDS, str. 15. Benečani so v 16. stoletju v Vidmu in Čedadu organizirali zbirna središča za poročila obveščevalcev, Josip Zontar, Obveščevalna služba in diplomacija avst-

rijskih Habsburžanov v boju proti Turkom v 16. stoletju, SAZU, Ljubljana 1973, str. 16 (J. Žontar Obveščevalna služba). — 4. J. Žontar, Obveščevalna služba, str. 21. — 5. J. Žontar, Obveščevalna služba, str. 181. — 6. Ignacij Voje, Vplivi osmanskega imperija na slovenske dežele v 15. in 16. stoletju, ZC XXX/1-2, 1976, str. 16 (Voje, ZC XXX). — 7. Radoslav Lopašič, Bihač i bihačka krajina, Zagreb 1890, str. 67 (R. Lopašič, Bihač); Josip Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, četrti zvezek, 1914, str. 588 (J. Gruden, Zgodovina). — 8. To je razvidno iz vseh finančnih zahtev nadvojvode v Gradcu deželnim stanovom notranjeavstrijskih dežel za vojsko, ki so ji poveljevali vrhovni poveljniki v hrvaški in slavonski krajini. Samo za primer v Arhivu Slovenije (AS), fasc. 136 (nova št. fasc. 230) za leto 1577/78, ali tudi v zahtevi Ivana Lenkovića iz 1. marca 1553, ki jo bomo tu še večkrat navajali, Radoslav Lopašič, Prilozi za povijest Hrvatske, Starine 17, Zagreb 1885, str. 204 (Starine 17). — 9. Starine 17, str. 204. 10. Fedor Močanin, Osnovni problemi obrane Hrvatske u 16. stoljeću, Historijski arhiv v Karlovcu, Zbornik radova, Karlovac 1979, str. 51. — 11. »meine gehaimbs khundtschaffter«. — 12. R. Lopašič, Bihač, str. 67. — 13. V letih 1570-1575 se pojavljajo Ivan Valčić, Krištof Premb (?), Simon Kanelić, Miloslav Uskok, glej Vasko Simoniti, Prispevek k poznavanju turških vpadov v letih 1570-1575, ZC XXXI, 1977/4, str. 496, 502, 503; v letu 1579 neki Perica, AS, fasc. 288 (nova št. fasc. 422), str. 647. — 14. Vlah Vukdrag Mirisolýk (?), vojvoda Jurij Kappa, neki trgovec S. Francisco iz Dalmacije leta 1566, I. Voje, ZC XXX, str. 17; o poreklu glej tudi J. Gruden, Zgodovina, str. 588. — 15. »... ein Teutscher mit namen Georg Kessler in disen tagen aus der Turghkey darinnen er lang jar gefangen gewest enndtsprungen«, to je iz leta 1576, AS, fasc. 287 (nova št. fasc. 420), str. 953. — 16. V AS je izredno veliko število teh turških glasov v seriji Landessachen-Miscelanea, tudi v literaturi so večkrat omenjeni, tako na primer S. Jug, GMDS, str. 18, J. Gruden, Zgodovina, str. 539, Milko Kos, Zgodovina Slovenecv, Ljubljana 1933, str. 226 itd. — 17. Samo za primer AS, fasc. 283, 284 (nova št. fasc. 413), str. 67; J. Gruden, Zgodovina, str. 360; Deset izvornih dokumentov, pisanih v glagolici, ki se nanašajo na drugo polovico 16. stoletja in vsebujejo podatke o turški nevarnosti, je prepisal v latinico in objavil P. Kalist Medič, IMK 1893, sešitek 3, 4, letnik 3. 18. Kot primer: »Turkhenkhundtschafft auf Polen, Khotschee, Reifniz, Ortnegkh, Auersperg, Igg vnd gar gen Laibach pei tag vnnd naht in eýl zufurdern von Reifniz solihes auf Las Oblaghk Zirkniz vnd allnthalbn zuerkhundten pta (presentata) den 4. Augusti anno 60 vmb 4 vr nach mittag,« AS, fasc. 283, 284 (nova št. fasc. 413), str. 210. — 19. Kot primer: »An heut den 4 augusti ist diss khunschafft vmb 11 vr zw Auersperg khumen«, ibid., str. 209. — 20. Kot primer: AS, fasc. 124 a (nova št. fasc. 202), ni pagine. — 21. ibid., ni pagine; le redko lahko

najdemo skupaj vsa ta pisma. Večkrat najdemo turške glase vpisane tudi v sejnih zapisnikih deželnih odbornikov, AS, fasc. 2 (nova št. fasc. 876). — 22. Tu se uporablja beseda »gering«, kar Franc Kos sicer v vprašajem prevaja »slab«, Nekoliko črtic o turških vojskah, Izvestja muzejskega društva za Kranjsko (IMK), letnik 3, zvezek 4, 1893, str. 135; S. Jug prevaja z »lahki« konji, GMDS, str. 47; pravilneje mislim, da bi bilo treba prevajati to besedo »hiter« ali »majhen«, kot je beseda »prevedena« tudi v slovarju Alfred Götz, Frühneuhochdeutsches Glossar, Berlin 1967, str. 103; na Balkanu je tudi najrazširjenjša in najbolj znana avtohtona rasa konj t. i. planinski konj ali mali konj, Vojna enciklopedija, Beograd 1972, št. 4, str. 550. — 23. AS, fasc. 124 (nova št. fasc. 201), str. 223, 229. — 24. R. Lopašič, Bihač, str. 67. — 25. V popisu poštних postaj 1. marca 1553 je točno določeno, katere so najete za devet mesecev, katere celo leto, Starine 17, str. 210, 211; iz popisa 14. aprila 1555 je razvidno, katere poštne postaje so razpuščene (geurlaubt) in jih bo treba s prvim v mesecu ponovno najeti s staro plačo (»... die abgeschafen mit ersten wider in der althen pesoldung aufgenumen werden«) AS, fasc. 124 (nova št. fasc. 201), str. 228. — 26. J. Gruden, Zgodovina, str. 359: »že leta 1479 čitamo, da je Lovro Turjaški iz Hrvaškega sporočil kranjskemu vicedomu o pretečem turškem napadu. Listi s to novico so potem švigali sem ter tja. Vicedom je sporočil v Tržič z opombo, naj se razširi po vsem Gorenjskem. Koroški namestnik jo je izvedel iz Celja in jo takoj naznanil Beljačanom, beljaški gospod pa svojemu gospodu na Bavarsko. — 27. A. Koblar, Donešek k zgodovini pošte na Kranjskem, IMK, 3. letnik, drugi zvezek, Ljubljana 1893, str. 54; redna pošta se je ustavila v notranji Avstriji šele 17. marca 1573, ko je nadvojvoda Karel odredil, da se osnuje redna peš pošta med Gradcem in Ljubljano, ibid., str. 54. — 28. O signalni službi glej naprej. — 29. S. Jug, GMDS, str. 42, 47; J. Gruden, Zgodovina, str. 562. — 30. »... die aussthailung der postphärdt durch dieselb gannz graniczen (hrvaško op. pisca) piss geen Laibach durch den Kharst vnd nachmallen von der andern saidten piss geen Pettau oder Warosin zu dem herrn obristen«, Starine 17, str. 210. — 31. AS, fasc. 124 (nova št. fasc. 201), str. 228, 229. — 32. V oklepaju je število konj. — 33. V popisu 14. aprila 1556 so štirje sli tekači, AS, fasc. 124 (nova št. fasc. 201), str. 228. — 34. Na Reki so plačevali sle v prvi polovici 16. stoletja iz dohodkov mitninske postaje, Ferdo Gestrin, Trgovina slovenskega zaledja s pomorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja, SAZU, Ljubljana 1965, str. 50. — 35. En sel na konju je moral hiteti z obvestilom iz Klane, skozi Godnik, Jablanice in Prem v Senožeče, drugi pa v Podgrad in Socerb proti Trstu, J. Gruden, Zgodovina, str. 595. — 36. Raunach so Ravne na Krasu, J. W. Valvasor, Topographia Ducatus Carnioliae Moderna, Ljubljana 1970. — 37. »... gegen Dubitz zu Khostaneuitz oder Prikhouersky«, Starine 17, str. 211. — 38. AS,

fasc. 283, 284 (nova št. 413), str. 130. — 39. *ibid.*, str. 64. — 40. *ibid.*, str. 210. — 41. *ibid.* str. 66. — 42. *Starine* 17, str. 204; AS, fasc. 132 (nova št. fasc. 222), snopič 2; o stražnih stolpih in stražarjih v porečju rek Mrežnice in Korane tudi v razpravi Zorislav Horvat-Milan Kruhek, Stari gradovi i utvrđenja u obrani Karlovca u 16. i 17. stoljeću, *Historijski arhiv u Karlovcu*, Zbornik radova, Karlovac 1979, str. 59—79. — 43. »Kreut-schus, Kreutfeuer, Glochenstrai«h, *Beseda Kreide* (pisane tudi kot Kreut, Kreutt, Kreid, Creuz) je starodavna in jo najdemo v povezavi z drugimi jeziki (angl., hol., franc. ital.), pomeni pa vojaški preplah, spoznavno znamenje, kričati, hrup delati, Joseph Zahn, *Styriaca I*, Graz 1894, str. 87, 88, 89 (Styriaca). — 44. Leta 1539 je Ferdinand pozval stanovne na Hrvaškem, da uredijo signalno organizacijo, Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata*, knjiga 5, Zagreb 1973, str. 648; 14. marca 1540 pa poročila Ivan Ungnad štajerskim stanovom, da je uvedel opozorilne kresove in strele, *Starine* 17., str. 159. — 45. »... aufrür und ubervallung der stet, gslösser, mörkcht, besetzten (!) der kirchen, perg und tal in dem land besechch, von innern oder aussern des lands oder ander veynt beschedigt werden möcht... so dan die gesatzten das volkch ervordern wurden, es wër mit auslahen der glocken, mit kreidfeuer oder manung, das dann ain yeder mit seiner weer an alles verziehen berait und auf sey...«, Burghard Seuffert-Gottfriede Kogler, *Die ältesten steirischen Landtagsakten, Teil II (1452-1493)*, Graz 1958, str. 117. — 46. Johann Loserth, *Innerösterreich und die militärischen Maßnahmen gegen die Türken im 16. Jahrhundert*, Graz, str. 23. — 47. *Styriaca*, str. 94. — 48. Winfried Schulze, *Landesdefension und Staatsbildung, Wien-Köln-Graz 1973*, str. 131. — 49. »... auch so es sich zugetragen mit kreitschussen vnd glockenstegen warnung zethun aufzesein vnd noch zeeilen... vnd zumalen an den grenitzen der anstossenden kunigreichen vnd lannden auf der strassen vnd wasserstram geraubt vnd gemort werde. Deshalben der kauf vnd gewerbend man auf den strassen mit iren leiben vnd gutern nit sicher hanndlen noch wandeln... Das den tettern vnd raubern nachgestellt vnd aller vleiss furgkert auch darzu kreitschuss vnd glogken-slag gebrauch werden vnd nach denn zubesorgen ist, das sich etlich rewter vnd zufuessen die diser zeit mit dinsten nit versehen in das selb vnnser furstentumb dermassen zestraiffen vndersten mochten«, AS, listina 7. marec 1513. — 50. »... in ain yedes viertl einen teuglichen viertlmeister verorden... vnd wellen allspaldt der glogkhenstrai«h kreitschuß oder kreytfeuer durch denselben viertlmeister beschehen vnd angeen.«, AS, fasc. 121, 122 (nova št. fasc. 194), ni pagine. — 51. *Styriaca*, str. 95. — 52. »... die man zu Venediger oder alhie im lanndt an son-dere grossen casten bestellen macht«, AS, fasc. 145, 146 (nova št. fasc. 246), str. 85. — 53. Poleg literature, ki je do sedaj navedena, najdemo kraje, kjer so signalne točke bile, in podatke o samem problemu še v: Carl Prenner, *Die Kreut oder Kreuzfeuer vnd die Tabor in Krain, Carnio-*

lia 1838, št. 60 in 61; Peter Radics, *Die Einfälle der Osmanen in Steiermark, Kärnten und Krain im 15. und 16. Jahrhundert*, Österreichische militärische Zeitschrift, 2, 1864; Heinrich Noe, *Die Kreidfeuer in Krain*, *Feuilleton der »Laibacher Zeitung«*, 1888, št. 148, 149; Franc Levec, *Die Einfälle der Türken in Krain und Istrien*, *Lai-bach 1891*; S. R., *Silentabor*, IMK, letnik 7, zvezek 6, Ljubljana 1897, str. 204; Bogo Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda* 3. zvezek, Ljubljana 1956; Peter Fister, *Arhitektura slovenskih protiturških taborov*, Ljubljana, 1975 (zemljevid); Silvo Kranjec, *Grmade in tabori*, Mohorjevo kolodar za leto 1975, Celje 1974; Stane Stražar, *Moravška dolina*, *Moravce* 1979; Bogo Grafenauer, *Kmečki upori na Slovenskem*, Ljubljana 1962 (zemljevid, kjer so tudi vrisane signalne točke). Vsi avtorji se v glavnem opirajo na delo Valvasorja, *Die Ehre des Herzogthums Crain*, Laybach 1689, kjer v drugi knjigi str. 172, 208, 253, 284 in 296 (kjer našteje iste kraje kot na strani 284 za notranjo Kranjsko) daje pregled glavnih signalnih točk in pa na že navedeno delo Josepha Zahna. V tem prispevku so našteti kraji manj znanega zapisa na Kranjskem, ki so bili določeni 30. aprila 1613 na deželnem zboru v Ljubljani, vendar se od prejšnjih le malo razlikuje, AS, fasc. 122 (nova št. fasc. 194), ni pagine; IMK, letnik 8, zvezek 4, Ljubljana 1893, str. 219. — 54. Gerovo in Klana sta v tem zapisu prečrtana, AS, fasc. 122 (nova št. fasc. 194), ni pagine. — 55. *ibid.*, ni pagine. — 56. »am Gibl bey Stettberg«, *ibid.*, ni pagine; Gibl je Kebel, Hans Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*, München 1962, str. 145, 146, 276. — 57. Na težko dostopnem kraju nad dolino reke Polskave so razvaline nekdanjega Gromberškega gradu (Grünberg), *Krajevni leksikon Dravske banovine*, Ljubljana 1937, str. 426. — 58. »... Als nemblich so gewisse khundtschafft khumbt das der veindt in versamblung sey soll man zu warnung zwen schüssn vnnnd so der veindt im anzug vnnnd auf dem weeg ist drey schüssn, wann aber der veindt das lanndt erraicht vnnnd mit augen gesehen, soll man vier khreydschüssn auch die khreidfeuer vnnnd glockhenstreich ergeen lassen.«, AS, fasc. 145, 146 (nova št. fasc. 246), str. 81; AS, fasc. 122 (nova št. fasc. 194), ni pagine. — 59. J. W. Valvasor, *Die Ehre... II*, str. 172. — 60. Winfried Schulze, *Landesdefension und Staatsbildung, Wien-Köln-Graz 1973*, str. 131. — 61. »... Auf welches wir dan auch die gewonlichen vier kreudschuß alhie ergehen lassen... die gericht's vnd grundobrihkeit euern ins aufbott gehörigen vnd hievor gemussterten (zehen vnd funfften man wollbewehrt und zum fehern vortzug aufs wenigist auf acht oder zehen tag der bedürfftigen proviandt furgesehen vnd in solhen muglichisten eyl bey tag vnd nacht nach (Rudolfswertt) abfertigen vnd schikken wollet, AS, fasc. 124 a, 124 b nova št. fasc. 203), ni pagine. — 62. *Styriaca*, str. 94. — 63. »... Weil wir aber nicht vergwisst sein das berürter kreudschuss aller orts beschehen oder gehört worden, vnd sich der vnnwissenheit niemands zuentschul-

digen, also ist darauf in namen der fur: dur: etc... wegen an euch alle vnd iede vnser gar ernstlich beuelch bey hochster landsfurstlichen vngnad vnd straff gebietend, das ir an dem ort die kreudschuss zuthun«, AS, fasc. 124 a, 124 b (nova št. fasc. 203), ni pagine. — 64. Alfred Loebel, Die Landesverteidigungsreform im ausgehenden 16. Jahrhundert, Archiv für österreichi-

sche Geschichte, Wien 1907, str. 45. — 65. Poročilo o stanju v spodnji in srednji četrti ter Istri in Krasu leta 1596, AS, fasc. 146, 146 a (nova št. fasc. 248), str. 1188—1191. — 66. »Auf alles hieobgesezten örtern ist... an munition kraut vnd lott gar nichts vorhanden. Hanns Lubanouitsch hörpaucker«, AS, fasc. 122 (nova št. fasc. 194), ni pagine.

MLADOSTNA POTOVANJA JANEZA VAJKARDA VALVASORJA

BRANKO REISP

Janez Vajkard Valvasor je absolviral svoje šolanje na jezuitski gimnaziji v Ljubljani. Nadaljnje izobrazbe pa ni iskal na univerzi, kar je morda tudi eden izmed razlogov, da je ohranil in razvil značilne lastnosti samosvoje, duhovno neodvisne osebnosti. Stopnja njegove izobrazbe je bila namreč le tolikšna, da se ni usmeril v kabinetno, od življenja odtrgano učenjaštvo. Svoje znanje je izpopolnjeval in življenjskih izkušenj nabiral na potovanjih po tujini in v vojaški službi. V tem je sledil tedanjim navadam plemiških sinov, ki so se z namenom, da bi kasneje dosegli ugledne vojaške položaje ali visoka uradniška dostojanstva, izpopolnjevali v vojaških veščinah, nato pa potovali v tuje dežele, predvsem v Italijo in Francijo. Pri nas so imeli za taka potovanja zaradi bližine Italije še posebej lepo priložnost.¹

Z več vidikov zanimivo delo »Speculum generosae juventutis — Newbeglantzter Zucht-Spiegel der Adelichen Jugendt« (Na novo osvetljeno vzgojno zrcalo plemiške mladine) uradnika kranjskih deželnih stanov Adama Boštjana Sietenheima (Sietzenheimba), ki ga je avtor sam založil, natisnjeno pa je bilo leta 1659 v Münchnu, daje dobro sliko tedanjega ravnanja in izčrpen pouk o tovrstnih didaktičnih prizadevanjih. Po vsej verjetnosti je Janez Vajkard avtorja in to njegovo delo že poznal, preden se je odpravil na svoje veliko potovanje. Delo vsekakor zelo obsežno in najlepše komentira v dodatku k VI. knjigi Slave vojvodine Kranjske, ki obsega učene pisatelje, doma s Kranjskega. Iz komentarja bi sklepali, da je bil Valvasor nekoliko seznanjen tudi z osebnimi razmerami avtorja, kasneje pa je utegnil biti povezan z njegovim sinom, jezuitom Francem Sietenheimom.²

Po neki zapleteni zgodbi, o kateri beremo pri popisu Gamberka — bilo je to približno

29 ali 30 let pred izidom Slave — bi sklepali, da se je Janez Vajkard odpravil na prvo potovanje leta 1659 ali morda že leto prej. Ko je bilo namreč deželnosodno gospostvo Gamberk še v posesti družine, je imel Karel Valvasor, ki ga je takrat upravljal in bil skrbnik svojim mlajšim bratom in sestram, posla tudi s sodnimi zadevami. In v zvezi s tem pripoveduje Janez Vajkard daljšo zgodbo, ki jo sklene z opisom nenadne izginitev mladega kmečkega fanta iz ječe v grajskem stolpu. Takrat je bil ravno doma in se z drugimi gledalci vred ni mogel dovolj načuditi, kako so okrog stolpa letali vrani — hudobni duhovi, ki so kmetu pomagali pri begu. To se je zgodilo nekega jesenskega dne; kmalu nato je odpotoval za nekaj let, zato mu nadaljnji razplet zgodbe ni znan. Navedeno se docela ujema tudi z Valvasorjevim pisanjem tajniku Kraljevske družbe v Londonu, Thomasu Galeu, kjer izjavlja, da je prebil na potovanjih v celem 14 let.³ Iz tega lahko izračunamo, da je Janez Vajkard končal šolanje v svojem sedemnajstem letu in bil nato od jeseni 1658 do 1672 v glavnem zdoma. Žal pa o prvih potovanjih ni konkretnjših podatkov.

V letih 1663 in 1664, morda pa tudi še za dalj časa, se je Valvasor — poleg mnogih kranjskih plemičev — z dvanajstimi tovariši, ki so vodili s seboj tudi svoje služabnike in hlapce, kot prostovoljec udeležil avstrijsko-turške vojne. Čeprav je vso XII. knjigo Slave vojvodine Kranjske posvetil popisu Vojne krajine in krajev ob hrvaško-turški meji, je v knjigi o njegovi udeležbi v tej vojni le nekaj skromnih drobcev, v XV. knjigi, ki je namenjena letopisom tega časa, pa se je opisu vojne sploh odrekal z razlago, da je to storjeno že v mnogih drugih delih in da se pri letopisih usmerja v glavnem v to, kar se nanaša na Kranjsko.⁴

Iz vsega je mogoče povzeti, da se je Janez Vajkard Valvasor z nekaterimi drugimi kranjskimi plemiči in njihovim spremstvom »pred dvajset in nekaj leti« v tej vojni pod osebnim poveljstvom izkušenega in slavnega vojaka, hrvaškega bana grofa Nikolaja Zrinjskega v Slavoniji oziroma v Slavonski vojni krajini pogosto udeleževal raznih spopadov s sovražnikom v Testa-Piccolominijevem regimentu, čigar konjeniški stotnik je bil Adam von Albendorff. Da je služil pod komando grofa Nikolaja Zrinjskega, pove vedno s posebnim poudarkom, lepo opiše tudi njegov junaški značaj in osebne vrline, ki so Zrinjskemu pripomogle do takih vojaških uspehov in slave. Le posredno pa je mogoče razbrati, da se je Valvasor bojeval v Slavoniji. Na tem vojnem pohodu se je nekoliko seznanil s to pokrajino, ko pa je sestavljal svoje delo, je imena nekaterih krajev že pozabil, tudi oficirji in poveljniki v tamkajšnjih področjih so se menjali. V XII. knjigi Slave, v 7. poglavju Von den Windischen Grentzen (O Slavonski krajini) piše tole: Sintemal es allbereit zwanzig Jahre seynd /daß ich* unter Herrn Grafens Niclaus von Zerín seel. Angedenckens/ Commando war/und mir selbige Lands-Gegend etlicher Massen bekandt machte (Zlasti, ker je že dvajset let tega, kar sem* služil pod poveljstvom gospoda grofa Nikolaja Zrinjskega blagega spomina ter se nekoliko seznanil s tistimi kraji).⁵ Sicer pa v zvezi s to vojno omenja le nekatere stvari, ki so se mu zdele pretresljive in grozne, na primer, da je videl, kako so odsekanim turškim glavam na kolih po nekaj tednih zrasli lasje in brada, ali pa, da Senjani, Vlahi ali Uskoki, kadar odsekajo Turku glavo, to dvignejo in pustijo z veliko poželjivostjo, da jim kaplja v usta še vroča kri, v čemer se kaže njihovo zagriženo sovraštvo do Turkov in brezmejna krvoločnost.⁶

Iz te vojske se je Valvasor za krajši čas vrnil domov. Kaj posebnega tedaj gotovo ni počel. Tako je, kot sam pravi, na Kalu nad Mediju nekoč lovil gada, debelega kot njegova roka, a le tri pedi dolgega, zato ga sploh ni mogel obdržati in mu je ušel v luknjo. Nekako v tem času je moralo biti, da je Valvasor sam večkrat govoril z nekdanjo slepo ženo njihovega oskrbnika v Mediji, Anžeta Peina po imenu, ki je po zaobljubi čudežno spregledala ob romanju na zasavsko Sveto goro, kot v svoji globoki, za človeka tistega časa razumljivi vernosti zavzeto poroča v Slavi vojvodine Kranjske, v knjigi o svetnikih, redovih in župnijah.⁷ V splošnem pa je radoznalo obiskoval bližnjo in daljno okolico rodbinskega gradu in njihovega gospostva ter se seznanjal s kraji, ljudmi in običaji, kajti o teh krajih poroča

pogosto v II. knjigi, kratki topografiji, ki je zamišljena kot uvod v naslednje, obsežnejše knjige Slave.

Nato se je Janez Vajkard Valvasor odpravil na svoje veliko potovanje, ki je trajalo nekaj let. V Slavi vojvodine Kranjske priložnostno tu in tam raztreseni drobeci in časovno le približne oznake (na primer »pred 20 in nekaj leti«, namreč pred izidom Slave vojvodine Kranjske ali morda tudi pred toliko in toliko leti, kar je posamezne knjige Slave sestavljaj), dajejo za prikaz Valvasorjevih potovanj in analogno tudi za marsikaj drugega iz njegovega življenja le skromno oporo. Razmerno dosti oziroma še največ je takih podatkov v 55 strani obsegajočem vrinku ali dodatku k popisu Cerknice v XI. knjigi Slave vojvodine Kranjske, ki ima naslov: Weitere Erklärung deß Herrn Haupt-Authors wegen deß Igelrn-Ruffs in der Cirknizer See-Gruben/samt einem ausführlichem curiosen Schalt-Discurs von den Pactis expressis und implicitis (Nadaljnje pojasnilo gospoda glavnega avtorja zaradi klicanja pijavk na jamah Cerkniskega jezera z vključenim izčrpnim zanimivim razpravljanjem o »pactis expressis« in »implicitis« [o jasnih ali očitnih in zapletenih ali neočitnih zvezah]).⁸

To besedilo se veže na IV. knjigo o naravnih redkostih dežele Kranjske, zlasti na 50. poglavje, in je nastalo zato, ker Valvasorja vsebina opomb, ki jih je dodal urednik Erazem Francisci, ni zadovoljila. Francisci si je namreč pri raznih pojavih, za katere Valvasor razlaga, da nastanejo po naravni poti, in tudi pri naravoslovnih poskusih, ki jih je Valvasor sam opravljal, izmišljeval nenaravno razlago in povzročitelje ter povsod videl hudičev vpliv, še več, razumeti je bilo, kot da je Valvasor stopil v zvezo s hudičem. Seveda bi utegnile biti take izjave glavnemu avtorju in njegovemu delu v škodo. Valvasor se v odgovor na to bolj odprto razpiše o svojih doživljajih in je zato v tej razpravi še nekaj prispevkov k njegovemu življenjepisu. Poleg življenjepisnih podatkov, ki nas tu zanimajo, bi bil vrinek dragocen vir tudi za raziskovalce tedanjega praznoverja; zaradi specifičnosti njegove vsebine pa bi ga mogel s pridom uporabljati le strokovnjak za to področje.

Prvi podatek o tem velikem potovanju sega v jesen leta 1666. Tako je oktobra tega leta tedaj petindvajsetletni Janez Vajkard na Dunaju v bližini rdečega stolpa (Roter Turm) — na koncu današnje Rotenturmstrasse, ki pelje od Štefanovega trga proti kanalu Donave — v Arnoldovi hiši, v kateri je bil pri gospodu Meintzerju tudi na hrani, brez kakršnekoli prevare lastoročno tingiral funt svinca z granom tinkture v najzlahtnejše zlato. Tinkturo

je napravil Johann de Monte Sniders (Snyders), ki je bil prav tam na hrani. Omenjeni alkimist je izdal v tisku tudi dve kemijski razpravi. Zaradi teh razprav in dveh uspehov pri zdravljenju so mu nekateri ugledni Dunajčani tembolj zaupali. Ko pa so se prepričali, da je njegova alkimistična umetnost varljiva, je Sniders, da bi si rešil glavo, izginil skupaj s svojo v moškega preoblečeno ženo; toda z Valvasorjem je ostal v korespondenčni zvezi, dokler je živel.⁹ V svoji vedoželjnosti se je Valvasor tačas na Dunaju zanimal tudi za početje nekega Tomaža Damascena, astronoma, astrologa in ljubitelja podobnih ved, ki naj bi za nekega češkega grofa izdeloval iz raznih kovin tri magična zrcala, v katerih lahko vidiš vse, kar si poželiš. Sicer pa je na Dunaju napravil na Janeza Vajkarda izreden vtis zvonik Štefanove cerkve, za katerega pravi, da po višini, okrasju in popolnosti prekaša vse cerkvene stolpe v rimskem cesarstvu, izvzemši stolpe v Straßburgu in Landshutu.¹⁰

Nadaljnje smeri Valvasorjevega potovanja ni moč natančneje rekonstruirati. Tak poskus bi bil zaradi skromnih podatkov prezahteven in rezultat dvomljive vrednosti. Kot rečeno, se je Valvasor jeseni 1666 zadrževal na Dunaju. Iz podatkov v njegovih objavah, predvsem v Slavi vojvodine Kranjske, se da razbrati, da je bil zatem v Nemčiji, na Holandskem, v Franciji, v Švici in Italiji. Potoval je prek taktar zaradi gusarjev zelo nevarnega Sredozemskega morja celo v severno Afriko. V pisnih tajniku Kraljevske družbe v Londonu pa navaja zapored, da je potoval po Nemčiji, Angliji, Danskem, Franciji, Španiji, Italiji in Afriki.¹¹ Nekateri od naštetih dežel je ponovno obiskal. Od številnih mest in krajev, ki jih je prepotoval, omenja le redke, skop je tudi v poročilih, kaj je tu in tam počel ali videl.

Vrsto krajev ali objektov, ki jih je Valvasor v tujini videl, omenja povsem naključno ob primerjavi tujih in domačih znamenitosti, nekatere pa tudi v zvezi z drugimi panogami svojega zanimanja.

Tako pravi, da se plovba po Renu, Donavi ali Lechu ne more vzporejati z utrudljivo in nevarno vožnjo po Savi. Okoliščine v soteski Save in posebej pri Belem slapu (od Prusnika proti Zidanemu mostu) so mnogo težje kot pri vrtincu na Donavi (med Greinom in Ybsom na meji med Zgornjo in Spodnjo Avstrijo). Stanje na Savi je po njegovem enako kot na slapovih Rena pri Schaffhausnu (v Švici), kjer pa se, v nasprotju z izkušenimi brodniki na Savi, čez slap nihče ne upa peljati. Sam je videl v različnih deželah in kraljestvih ne le v Evropi, ampak tudi v Afriki mnogo prečudnih podzemeljskih jam, nikjer pa tako izjemnih in občudovanja vrednih kot v svoji domo-

vini. Pred dvajsetimi leti si je ogledal tako imenovano Baumannovo jamo v grofiji Stollberg v Braunschweigu, kot lokalizira že v 16. stoletju znano in kasneje zelo obiskovano kapniško jamo v pogorju Harz na levem bregu reke Bode pri kraju Rübeland, toda na notranjem Kranjskem je mnogo čudovitejših, predvsem v Jami in Postojni. Prav to so mu pred petimi leti (okoli 1684) potrdili tudi trije izvedeni popotniki, Anglež in dva Holandca, ki jih je sam spremljal. Čez vsako mero izredna je Jama, že zaradi gradu, ki je večji in ima lepšo lego kot grad Kofel ali Covolo (tudi Cologo) na Tirolskem (v dolini reke Brenta na prehodu iz pokrajine Trento v Benečijo). Toda jama v Postojni ima najlepše in najčudovitejše odre, ki bi utegnili skalnatemu gledališču v Salzburgu in v Hölebrunn (grad Hellbrunn v najbližji južni okolici Salzburga) odvrniti vse gledalce. Ko primerja višino Bistriških snežnikov, se pravi Kamniških Alp, z višino gora v salzburški deželi in Bergthalsgaden (Berchtesgaden), pa ne dvomi, da so kranjski snežniki mnogo višji. Pred približno dvajsetimi leti, ko se je nekaj dni zadrževal v Bambergu, je Valvasor dobil pri korarju Hansu Adamu Coglu v branje del sodnega protokola, ki ga je bil napisal oče omenjenega korarja v času, ko so v Bambergu sežgali veliko coprnikov in čarovnic. »Pred nekaj in dvajset leti«, računano od izida Slave vojvodine Kranjske ali od tedaj, ko je to delo pisal, je bil Valvasor tudi v Amsterdamu na Holandskem. Posredno omenja Holandsko — in ob enem Vestfalsko — tudi, ko primerja slabi sirkov kruh, kakršnega pečejo na Pivki in Krasu, s podobnim, vendar boljšim holandskim kruhom in znanim vestfalskim rženjakom »pumperniklom«, zatem pa še enkrat, ko govori o bloških smučarjih, ki v hitrosti nič ne zaostajajo za holandskimi drsalci na ledu. V zgornjefrankovsko mesto Bamberg se je ponovno vrnil čez nekaj let. V seznamu njegovih izdaj navaja urednik Erazem Francisci, da je leta 1671 dal brez navedbe svojega imena Valvasor tu natisniti neko knjižico, za katero pove le, da je bila prevedena iz francoščine v nemščino.¹²

Pri raziskovanju naravnih redkosti ali skrivnosti pa je Valvasorja neizmerna vedečnost vodila nekaj let ne le po Evropi, ampak celo po Afriki. Razen tega, da je obiskal ta kontinent, izvemo iz njegovih izjav o tem potovanju zelo malo, in sicer le, da si je tu ogledal nekaj podzemeljskih jam in da se je pogovarjal v Tunisu o pripravljanju nekega skrivnostnega strupa. Voščilo v uvodu Slave vojvodine Kranjske, ki ga je po duhu in okusu časa spesnil Krištof Wegleiter, protestantski teolog in od leta 1688 profesor univerze v Alt-

dorfu pri Nürnbergu, pa s posebnim poudarkom slavi Valvasorjeva potovanja in med njimi tudi uspešno pot v puščavo Libije.¹³

Katero pereče vprašanje, katera nerešena uganka sta Valvasorja gnala v Afriko, zaslu-timo šele pri prebiranju njegovega opisa gradu Grabna pri Novem mestu, kjer govori o nesrečni usodi kranjskih plemičev, ki so se bili odkupili iz turškega ujetništva. Tu v deželi, pravi Valvasor, splošno verjamejo, da prejmejo odlične osebe in izkušeni vojščaki, ki se odkupijo, od Turkov popotnico, to je strup, ki

začne delovati po dveh, treh, štirih, petih ali desetih mesecih ali celo po enem letu. Tako so morali kmalu po prihodu iz ujetništva umreti ne le gospod Rut z Grabna, ampak tudi Volf Engelbreht Auersperg in prav tako neki gospod Lamberg, Rauber, Obritschan, Gall, Kozjak, Mordax, Mündorffer in mnogi drugi. Menim pa, pravi dalje, da znajo Turki, s katerimi se tu vojskujemo, ta strup pripravljati prav tako kot Afrikanci. Ko se je namreč leta 1669 zadrževal v Afriki, mu je odličen in učen mohamedanec, Ali Haisa po imenu, ki je uži-

Adam Sebastian von Sietzenheim: Newbeglantzter Zucht-Spiegel der Adlichen Jugendt, München 1659

val velik ugled, 15. julija tega leta v Tunisu odkril način priprave in delovanje tega strupa kot veliko skrivnost, ki je malokomu znana. V zameno pa mu je Valvasor povedal druge, Afrikancem neznane skrivnosti. Brž ko je Valvasor za to skrivnost zvedel, je zaznal, da je res tako, in se je moral čuditi, da tako sredstvo v naravi obstoji. Težko si je tudi predstavljal, da bi si bilo mogoče izmisliti protisredstvo, ki bi ta potuhnjeno delujoči strup oslabilo ali pregnalo, ker deluje bolj na osnovi antipatije, kakor na drugih načelih. Iz raznih krajev so ga že naprošali, naj bi odkril pripravo tega strupa. Vendar mu vest ne dovoljuje, da bi ta skrajno škodljiva stvar, ki ogroža mnoga človeška življenja, postala splošno znana. Na tem mestu je razprava o turškem strupu zapeljala Valvasorja v poročilo o še večji, na podobni osnovi delujoči skrivnosti, o simpatetičnem vžigalnem in strelnem smodniku; če ta smodnik razdelimo na posamezne dele in jih podtaknemo na raznih mestih, lahko s tistim delom, ki smo ga obdržali pri sebi, povzročimo, da začne smodnik na vseh mestih ob istem času delovati. Ker pa je želel, da ne bi v današnjem svetu, ki je naklonjen bolj uničevanju kot ohranjanju, ne eno ne drugo postalo zares očitno, je sklenil diskurz z izjavo, da je pripoved o teh stvareh še tisto uro, ko jo je prenesel na papir, v svojem popotnem dnevniku, kamor je s skrivno pisavo beležil vse, kar se je bil na potovanjih naučil, sedaj izbrisal.¹⁴ Pripomniti je treba, da skrivnostni strup gotovo ni bil edini razlog, zaradi katerega si je Valvasor zastavil za tisti čas tako izreden popotni cilj, kot je Afrika, je pa vsekakor edina stvar, o kateri sploh kaj pove.

Več kot iz katerekoli druge dežele je Valvasor poročal o svojih potovanjih in dogodivščinah iz Francije. Tu se je tudi najdlje zadrževal, iz česar bi sklepali, da ga je morala ta, tedaj najrazvitejša evropska država iz določenih razlogov še posebej zanimati. Politična in kulturna premoč Francije v drugi polovici 17. stoletja je premamila številne evropske vladarje, da so sledili njenemu zgledu. Nič čudnega ni, da je tako vplivna država privlačila tudi radoznale popotnike, kot je bil Valvasor.

Od kod naj bi bil Valvasor prišel v Francijo, s severa ali juga, je težko reči. Videz je, da je na svojem prvem potovanju po Franciji ubral smer Amsterdam—(Lille)—Pariz—Lyon — in dalje proti morju, ki je še danes os in hrbtenica francoskega cestnega omrežja. Ta smer je v njegovih poročilih tudi časovno povezana. Isto časovno opredelitev kot pri Amsterdamu, namreč »pred nekaj in dvajset leti«, uporablja Valvasor tudi pri Parizu. Takrat (okoli leta 1667) je tu pri nekem odličnem voj-

vodu, ljubitelju vsakovrstnih znanosti, videl različne redkosti, tako naravne kot nadnaravne. Ker je bil ta visoki gospod priljuden in je videl Valvasorjevo gorečo vnemo za redkosti, čeprav naravne, mu je izkazal veliko zaupanje s tem, da je pri njem z uspehom preizkusil tudi kovinsko zrcalo, v katerem je videl, kar si je poželet. Ko je Valvasor pred šestimi leti (okoli 1683) v Nürnbergu o tem pripovedoval nekemu svojemu dobremu prijatelju, pa je izvedel od njega, da je prav to zrcalo videl v Parizu pri istem visokem gospodu tudi znameniti naravoslovec in filozof Franc Mercurius van Helmont.¹⁵ Da se je za tako magično zrcalo Valvasor zanimal že prej na Dunaju, nato v Parizu in kasneje, po mnogih letih še v Benetkah, vzbuja posebno pozornost. Časovno še natančneje opredeljuje Valvasor svoje prvo bivanje v Lyonu, ko govori o iznajdbi nekega revnega trgovca, s katero dobe taft in druge vrste svilenega blaga posebno lep lesk. O iznajdbi, ki je veljala nekaj let za veliko skrivnost in so jo šteli med hudičeva razodetja ali odkritja, pravi Valvasor, da je povsem naravna in da jo povzroči boraksova voda. Ko se je sam pred 22 leti (torej leta 1667) zadrževal v Lyonu, pa je bila ta iznajdba že vsakomur znana.¹⁶ Ob tem zgodba lahko služi še za primer, kako počasi se je tedaj kakšna, pri tem celo koristna tehnična iznajdba uveljavljala v zavesti ljudi kot nekaj povsem naravnega, nekaj, kar ni v zvezi s skrivnostnimi silami, in to v mestu, ki je od 15. stoletja dalje veljalo za središče svilarstva.

Iz navedenih podatkov je mogoče razbrati, da je Valvasor prišel v Francijo že okoli leta 1667; od mest, ki jih je obiskal, navaja Pariz in Lyon. Tedaj — pred približno 22 leti — je v Franciji, v kraljevskem francoskem švicarskem pehotnem regimentu, izpopolnil tudi svoje vojaško znanje, ki si ga je bil pridobil pod poveljstvom grofa Nikolaja Zrinjskega v Slavoniji med avstrijsko-turško vojno.

O tej Valvasorjevi življenjski epizodi ne bi ničesar izvedeli, če bi ne bil objavil različnih »hudičevih umetnij« svojih vojaških tovarišev iz regimenta, in sicer le za ponazoritev tega, kar je predmet že omenjenega njegovega diskurza o raznih zvezah s hudičem, dodanega k popisu Cerknice. Govori o nekem Hesu in nekem Poljaku plemenitega rodu, dveh starih dobrih tovariših, čeprav ne vedno v dobrih stvareh, ki sta služila zdaj cesarju v Španiji v vojni s Portugalsko, pa spet v francoskih pomožnih četah na strani Portugalske, kamor so ju pač zanesle vojaške peripetije. Valvasor se je z njima seznanil, ko je bil med Španijo in Portugalsko končno sklenjen mir. Francoske zavezniške enote so zatem po morju prepeljali v Rochelle (La Rochelle) in jih

tam odpustili. Tedaj so mnogi korenjaški nemški jezdeci in pešci, z njimi tudi Hes in Poljak, vstopili v kraljevski francoski švicarski pehotni regiment, v katerem je služil Valvasor. Nova vojaška tovariša sta, tako poroča Valvasor, na nenaraven način prakticirala nekatero preplete umetnije. Poljak je namreč, če je le imel tri lase neke osebe, ženske ali moške, to osebo s čarovnim postopkom po mili volji priklical k sebi, kar je počel večkrat zlasti z ženskami. Naučil pa je te čarovnije še Hesa, da bi drug drugega po potrebi mogla rešiti iz ujetništva, kar se je enkrat tudi res zgodilo.¹⁷

O tem poroča Valvasor prav resno, vse skupaj pa dobro osvetljuje značilnosti soldaškega življenja tistega časa. Ker omenja Valvasor, da je imel priložnost z obema tovarišema govoriti šele po sklenjenem miru med Španijo in Portugalsko, lahko določimo čas njegove vojaščine v Franciji v leto 1668; mir med obema državama je bil namreč sklenjen v Lizboni 13. februarja 1668. Ugotovitev se ujema tudi z drugimi dejstvi, kajti naslednje leto je bil Valvasor že kot popotnik nekaj časa v Afriki, leta 1670 pa zagotovo spet v Franciji.

Od kod je Valvasor leta 1669 potoval v Afriko, kako in kam se je vrnil nazaj v Francijo, v njegovih delih ni nikakršnega sledu. Ker pa piše Thomasu Galeu, da je bil v Španiji, je mogel biti tu ali v zvezi z zgoraj omenjeno vojaščino ali s potovanjem v Afriko. Morda se je nazaj grede izkrcal v Toulonu, ki je bil od 16. stoletja dalje pomembno francosko vojno пристanišče v Sredozemlju. Vsekakor je v Toulonu stanoval, in sicer v gostišču »Pri zlatem levu« v ozki ulici blizu pristanišča, kar omenja v zvezi s svojimi poskusi s čarovnim lističem, popisanim z izrekom iz svetega pisma in skrivnostnimi znaki, ki ga je dobil tu od nekega Francoza. Ker je poleti 1670 obiskal več krajev in prirodnih znamenitosti v bližini Toulona v Massif de la Sainte-Baume, bi mogli tudi njegovo bivanje v Toulonu datirati v ta čas.¹⁸

Dne 6. julija 1670 je prišel Valvasor v božjepotni Saint-Maximin-la-Sainte-Baume, kraj ki izvira iz stare rimske naselbine in je po provansalski legendi v najtesnejši zvezi z začetki krščanstva v Provansi. Velika provansalska legenda se namreč krajevno veže na Les Saintes-Maries-de-la-Mer v Camargue, močvirni pokrajini ob izlivu reke Rhône, na Massif de la Sainte-Baume in na mesto Tarascon. Po tej legendi naj bi Marija Jakobeja, »sestra« Matere božje, Marija Saloma, mati apostolov Jakoba starejšega in Janeza, Sara, črna služabnica obeh Marij, Lazar, njegova sestra Marta, Marija Magdalena, ki velja po legendi tudi za njegovo sestro, dalje Maksimin in Sidonij bili izgnani tam, kjer je danes kraj

Les Saintes-Maries-de-la-Mer, na kopnino. Napotili so se oznanjat krščanstvo po raznih krajih Provanse. Romanja v kraje, kjer naj bi bile njihove relikvije, so se začela že v zgodnjekrščanski dobi in se gode še sedaj vsako leto, predvsem v mesecih juniju ali juliju.¹⁹

Tu, v Saint-Maximin-la-Sainte-Baume naj bi bila pokopana sveta Magdalena in sveti Maksimin, prvi škof v Aix-en-Provence. Ker si je Valvasor še isti dan ogledal baziliko in relikvije, je 7. julija v družbi štirih spremljevalcev — iz kasnejšega besedila bi se razumelo, da so bili med njimi tudi pripadniki reformirane vere — nadaljeval romanje do Grotte de la Sainte-Baume (ali Grotte de Sainte-Madeleine), v kateri naj bi po veliki provansalski legendi spokorniško živela biblična Marija Magdalena. Vzhičeno popisuje lepoto rastlinja in slikovitost pokrajine, po kateri so potovali, malodane domotožje pa se ga je lotilo, ko so na poti do Magdalenine jame prekoračili čudovit gozd vitkih smrek in jelk, košatih hrastov in bukev in vsakovrstnega drugega »divjega« drevja, kakršno ni običajno v primorski pokrajini. Njegovo navdušenje pa je toliko bolj razumljivo, saj velja Forêt de la Sainte-Baume še danes za izredno botanično znamenitost. Povzpel se je tudi na 998 m visoki Saint-Pilon, kamor so po legendi angeli vsak dan nosili sveto Magdaleno, da se je v miru poglobila v molitev, Valvasor pa je od tu užival najčudovitejši razgled.²⁰

Poročilo o potovanju k Magdalenini jami v Provansi je Valvasor podobno kot še nekaj drugih, samo da tokrat izjemno podrobno in živo, napisal zaradi primerjave tujih in domačih znamenitosti. Grotte de la Sainte-Baume ga je v mnogočem spominjala na legendarno bivališče tržaškega mučenca sv. Socerba iz 3. stoletja, na Sveto jamo pri gradu Socerbu, ki jo je štel med velike kranjske znamenitosti in je njen opis vključil v Slavi vojvodine Kranjske v knjigo o naravnih redkostih dežele.

Poleg omenjenih krajev in znamenitosti si je Valvasor v Provansi nedvomno ogledal še druge, ki pa jih ne omenja. Potoval je po južni Franciji tudi zunaj Provanse, zagotovo v mesto Bcaire (Beaucaire) na desnem bregu reke Rhône, nasproti znamenitega Tarascona. Tu je nad vrati ene najlepših mestnih palač pritegnil njegovo pozornost lepo oblikovani kamniti rodbinski grb Valvasorjev z imenom in napisom. Bil je tudi v Toursu ob reki Loire v pokrajini Touraine, najprikladnejšem izhodišču za ogled gradov v dolini te reke, ki so dijo med največje francoske znamenitosti. V bližini si je ogledal »les caves gouttières«, kapniške jame, v katerih so, kot pravi, podob-

ne tvorbe kot v škofjeloškem gospostvu v neki globeli pri Poljščici nedaleč od Kroepe. Časovno teh obiskov ni mogoče določiti, pač pa se je leta 1670 Valvasor ponovno pojavil v Lyonu in se v tem drugem največjem francoskem središču ob sotočju rek Rhône in Saône zadržal najbrž nekaj več. V isti sapi, ko ognjevito zavrača, da bi v naravi obstajal kamen modrijanov, verjame v transmucijo manjvredne kovine v zlato s tinkturo ali ekstraktom. V dokaz navaja med drugim poskus, ki ga je videl z lastnimi očmi leta 1670 v Lyonu na velikem, tudi danes zelo znamenitem trgu Bellecourt (Bellecour) v hiši, imenovani »la maison du Pin« ali Smrekov storž, ko je neki Anglež poldrug funt bakra z enim gramom tingiral v najboljše zlato brez kakršnekoli sleparije. Meni pa, da s tem še daleč ni dokazan kamen modrijanov, zakaj take tinkture ali spremembe niso nič drugega kot skoncentriran ekstrakt zlata in se ne pripravljajo z dobičkom, ampak v veliko škodo, ker gresta v nič trud in delo in povrhu še nekaj zlata. Sam pa je tu v Lyonu napravil poskus z zrcalom, v katerem vidi ženska sebe golo, če se pogleda vanj z določenega mesta in razdalje. Poskus, bolje trik, za katerega ni podatkov, kdaj ga je Valvasor izvedel, med prvimi ali drugim bivanjem v Lyonu, je sam po sebi čisto nedolžen in ga Valvasor prizadevno razlaga z lomom in odsevom svetlobe pri ogledalih s preračunanim nagibom in rezom, v katerih se kažeta slika gole ženske in glava žive osebe, ki se v zrcalu ogleduje. Po njegovem torej delujejo tu naravni zakoni, ne pa hudičeve moči, kot razlagajo nekateri. V Lyonu, kakor tudi v drugih krajih, ki jih je bil prepotoval, si je Valvasor pridobil določen krog znancev, s katerimi je očitno ostal v zvezi še kasneje. Eden teh, »Monsieur Henry Garbusat«, je znan po imenu, ker poroča Valvasor, da mu je poslal v Lyon primerke okamenin s Kranjskega, več takih redkih okamenin pa je poslal tudi v Benetke in v nekatere druge, neimeno-vane kraje.²¹

Leta 1671 je bil Valvasor v Nemčiji, posebej, kot že omenjeno, v Bambergu, kjer je izdal neko iz francoščine v nemščino prevedeno knjižico. Leta 1672 pa je bil po skoraj šestih letih nepretrganega popotovanja, spet v domovini. Kod se je vračal iz Nemčije domov, ali po stari trgovski poti mimo Salzburga in prek Alp na Koroško in Kranjsko ali čez Tirolsko v Beneško republiko, to je v smeri po Val Sugana in Canal di Brenta mimo gradu Kofel, se ne da ugotoviti. Toliko manj je seveda mogoče z zadostnimi dokazi obnoviti ali sestaviti smer celotnega potovanja.²²

Kljub temu da podrobnosti o Valvasorjevih potovanjih niso znane, lahko postavimo nekaj ugotovitev, ki pripomorejo k popolnejšemu razumevanju njegove osebnosti in njegovega dela. Na potovanjih se je najbliže seznanil s severnimi pokrajinami, predvsem z Nemčijo, močno pa je treba podčrtati njegovo dolgo bivanje v Franciji. Sam sicer trdi, da sodi Francija poleg Italije med glavne popotne cilje mladih kranjskih plemičev, bolj pa drži, da so bila potovanja v Francijo vsaj tako razgibana kot pri Valvasorju, prej izjema kot pravilo. Kranjska je bila vedno v živahnih stikih z Italijo, v tem času pa so se tu zelo krepili tudi italijanski kulturni vplivi, vendar se zdi, da Italija Valvasorja skoraj ni privlačevala, morda z izjemo Benetk, ki jih je bil obiskal še okoli leta 1679, niti ni v močnejši meri vplivala na oblikovanje njegovih pogledov na svet in delovnih načrtov. Prav tako so bila vsa njegova kasnejša potovanja, razen raziskovanj na Kranjskem in v sosesčini, vojaških nalog in omenjenega potovanja v Benetke, usmerjena na Dunaj in v Nemčijo.²³

Potovanja so bila med važnimi temelji v zorenju in razvoju Valvasorjeve osebnosti. S svojim velikim potovanjem, ki je že po samem trajanju in popotnih ciljih ne glede na raziskovalno zavzetost presešlo modna študijska potovanja plemiških sinov, pa je Janez Vajkard Valvasor izrazito pokazal, da bo šla njegova življenjska pot nad običajnim poprečjem. Potujoč iz kraja v kraj, je skrbno opazoval življenje, navade in uredbe, se pogovarjal z učenimi možmi in zbiral tuje znanje, pri tem pa ni vsega slepo sprejemal, temveč si je prizadeval za razumno, samostojno sodbo.

Odslej bo kot svetovljansko razgledan kavalir 17. stoletja s svojo življenjsko izkušeno-stjo in ustaljenimi nazori, s svojimi odločitvami, znanjem, strpnostjo in skoraj razsvetljen-skim presojanjem stvari ponovno presenečal svoje okolje in sodobnike; če upoštevamo tedanje zgodovinske razmere in kulturno zmogljivost, pa nas preseneča še danes.

Na tem dolgem potovanju so se v bistvu že izoblikovale Valvasorjeve lastnosti in nagnjenja, ki so mu začrtala tudi življenjsko pot in delo v zrelih letih. O tem, kaj ga je na potovanjih zanimalo in s čim se je ukvarjal, nismo natanko poučeni. Dnevnik, kamor je po lastni izjavi s tajno pisavo zapisoval vsa svoja opazovanja in doživetja, se ni ohranil. Vendar govori o tem Valvasorjevo kasnejše delo, tu in tam pa tudi sam v svojih spisih, kot smo videli.

Predvsem so ga zanimale narava in njene redkosti. Tu pa se še posebej uveljavlja njegovo veliko zanimanje za podzemeljske jame, ki so imele tudi kasneje po vrnitvi v domovi-

no prednost v njegovem raziskovalnem delu. Ponovno poudarja, da mu ni bilo žal ne časa ne truda, da bi kaj nenavadnega videl ali kaj novega spoznal. Gotovo se je ukvarjal z matematičnimi in fizikalnimi vedami, saj si je pri-skrbel vrsto matematičnih instrumentov, ki jih je uporabljal pri kasnejšem kartografskem in topografskem delu. Otroka svoje dobe pa se kaže v tem, da so ga privlačile tudi alkimi-ja, magija in podobne modne »vede«, ki so vznemirjale tedanje duhove. Za kasnejšega avtorja tako pomembnih topografskih in zgo-dovinskih del je vendarle nenavadno, da med potovanjem, vsaj tako je razvidno iz njegovih zapisov v Slavi vojvodine Kranjske, za zgodovino še ni kazal enakega zanimanja kot za naravoslovje. Prvotno naravoslovec, se je Val-vasor razvil v zgodovinarja, za kar ga danes priznavamo, šele pod vplivom okoliščin, ki so ga pripeljale k pisanju Slave vojvodine Kranjske.

Seveda pa je upravičena domneva, da je veljalo njegovo polihistorško zanimanje vsem panogam, s katerimi se je pozneje v svojih delih izkazal, in da je na tujem že pridobil del svojih kasnejših zbirk, zlasti instrumentov, grafičnih listov in risb. Še nabolj avtentično in povedno pa nam vse obrazloži Valvasor sam v izjavi, ki se glasi: Ich bekenne / ohne eitle Ruhm-Sucht und Jactantz / daß mich alle meine Lebtag die Curiositet / oder Wiß-und Erfahr-Lust / zwischen ihren Sporen gehabt / und auf möglichste Untersuchung natürlicher Rariteten / oder Geheimnissen stets angehau- en / als einen grossen Liebhaber aller freyen / und natürlichen Künste. Wo ich nur einen curiosen Mann in Erfahrung bringen können / da bin ich hingereiset / und ist mir kein Weg zu weit / noch die Gefahr zu groß / noch die Mühe zu verdrüßlich gewest: die Hoff- nung / etwas Ungemeines zu erlernen und erkündigen / hat alles Saure versüßt: also gar / daß mich solche blosser Curiositet / nicht allein in Europa / sondern auch in Africa / etliche Jahre lang / weit und breit herun- geführt / um den natürlichen Wissenschaften nachajagen. Wie ich dann auch manches Stücklein / mit eignen Augen und Hän- den / experimentirt habe (Priznam brez nečimernega slavohlepja in brez precenje- vanja samega sebe, da me je kot ljubitelja vseh svobodnih in naravnih umetnosti moj živi dan radovednost ali vedoželjnost spodbadala k raziskovanju naravnih redkosti ali skrivnosti. Kjerkoli sem mogel zvedeti za vedoželjnega moža, tja sem se napotil in nobena pot mi ni bila predolga, nobena nevarnost prevelika, noben trud prenaporen; upanje, da se utegnem česa nenavadnega naučiti in kaj takega zvedeti, mi je slajšalo vse bridkosti. Gola ve-

dečnost me je nekaj let vodila daleč naokoli ne le po Evropi, ampak tudi po Afriki, da sem se gnal za prirodnimi znanostmi. Tako sem marsikatero stvarco z lastnimi očmi in roka- mi spoznal).²⁴

OPOMBE

1. O tedanjih plemiških navadah govori Val-vasor v poglavju: Von dem Unterhalt /Ubung/ Lebens-Art und Studien deß Adels /und der Bürger, in Crain (Prehrana in opravilo, življe- nje in študije plemičev in meščanov na Kranj- skem), v Ehre VI, p. 341 ss. — 2. Knjigo hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani (sign. 4775). Delo je zanimivo tudi zato, ker je na enem od petih bakrorezov Wolfganga Ki- liana (1581—1662) iz Augsburga, in sicer pri po- svetilu, zelo zgodnja veduta Ljubljane. Prim.: Ehre VI, p. 357 s. — B. Reisp, Se o sončnem mrku na Slovenskem l. 1664, Proteus 26 1963/64, p. 182. — M. Miklavčič, Siesenheim(b) Adam Bo- štjan, SBL III, p. 307. — M. Miklavčič, Sisen- tschelli (Sisenthal, Zizenčeli) Jožef, SBL III, p. 320. — 3. Ehre XI p. 161 s. — Royal Society, London, Letter Book (copy) 2(i), Valvasorjevi pismi Galeu z dne 3. 12. 1685 in 5. 3. 1686. — P. Radics, Valvasor 1910, p. 71, omenja, da je Val-vasor na svojem prvem potovanju obiskal Salz- burg in bavarska mesta München, Ingolstadt, Nürnberg in Augsburg. Toda o potovanju v ta mesta ni dokumentacije. — 4. O svoji udeležbi v vojni 1663/1664 poroča Valvasor v Ehre XI, p. 100; XII, pp. 40, 93; XV, p. 601. — 5. Ehre XII, p. 40. — V literaturi se od P. Radicsa dalje (Val-vasor 1910, p. 71 s.) pogosto ponavlja navedba, da se je J. V. Valvasor med avstrijsko-turško vojno 1663—1664 bojeval v Senju, kar pa je na- pačna konstrukcija, kot izhaja ne samo iz na- vedbe v Ehre, l. c., ampak tudi iz dejstva, da se je Nikolaj Zrinjski bojeval v Slavoniji in ne v Senju (tu je bil poveljnik Peter Zrinjski). Gro- bo napako je napravil P. Radics, o. c., p. 71, kjer pravi, da je ta Nikolaj Zrinjski »kasnejši junak Sigeta«, in ga tako enačil z Nikolajem Zrinj- skim, ki je padel v Sigetu leta 1566! Valvasor je Senj in tamkajšnje razmere res dobro poznal in jih v svojem delu tudi natančno popisal, nje- govo védenje o Senju in Senjanih pa ni v zvezi z njegovo vojaško službo pod poveljstvom Niko- laja Zrinjskega — 6. Omenjene krute vojaške na- vade na turški meji opisuje Valvasor v Ehre XII, pp. 93, 116. — 7. O lovu na gada na »gori Kal« (zaselek v zasavskem hribovju, južno od vasi Jablana pri Sentlambertu v občini Zagorje) poroča Valvasor v Ehre II, p. 143, o čudežu na zasavski Sveti gori pa v Ehre VIII, p. 829. — 8. Ehre XI, p. 55 ss. — 9. Ehre III, p. 415 s; VI, p. 364. — P. Radics, Valvasor in Wien, LZg 113 1894, Nr. 275, p. 2353 s.; Nr. 276, p. 2361 s. Tin- girati pomeni po skrivnih naukih alkimistov dati manjvrednim kovinam barvo in kakovost zlata ali srebra oziroma jih v zlato ali srebro spre- minjati (J. Hübner, Curieuses und reales Natur- Kunst-Berg-Gewerck-und Handlung-Lexicon, Leipzig 1736, col. 2108). Gran je bila nekdanja utež za medikamente in žlahtne kovine. V raz-

nih deželah je bila različne vrednosti, običajno okoli 60 miligramov. — 10. Ehre XI, p. 96 s. (o magičnih zrcalih); X, p. 265 (o zvoniku Stefanove cerkve). — 11. Royal Society, London, Letter Book (copy) 2(i), Valvasorjevi pismi Galeu z dne 3. 12. 1685 in 5. 3. 1686. Vendar v zadnjem pismu Danske ne omenja. — 12. Beli slap na Savi, ki je bil reguliran 1736 dalje »der Donau-Strudel«, pred regulacijo znan nevaren vrtinec v 25 km dolgi ožini Donave, imenovani Strudengau in slapove pri Schaffhausnu omenja Valvasor v Ehre II, p. 157 s., Baumannovo jamo in grad Kofel (italijansko Covolo ali Cogolo), danes ruševino v bližini kraja Primolano v Ehre II, p. 278, grad Hellbrunn s svetovno znanimi parki, ribniki, votlinami in »mehaničnim teatrom« v Ehre II, p. 279, salzburške in berchtesgadenske snežnike v Ehre III, p. 303, Bamberg v Ehre XI, p. 90 in VI, p. 368, Amsterdam v Ehre XI, p. 58, holandski kruh in vestfalski »pumpernikel« v Ehre III, p. 348, holandske drsalce na ledu pa v Ehre IV, p. 584. — 13. Ehre III, p. 417; II, p. 240; I (uvod), pesniško voščilo K. Wegleiterja: Der Freye Valvasor... O avtorju pesmi: H. A. Lier, Wegleiter: Christoph, Allgemeine Deutsche Biographie, Bd 55, Leipzig 1910, p. 385. — 14. Valvasor govori o turškem strupu v Ehre XI, pp. 207 ss., 315; XV, p. 503, o obisku v Tunisu v Ehre XI, p. 209, o svojem popotnem dnevniku v Ehre XI, p. 211. Mešalec strupov Ali Haisa je užival velik ugled »bey dem Tafilete«. Glede na predložno zvezo, ki jo uporablja Valvasor, bi sklepali, da gre za neko osebo oziroma položaj. Sicer pa je »Tafilet« pri starih kartografih (prim.: M. Seutter, Mare Mediterraneum, Augsburg 1729) skupina oaz v jugovzhodnem Maroku

južno od Visokega Atlasa, danes imenovana Tafialet ali Tafilet, ki je naseljena z berberskim prebivalstvom. O strupu je pisal M. Karlin, Dugotrajno delujoči otrov kod Valvazora, najverovatnije jektika, Biblioteka Centralnog higijenskog zavoda 32. Prilozi za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije i Balkanskog poluostrva VIII. Miscellanea 2, Beograd 1938, p. 45 ss. (naslov zbirke cit. po V. Bazala, Bibliografija literature iz područja povijesti medicine, veterine i farmacije, [Zagreb 1941]). Avtor meni, da slika bolezni, kot jo popisuje Valvasor, ustreza kronični jektiki, kar se mu zdi razumljivo tudi zaradi telesnih in duševnih naporov, ki so jim bili ti ljudje izpostavljeni na vojnih pohodih, posebej pa še v ujetništvu. — 15. Ehre XI, p. 93. — 16. Ehre XI, p. 85. — 17. Ehre XI, p. 75 ss. — 18. Ehre XI, p. 101. — 19. S konjskimi dirkami, bikoborbami, plesi in drugimi slovesnostmi in prireditvami so romanja danes povezana s turizmom. Že od nekdaj pa slovi kot posebna zanimivost romanje ciganov v Les Saintes-Maries-de-la-Mer k svetnici črni Sari, ki jo imajo za svojo zaščitnico. — 20. Ehre IV, p. 501 ss. — 21. Beaucaire omenja Valvasor v Ehre IX, p. 108, Tours v Ehre IV, p. 565, poskuse v Lyonu in pošiljke okamenin v Lyon, Benetke in drugam pa zapovrstjo v Ehre III, p. 415; XI, p. 81; IV, p. 478. — 22. Precej pogumen poskus rekonstrukcije Valvasorjevega potovanja, kjer pa vrsta sklepanj in trditvev ni podprta z dokazi, je napravil P. Radics, Die Reisen des Freiherrn von Valvasor, LZg 122 1893, Nr. 212, p. 1817 ss. — Idem, Valvasor 1910, p. 67 ss. — 23. O svojih kasnejših potovanjih govori Valvasor v Ehre XI, p. 92 s.; III, p. 415. — 24. Ehre III, p. 416 s.

ŠOLANJE KIPARJA FRANCESCA ROBBA

DAMJAN PRELOVSEK

O rojstnem kraju in šolanju kiparja Francesca Robba nismo vedeli nič gotovega. Čeprav se je na oltarju sv. Jakoba v istoimenski ljubljanski cerkvi podpisal kot »Venetus« in je pozneje, ko se je potegoval za izpraznjeno mesto stavbenika Gregorja Mačka trdil, da se je arhitekture in kiparstva izučil v Italiji,¹ je vendarle prevladalo mišljenje, da naj bi bil rojen v okolici Trsta ali vsaj v širšem beneškem zaledju.² V Benetkah samih se namreč ni posrečilo najti mojstra ali delavnice, kamor bi bilo mogoče vpeti Robbove kiparske začeteke.³

Zapleteno vprašanje ni rešljivo samo s slogovno analizo, še zlasti, ker se je umetnostna zgodovina v Robbovem delu omejevala bolj

na ugotavljanje Berninijevih črt, njegovo oltarno arhitekturo pa je povezovala z vplivi jezuitskega arhitekta Andrea Pozza. Klasicistično uravnana beneška umetnost ni brez zadržkov sprejela rimskega baroka. Najbolj reprezentativno delo tistega časa, veliki oltar za novo cerkev S. Maria della Salute so, kar je značilno, zaupali najprej Berniniju, nazadnje pa ga je postavil Flamec Giusto le Court, utemeljitelj beneške baročne skulpture. V drugi polovici 17. stoletja so v Benetkah ob Le Courtu obvladovali plastiko skoraj sami tujci: Falconi iz Ticina, Nemci Merengo, Ruer in Bartel, L'Ongaro, kot pove ime verjetno iz Ogrske, ter Molli iz Bologne. Kmalu so se jim pridružili še Genovežan Parodi, Mazza iz Bo-

logne in Baratta iz Carrare. Koliko različnih narodnosti, idealov in temperamentov, ki so v senci mogočne palladijevske arhitekturne zapuščine ustvarjali beneško baročno skulpturo, preden so se v mestu uveljavile beneške družine Marinali, Bonazza in Torretto! Našeta imena srečujemo pri najbolj pomembnih nalogah tistega časa, pri krašenju cerkve S. Maria della Salute, S. Maria del Giglio, Ospedaletto, S. Moisè, Scalzi, S. Stae in Gesuiti. Ločevati deleže posameznikov ni lahka naloga in bo kljub Semenzatovi temeljni študiji⁴ še dolgo razvnela strokovnjake.

Poglejmo, kaj nam o Robbovi mladosti in šolanju povedo arhivski viri. Naš kipar je bil Benečan, rojen okoli leta 1698.⁵ Slednja letnica se ni zdela nikoli sporna. Ali je ugledal luč sveta v četrti San Moisè, kjer je živela njegova stara teta Zanetta Robba, vdova po nekem Francescu Negricioliju,⁶ je težko reči brez zamudnega pregledovanja matičnih knjig. Velik del svojega premoženja je po smrti Zanetta namenila umetnikovima staršema, ki sta zanjo lepo skrbela. Če se je njena želja uresničila, je denar prišel v prave roke, saj je bil kiparjev oče Anzolo slep in gotovo ni bil posebno premožen. Iz obeh dodatkov k oporoki lahko tudi povzamemo, da sta umetnikova starša še živela, ko je bil mladi Robba že šest let v Ljubljani. V nekem nedatiranem seznamu bratovščine kiparjev in kamnosekov iz okoli leta 1700 zasledimo še nekega mojstra Antonia Roba, tedaj starega šestdeset let, ki pa že štiri leta ni več deloval v Benetkah.⁷ Ali je bil v sorodu z našim kiparjem, ni znano.

9. maja 1711 je Francesco, star okoli trinajst let, stopil v uk h kiparju Pietru Barattu.⁸ Obvezal se je, da bo ostal v njegovi delavnici pet let, za kar mu je mojster obljubil plačo 30 denarjev. Pietro Baratta je bil predstavnik toskanskega klasicizma, torej umetnosti, ki je v tistem času kljub izčrpanosti še dolgo zajemala iz svoje bogate preteklosti.⁹ Beneško plastiko je obogatil predvsem s poudarjeno, a hladno monumentalnostjo ter skrbno tehnično izdelavo. Teh odlik se je moral navzeti že v rodni Carrari, morda celo v delavnici svojega mlajšega in bolj znanega brata Giovanniija¹⁰ in zato ne kaže dvomiti, da je leta 1693 prišel v Benetke že kot zrel umetnik. Po neki opombi v beneškem Državnem arhivu je imel tedaj 34 let.¹¹ Bil je priznan umetnik, ki je imel vedno dovolj naročil. Neposredno pred Robbovim prihodom je izpričano njegovo sodelovanje pri dveh uglednih nalogah, pri fasadnih reliefih na cerkvi S. Stae in pri spomeniku Valier v cerkvi SS. Giovanni e Paolo,¹² zadnjem pomembnem nagrobniku kakega beneškega doža. Druga Barattova dela so raztresena po cerkvah Benečije. V času

Robbovega šolanja je leta 1714 klesal med drugim tudi kipe za vrt Poletne palače v Sankt Petersburgu (Leningrad). Pri delu mu je pomagalo več pomočnikov. Plastike so le redkokdaj datirane in zato brez temeljite stilne analize ni mogoče reči kaj določenejšega o deležu njegovih učencev.

Posebno interesantna je Barattova zveza z nekaterimi znanimi beneškimi kiparji in arhitekti. V tem okolju se je namreč mladi Robba priučil tudi stavbarskega poklica. Leta 1710 je Baratta skupaj z Domenicom Rossijem, Giovannijem Scalfurottom, Giuseppom Torrettom, Domenicom Piccolijem in Biagiom Ispergom potoval v Rim.¹³ Umetniki so si spotoma ogledali Firenze, Piso in nekatera druga mesta. Zdi se, da so bili pobudniki te družine izbranih mojstrov grofje Manin. Za uresničitev svojih široko zasnovanih načrtov so grofje ustanovili ob cerkvi Scalzi posebno kiparsko in kamnoseško delavnico.¹⁴ Razen opreme družinske kapele v omenjeni cerkvi in okraševanju fasade mogočne jezuitske stavbe S. Maria Assunta (Gesuiti) so posvečali veliko pozornost tudi svojim družinskim posestim v Furlaniji.¹⁵ Politično in ekonomsko moč so si znali pridobiti s spretnim manevriranjem in z izkoriščanjem položaja stražarjev vzhodne državne meje.

Leta 1707 so grofje Manin začeli obnavljati prezbiterij videmske stolnice, ki je bil gotov šele dvanajst let pozneje, leta 1721 pa cerkev z zakristijo v svoji rezidenci v Passarianu. V Vidmu je Baratta sodeloval z arhitektom Domenicom Rossijem, francoskim slikarjem Dorigonijem in ožjimi stanovskimi tovariši G. Bonazzom, Fr. Cabiancom, M. Gropelom, G. Torrettom, A. Coradinijem in še z nekaterimi, medtem ko si je v Passarianu delo delil s Francescom Bonazzom.¹⁶ Zelo verjetno si je pri marsikaterem delu pomagal tudi s spretnim dletom svojega učenca Francesca Robba. Kronološko bi bilo to mogoče predvsem pri Gesuitih in pri videmskem kuru. Da je Robba umetniško dozorel v tem krogu, dokazuje tudi njegova oltarna arhitektura. Zgodnja dela kot na primer angelski oltar v Šentjakovski cerkvi in oba tipološko sorodna stranska oltarja v celovski stolnici so razložljivi samo z upoštevanjem vpliva Giuseppa Pozza, arhitekta, ki je prav tako delal za družino Manin. Giuseppe je bil brat slavnjšega Andrea Pozza. Zastopal je skrajno smer iracionalnih prostorsko razgibanih baročnih oltarnih zamisli, kakršne je prevzel in nadaljeval južnonemški rokoko. Njegova dela so v klasičistično uravnanem beneškem okolju že v svojem času zbujala deljene sodbe. Ko se je sredi 18. stoletja spet okrepila palladijevska smer, ga je predstavnik akademizma Antonio Visentini

celo imenoval za največjega uničevalca dobre arhitekture.¹⁷

Leta 1716 je Robba končal učni čas pri Barattu. Do prihoda v Ljubljano okoli leta 1721 ne vemo o kiparju ničesar. Verjetno je še nekaj časa vztrajal v skupini umetnikov, ki je delala za grofe Manin. Leta 1727 se je tudi njegov učitelj Baratta poslovil od Benetk in se vrnil v rodno Toscano, kjer je dve leti pozneje umrl.¹⁸

V času Robbove naselitve je z zidavo enega najbolj kvalitetnih spomenikov, monumentalne uršulinske cerkve, v Ljubljani izzveneval heroični barok. Beneška umetnostna usmeritev je dosegla vrh. Tedaj je v mestu deloval ugleden kipar iz Padove, Jacopo Contieri, ki je nasledil svojega ožjega rojaka Angela de Putti. Možnosti za delo je bilo veliko, vendar lahko le ugibamo, kdo naj bi bil mladega Robba napotil v Ljubljano. So mar tudi tokrat odločale Mislejeve zveze z Benečijo? Robba je v Ljubljani naletel na močan italijanski živelj. Zato se mu nikoli ni zdelo nujno, da bi se kdaj naučil nemščine¹⁹ ali slovenščine. Z rodinimi Benetkami je skozi ohranjal trdne stike.

Novo okolje pa je počasi le vtisnilo pečat tudi Robbovi umetnosti, kar spoznamo predvsem po razgibanih in hkrati dematerializiranih figurah. Verjetno ni nesmiselno govoriti tudi o vplivu lesene plastike na njegovo kiparsko izražanje.²⁰ Če je torej Robba sledil hotenju časa in so njegovi kipi postajali vse bolj sloki ter je sam izgubljal značilno beneško občutje za telesnost, so na starost spet močnejše prišli na dan spomini na učitelja. Skrbna obdelava površine, še bolj pa poudarjen dialog med figurami kličeta po primerjavi z Barattovimi deli. Kako blizu so si v tem pogledu na primer Mojzesova skupina ali Abraham s sinom in angelom na oltarju v Križevcih ter Barattov sv. Avguštin z Jezuškom v beneški samostanski cerkvi S. Maria dei Servi!

Nadaljnji študij bi odkril še marsikaj. Z nakazanimi vprašanji bi rad spodbudil raziskovanje življenja in dela enega največjih ustvarjalcev našega baroka, o katerem resda že precej vemo, a še vedno ne dovolj. Robbova umetnost ni samo vrh naše baročne skulpture v kamnu, ampak je hkrati mejnik med italijansko in avstrijsko umetnostno usmeritvijo ter slovo od časa, ko je Italija v Srednji Evropi veljala za neizčrpen studenec vsega novega in lepega.

OPOMBE

1. A. Vodnik, Francesco Robba, Kronika slovenskih mest III, 1936, št. 4, p. 226. — 2. I. Kukuljević Sakcinski (Slovník umjetnika jugoslavenskih, zv. V, Zagreb 1860) je menil, da naj

bi se Robba rodil v Benetkah. Viktor Steska, ki se je prvi natančneje ukvarjal s kiparjem, pa je zapisal, da naj bi bil po rodu verjetno iz okolice Milj pri Trstu, »ker je obmorski del Istre tedaj še pripadal Benetkam in se tam ime Robba še prav pogosto nahaja« (Ob tristoletnici šentjakobske cerkve v Ljubljani, Ljubljana 1915, p. 12). To misel so za njim povzeli tudi drugi, tako Melita Stele (Ljubljansko baročno kiparstvo v kamnu, ZUZ, n. v. IV, 1957, p. 46 in SBL), France Stelè (Umetnost v Primorju, Ljubljana 1960, p. 185) in Vera Horvat-Pintarić (Francesco Robba, Zagreb 1961, p. 7), medtem ko se je Anton Vodnik zadovoljil s širšim zaledjem Benečije (Francesco Robba, Kronika slovenskih mest II, 1935, p. 134). Pri pregledu rojstnih knjig v Miljah in v Trstu pa S. Pahor ni našel potrdila za Steskovo domnevo (O rodu in rojstvu kiparja Francesco Robbe, Kronika XII, 1964, p. 66). — 3. Cf. A. Vodnik, Kipar Francesco Robba, Dom in svet XXXXIII, 1930, p. 97 in M. Stele, Ljubljansko baročno kiparstvo v kamnu, ZUZ, n. v. IV., p. 48. 4. C. Semenzato, La scultura veneta del seicento e del settecento, Venezia 1966. — 5. Archivio di Stato di Venezia, Giustizia Vecchia, Serie XIV, Accordi dei garzoni, B. 125, R. 178. — 6. Archivio di Stato di Venezia, Notarile testamenti, Atti Giavarina, Robba Giovanna fu Nicolo 21. II. 1725, B. 1196. Začetek dodatka k izgubljenemu testamentu z dne 21. II. 1725 je nelogično datiran z 20. II. Po tretji indikciji namreč četrtek pade na 22. februar, kar bi bila bolj verjetna datacija dodatka. Zanetta Robba je 31. X. 1727 napisala nov dodatek k oporoki. Oba dokumenta se v prepisu glasita: 1752. Inditione tertia Die vero Joivisti 20 mensis february Riu^{ti} Zanetta quondam Nicolo Robba, relita del quondam Francesco Negricioli, per gratia di Dio sana di mente senso intelletto, et anco del corpo stando nella mia habitatione posta in S. Moÿse dover ho fatto venire in detto loco D. Nicolò M^a. Arduin Nodaro di Venezia, et alla presenza dell'infrascritti Testimonii ho presentato al detto Nodaro la presente cedula codicilaria fatta scriver da persona mia confidente che per esser tale mi fu letta da solo à sola di nuovo presentato, et confermato contenersi in essa non aggiunta del mio Testamento, et ho pregato detto Nodaro a custodirla et conservarla, et come sta e giace portarla nella Cancelleria Infr., et seguita sÿ la mia morte resti pubblicato assieme con il mio Testamento. Interrogata per me Notaro delli 4 ospitali Pietà, et vescato de Schiavi et altri luochi pÿ, et della consimile. Risposa non voglio altro Preterea.

— — —
Ad 21. Febbraio 1725 M. V.

Havendo Io Zanetta Robba quondam Nicolo relita del quondam Francesco Negricioli fatto il mio Testamento et presentato in atti del signor Ferabo Nodaro Publico, et volendo al medesimo alcune cose aggiungere, altre minorare, o meglio dichiarare, Pero atrovandomi per gratia del Signor Dio Sana del Corpo, mente, sensi, et intelletto, ho pregato persona mia confidente a scrivere il presente mio Codicilo, et ultima volonta, quale sara da me presentata in atti di Publico

Nodaro accio rillevato in forma di autentico Testamento, o sia Codicillo, sia eseguito quanto ordine. Intendendo, che solo questo et il gia sopradetto presentato in atti di detto Signor Nodaio Ferabo abino la sua pontual esecuzione — Ese altri Testamenti, o Codicilli da me ne venissero fatti posteriormente a questo intendo non vi sia concorsa la mia libera volonta, ne abia effetto, ne alcun valore, senon vi sara scritto tre volte le segventi parole, oltre le gia scritte, e che saranno purepetite qui sotto.

Sancta Trinitas unus Deus Miserere mei.

Sancta Trinitas unus Deus Miserere mei.

Sancta Trinitas unus Deus Miserere mei.

Laudato Sempre Sia il Santissimo e Benedetto nome di Giesu, Giosepe e Maria.

Laudato Sempre sia il Santissimo e Benedetto nome di Giesu, Giosepe e Maria.

Laudato Sempre sia il Santissimo e Benedetto nome di Giesu, Giosepe e Maria.

Prima repetendo sempre la racomandatione dell'anima mia al Signor Dio alla BVM. et a tutta la Corte Celeste, et particolarmente a S. Isepo mio particolar protettore — Aggiungo al Testamento medesimo Ordino, e Comando che dall' infrascritto mio Commissario sii dispensato la summa di ducati cento da lira (?) 6 : 4 luno in tante elemosine, et opere pie secretamente, o pubblicamente a solo suo piacere, et volere in qual forma, e modo, e come meglio ad esso parera e piacera senza alcuna dipendenza, et obbligo di alcun rendimento di conto a chi si sii, et questo per scarico della mia consienza, e solevò dell'anima mia, e del quondam mio marito, avendoli gia secretamente palesata la mia intentione. — Item Aggiungo, et lasso per una volta tanto, che dal detto mio infrascritto Commissario sia dato a Zanetta di tenera eta figliola di Franceschina roba et di Santo Alviseti ducati nonanta da lira (?) 6 : 4 luno, et questi voglio siano tenuti apreso e nelle mani di detto infrascritto mio Commissario sino al tempo del suo maritar, o monacar, nelli quali soli Casi voglio che li siano esborsati, e caso detta Zanetta premorisse avanti di me, o pure avanti di maritarsi, o monacarsi, voglio che detti Ducati 90 siano dispensati, e disposti da detto mio infrascritto Commissario, in tanto bene, et opere pie per l'anima mia, e del quondam mio marito, come meglio a lui parera, e piacera, senza alcuna dipendenza, et obbligo di rendimento di conto come sopra, rimetendomi alla sua a me gia nota fede — Dichiaro per scarico della mia consienza chequanto o lasiato nel deto testamento (che viene con questo da me confermato) a beneficio di Anzolo Roba cieco mio amatissimo Nipote tutto o fatto per scarico della mia consienza, e per le molte obligationi con esso tengo per una lunga assistenza, e governo prestatomi da esso, e sua moglie, e spese causate per tal effetto. — Come pure tutti li Legati, et Oppere pie ordinate tanto nel detto Testamento, quanto nel presente Codicillo, intendo siano direte a questo fine, et in solevò dell'anima mia, e del quondam Francesco mio marito. Esprimendomi aver sempre applicato con tutto il studio maggiore ad impiegare tutto

quello o potutto in elemosine, et opere pie per l'anima mia e del quondam mio caro marito, oltre il mio povero mantenimento, et malatie. — Commissario, et solo essecutore del presente mio Codicillo, e mio testamento sudetto, senza alcun obbligo mai in alcun tempo, e caso di alcun rendimento di conto o inventario prego e lasso L'Eccellente Signor Giovanni Battista Traversi, accio siano adempite l'opere pie, e legati nel modo, e forma ordinate nelli detto Testamento, e presente Codicillo per solevò dell'anima mia, e del quondam Francesco mio marito, raccomandandoli particolarmente sodisfare li debbiti, et opere pie che a bocca le o secretamente raccomandato come sopra prometendoli, che andando in luoco di salute, come spero nella Divina Misericordia pregar il Signor Dio per la sua conservatione, et allo stesso le lasso per segno di rispetto, et amore per una volta tanto Onze vinti di Argento lavorato a sua elletione — In oltre aggiungo, e dichiaro, che prorogo il termine sino ad anni quattro alla sodisfatione de miei legati ordinati tanto nel deto testamento quanto nel presente Codicillo, che restano raccomandati a detto Commissario, quale parimente resta incaricato di far la vendita di tutti li miei effetti cosi lobili, come stabili senza alcuna dipendenza da chi sii come per l'adempimento delle cose sudette. — E perche l'ora della morte e incerta, e potrebe esser, che vivendo piu anni, o fossi assalita da tali disgrazie, et infirmita, che mi convenisse prevalermi del mio, e render di molto diminuita la mia facolta, percio avendo disposto con detto Testamento e presente Codicillo di molti legati che forse assorbirebero tutto, pero intendo, e voglio, che primo di tutto siano cavati li ducati cento che lascio a disposizione del mio Commissario per impiegarli come sopra, poi del rimanente siano fatte due parte eguali della mia facolta, delle quali, una sia del mio erede Anzolo Roba cieco, e l'altra sia dispensata nelli legati da me lasciati tanto col deto testamento, quanto col presente Codicillo, intendendossi, che debba esser divisa fra tutti a soldo per lira a misura delle mie sopradette disposizioni, da esser il tutto diviso, e partito dal deto mio Commissario, non potendo chi si sia aggravarsi di quanto sara dal medesimo operato, esendo cosi la mia libera et assoluta volonta, e cosi il tutto confermo in nome del Signor Dio, e di Maria — (sledijo nečitljivi podpisi prič in podpis notarja Giovannija Battista Giavarina) 1727, 31. octobris. — 7. Archivio di Stato di Venezia, Milizia da Mar, B. 553. Priimek Robba je v beneških dokumentih navadno pisan z dvema b, včasih pa tudi samo z enim (cf. op. 8). — 8. Cf. op. 5. Tekst se glasi: 9. V. 1711 — Francesco Roba figlio d'Anzolo da Venezia d'ani 13 in circa s'accorda con Garzon con Giovan Pietro Barata Sculptor per Ani cinque passati oggi e falendo alcun giorno si tenuto rifar qual detto vora insegnar arte sua di salario li da denari trenta per tutto detto tempo senza altro obbligo. — ex S Antonio Tarato Sarto piego in fa. 9. Semenzato, o.c., p. 31. — 10. ibid. (po Temanzi); Giovanni Baratta (1670-1747),

cf. Dizionario biografico degli Italiani, 5. zv., Roma 1963. — 11. Archivio di Stato di Venezia, Milizia da Mar, B. 553 (seznam kiparjev in kamnosekov, ki so morali plačevati takso za leto 1705); kljub temu rojstna letnica kiparja Baratta ni povsem nesporna. H. Honour povzema po Temanzi, da naj bi se rodil v Carrari okoli leta 1668 (Dizionario biografico degli Italiani), medtem ko Semenzato pristaja na navedeno arhivsko omembo iz leta 1705, po kateri naj bi Baratta ugledal luč sveta okoli leta 1659. — 12. O Barattovem delu cf. Semenzato, o. c., pp. 31—32, 94—95. 13. Semenzato, p. 94. — 14. Michelangelo Muraro, La villa di Passariano e l'architetto Giovanni Ziborghi v Tagesbericht, Dreiländer —

Fachtagung der Kunsthistoriker in Graz, Graz 1972. — 15. *ibid.* — 16. *ibid.* — 17. E. Bassi, Pallazzi di Venezia, Venezia 1976, p. 24. — 18. Semenzato, o. c., p. 94. — 19. V neki pravdi na ljubljanskem magistratu je Robba dejal, da ne razume nemško, čeprav je bil takrat že 25 let lastnik hiše v mestu (ZALj, Cod. III/4, 1740-50, fol. 273). — 20. F. Stele, Kipar Francesco Robba, Umetnost v Primorju, Ljubljana 1960, p. 188; E. Cevc, Slovenska umetnost, Ljubljana 1966, p. 125.

Za pomoč pri prepisovanju dokumentov se zahvaljujem prof. Majdi Smole in prof. Božu Oto-repcu.

LJUBLJANSKA GIMNAZIJA (1773—1808)

I. del

JOŽE CIPERLE

Ljubljanska gimnazija ima svoj začetek v protestantski stanovski šoli iz konca XVI. st. Učni program petrazredne deželne stanovske šole (po letu 1584) je približno ustrezal programu protestantskih gimnazij v Nemčiji; dajala je izobrazbo, kakršna je bila pogoj za vpis na univerzo v času povečanih zahtev v dobi humanizma. Po zmagi protireformacije je šola morala prenehati z delom.¹

Jezuiti, ki so prišli v Ljubljano januarja 1597 in ki naj bi tudi tu — kot borbena avantgarda katoliške protireformacije — poskušali katoliški cerkvi na ideološkem področju povrniti njen izgubljeni vpliv na ljudi, so se sprva nastanili pri Sv. Jakobu, v naslednjih letih pa so prav tam zgradili svoj kolegij. Že v prvem letu so začeli ustanavljati gimnazijske razrede, kajti znano je, da so se jezuiti pri svojem šolskem delu načelno omejevali na srednje in višje šolstvo (filozofsko in teološko fakulteto), elementarno šolstvo so prepustili drugim.²

Popolna jezuitska gimnazija (*studia inferiora*), urejena na osnovi njihove *ratio studiorum* iz leta 1599, je obsegala pet stopenj pouka: tri gramatikalne in dve humanitetni, pri čemer so včasih prvo stopnjo delili v dva razreda, s tem so dobili šest razredov (*infima*, *elementaris* ali *parva*, *principia*, *gramatica*, *syntaxis*, *poetica* in *retorica*). Samostojni šesti se je v Ljubljani pojavil leta 1604.

Glavni cilj jezuitskih študij je bil pouk latinščine in le deloma grščine; pri gramatikalnem pouku naj bi se dijaki naučili latinščine,

pri humanitetnem pa naj bi izoblikovali sposobnost aktivnega obvladovanja latinskega jezika v govoru in pisavi. Ves ta pouk je prevladovala verska vzgoja, kar je omogočilo, da verouk na jezuitskih gimnazijah ni bil potreben kot poseben predmet. Koncentracija pouka na en sam predmet, je dala možnost uvedbe sistema razrednih učiteljev, ki vodijo ves pouk v svojem razredu. Vsi drugi predmeti kot npr. moderni jeziki vključno z nemščino, zgodovina, geografija, matematika in naravoslovje, se sploh niso poučevali ali so se iz njih omenjale le posameznosti.³

Kot so si jezuiti pridobili materialna sredstva za organizacijo svojih študij, kakor tudi za vzdrževanje dijaških domov (*konviktov*) od premoženja protestantov, ki so se izselili, ali z darili in volili vladarjev, škofov in drugih čobrotnikov, jim je to omogočilo, da je bil pouk na njihovih šolah brezplačen. Tako je število dijakov na njihovih gimnazijah vse do prvih desetletij XVIII. st. stalno naraščalo. V Ljubljani je bilo dijakov ves čas preko 500, največ nad 900.⁴ V XVIII. st. pa je jezuitsko šolstvo, ki se vse od XVI. st. dalje skoraj ni spremenilo, postalo močno okorelo, njihov vzgojni in učni ustroj pa je vse bolj zaostajal za potrebami svojega časa, v katerem so prav naravoslovne vede in tehnika napravile ogromen napredek. Prav v tem času se veča tudi zanimanje za žive jezike in nacionalno kulturo, medtem ko so jezuiti vztrajali pri latinščini kot učnem jeziku.⁵ Ker od samega jezuitskega reda ni bilo pričakovati sprememb, je

avstrijska državna oblast, ki se preje več kot eno stoletje ni vmešavala v jezuitski šolski sistem, posegla sredi XVIII. st. tudi v to šolstvo. V dobi Karla VI. (1711—1749) je dajala jezuitom vrsto nasvetov, ki pa jih ti skoraj niso upoštevali. Preokret je nastopil šele z ustanovitvijo študijske dvorne komisije 1760 pod vodstvom kardinala Migazzija in janzenista van Swietna, kateri so bile leta 1762 podrejene tudi jezuitske šole. Z instrukcijo za humanistične šole, prvi državni učni načrt v Avstriji, ki ga je sestavil član te komisije, profesor zgodovine na dunajski univerzi Gaspari, se začne na teh gimnazijah upoštevati materinščina (pri nas seveda nemščina), nekaj zgodovine, geografije, aritmetike in tudi fizike. Razen tega pa so prišle jezuitske gimnazije že leta 1752 pod vodstvo in nadzorstvo superintendantov, ki so obstajali pri deželnih vladah in skrbeli za »uvajanje novega načina pouka«. Kljub taktičnemu popuščanju so jezuiti slej ko prej zaostajali za novimi nalogami in splošno razpoloženje do njih, tudi znotraj same katoliške cerkve, se je po vsej Evropi vse bolj zaostrovalo. Pod tem pritiskom je papež Klement XIV. leta 1773 ukinil jezuitski red, narkar je sledila ukinitve tega reda tudi v avstrijskih deželah.

Po razpustitvi jezuitskega reda je naša ustanova, ki se je od leta 1773 do leta 1776 imenovala Accademia Labacensis, od leta 1778 do leta 1784 pa Accademia archiducalis (oba termina sta obsegala tudi ljubljanske višje študije), od 1788 pa do 1791 Gymnasium archiducale, prešla v državne roke, poučevali so na njej še nadalje exjezuiti.⁶ Leta 1773 je imela naslednji učni zbor: prefekt Inocenc von Taufferer, v I. razredu je poučeval Martin

Naglič, v II. (principia) Andrej Schmerl, v III. (gramatica) Salamon Kappus, v IV. (syntaxa) Franc Novak, v V. (poetica) Johann Hormayer in v VI. (rhetorica) Jakob Knauer.⁷ V naslednjem šolskem letu so na starih mestih ostali: Taufferer, Naglič in Kappus; II. razred (principa) je poučeval K. Rosman, IV. (syntaxa) J. Morak, V. (poetica) J. Knauer in VI. (rhetorica) J. Hormayer (vsi exjezuiti).⁸

Čeprav so na avstrijskih gimnazijah še nadalje poučevali dotedanji učitelji, je bilo to vendarle mišljeno kot provizorij, kajti diskusija o tem, kdo naj poučuje na gimnaziji, je v okviru študijske komisije na Dunaju potekala z vso silovitostjo. Odločiti se je bilo treba, ali naj ostane gimnazija še dalje samo zavod, v katerem se bodo učenci naučili predvsem latinščine, ali naj postane splošno izobraževalna šola, na kateri bodo realni predmeti postali enakopravni z latinščino. Študijska komisija je zaupala rešitev te naloge Antonu de Martiniju, ki je s pomočjo profesorja zgodovine na dunajski univerzi Ignacija Hessa izdelal načrt za reformo gimnazij. Hess je predlagal, da naj gimnazija postane splošno-izobraževalna šola, kjer bodo realni predmeti enakopravni z latinščino. V taki šoli naj bi poslej učili predmetni učitelji in ne več razredni kot doslej. Ker dotedanji gimnazijski učitelji niso bili kos takemu pouku, saj razen latinščine in nemščine drugih predmetov niso obvladali v zadostnem obsegu, je Hess zahteval tudi dopolnilno izobraževanje vseh dotedanjih gimnazijskih profesorjev; novi učiteljski kandidati pa naj bi se za svoje učno delo izšolali na univerzi. Te Hess-Martinijeve misli, podane v novem učnem načrtu, ki so ga razposlali deželnim glavarstvom,⁹ so nale-

Pročelje gimnazijskega (licejskega) poslopja (nekdanji frančiškanski samostan)

tele na odpor in cesarica Marija Terezija je zaupala nadaljnje vodstvo gimnazijske reforme novi izredni komisiji, v kateri de Martinija ni bilo več. Naročila je rektorju Savojske akademije na Dunaju — piaristu Gratianu Marxu¹⁰ — naj izdela nov učni načrt, ki ga je cesarica 23. septembra 1775 načelno sprejela in potrdila; 15. oktobra je bil že sankcioniran z nekaj dodanimi podrobnostmi in nato poslan na gimnazije s pripombo, da morajo vodstva gimnazij s šolskim letom 1775/76 prvi razred preurediti po tem učnem načrtu, v drugih pa naj ostane še vse po starem.¹¹

Toda na ljubljanski gimnaziji je reforma stopila v veljavo šele v začetku šolskega leta 1778/79.¹²

Marxov učni načrt je dotedanjo šestrazredno gimnazijo spremenil v petrazredno z razrednimi učitelji (vodijo ves pouk v svojem razredu razen verouka in to isti učitelj v vseh petih letih). Prvi trije razredi (I.—III.) so bili izrazito gramatikalni, zadnja dva razreda (IV. in V.) pa sta bila humanitetna. Posamezne razrede so po tem načrtu imenovali: I. razred ali principia, II. razred ali grammatica (tudi *media classis grammaticae*), III. razred ali syntaxis (tudi *suprema classis grammaticae*), IV. razred ali rhetorica in V. razred ali poesis.

Novembra leta 1775 so bile objavljene *Leges academicae*.¹³ Prvi trije paragrafi so podajali obširna navodila za sprejem v gimnazijo. Po tem načrtu so se morali sprejemni izpiti vršiti zadnjih osem dni v mesecu oktobru. Komisijo so sestavljali: prefekt, profesor, ki je poučeval v prvem razredu ter katehet. Pričetek sprejemnih izpitov je morala gimnazija objaviti na oglasnih listih. Na sprejemni izpit so smeli samo dečki, ki so bili stari 10 let (starost je bila predpisana zaradi tega, ker niso hoteli, da bi po končani gimnaziji prihajali na filozofijo premladi dijaki) in ki so končali normalko. Na sprejemnem izpitu so spraševali verouk (I. in II. katekizem, zgodovino religije z moralko), zahtevali so gladko branje nemških in latinskih tekstov, pravilno in lepo so morali znati pisati nareke v obeh jezikih, obvladati so morali nemščino v obsegu, kakor je bilo predpisano za normalko, obvladati so morali latinsko sklanjatev, spregatev, stopnjevanje in najpreprostejšo skladnjo, računске operacije z znanimi in neznanimi števili ter sklepane račune. Učenci, ki ene od teh zahtevnih stvari niso obvladali, so smeli šele čez pol leta vstopiti v prvi razred.

Četrty in peti člen sta določala religiozne obveznosti dijakov, predvsem obvezno mesečno spoved in obhajilo, šesti je obsegal določila o izključitvi nesposobnih dijakov in dopustnosti štirikratnega ponavljanja, sedmi je do-

ločal polletne izpite na poetici, retorici, syntaxi in grammatici, osmi in deveti člen pa sta prepovedovala dijakom, ki niso prišli vsaj v drug razred, nadaljnji študij. Zadnji člen pa je vseboval nekatere disciplinske predpise.

V samem predmetniku Marxovega učnega načrta je opaziti nekaj manjših novosti. Tako so tedaj prvič omogočili, da so profesorji več povedali o fizikalnih in političnih posebnostih Kranjske. Pri pouku zgodovine, zlasti stare, so še posebno poudarjali primere poštenosti, nesebičnosti, velikodušnosti, hrabrosti in ljubezni do domovine starih Grkov in Rimljanov in drugih velikih mož. Pri novejši zgodovini je bil poudarek na cesarjih avstrijske vladarske hiše.

Novost je bila tudi uvedba naravoslovja, ki ga prejšnji učni načrti niso poznali. Pri tem predmetu so se učenci seznanili z osnovnimi naravnimi elementi in poljudno botaniko.

Novo je bilo tudi to, da je Marxov učni načrt uvajal posebnega profesorja za verouk. Dotlej so profesorji poučevali verouk v svojem razredu.

V novo oblikovani petrazredni gimnaziji je latinščina tudi po tem učnem načrtu ostala glavni predmet. Dotedanji obseg in izbor latinskih avtorjev so razširili s tem, da so uvedli poleg že znanih imen npr. Valeriana Maxima filozofske spise, Vegetia De re militari, Columella De re rustica, Plinija Naturalis historia, Celsusa De re medica. Še prav posebno pa so priporočali Cicerona. Ker je bila vsa teža pouka in vsa pozornost profesorjev osredotočena na pouk latinščine, je gimnazija ostala še dalje izrazita vadnica latinskega jezika. Pazili so ne samo na napake pri govornem in pisnem izražanju, marveč tudi na čistost in pravilnost izražanja.

Učbeniki pri pouku latinščine so bili: za I. in II. razred — *Anleitung zur lateinischen Sprache I., II. Theil*, Wien 1776; Pierre Chompré, *Selecta latini sermonis exemplaria I. II. zvezek*;

za III. razred: *Institutionum grammaticarum pars tertia in Institutiones ad eloquentiam pars prior et posterior*, Wien 1777, Pierre Chompré, *Selecta latini... II. zvezek*;

za IV. in V. razred — Pierre Chompré, *Selecta latini... III. in IV. zvezek*.

Grščino so po tem načrtu začeli poučevati šele v drugem semestru prvega razreda, tedaj po veliki noči. Učenci so se z njo ukvarjali vse do konca petega razreda.

Učbenik pri pouku grščine: za IV. in V. razred — *Supplementa-grammaticae graecae; Chrestomathia graeca cum lexico hermeneutico — analytic*

Nemščina je bila v primeru z latinščino vendarle na slabšem. Učenci so morali obvladati izražanje v prozi, vaditi so se morali tudi v nemških govorih. Profesorji niso smeli zane-marjati tudi nemškega pesništva.

V zemljepisu so v prvem in drugem razredu seznanili učence z Evropo na splošno, nato pa z Nemčijo in Avstrijo, v tretjem razredu so obdelali severno, zahodno in južno Evropo, v četrtem razredu pa vzhodno Evropo, v petem razredu še vse druge dele sveta. Dijaki so se pri geografiji seznanili še s temelji kronologije in heraldike. Pri obravnavanju avstrijskih dežel so morali biti profesorji bolj obširni. Upoštevati pa so morali tudi zemljepis antičnih dežel, kolikor je to zahtevalo branje klasičnih avtorjev. Učbenik za pouk geografije: *Erdbeschreibung*, 5 Theile.

Pri zgodovini so se dijaki prvega razreda seznanili z biblično zgodovino starega in novega testameta, v drugem razredu so obravnavali vzhodne dežele in Grčijo, v tretjem razredu rimsko zgodovino do cesarja Avgusta, v četrtem razredu nemško zgodovino do najnovejših dni, v petem razredu pa avstrijsko zgodovino. Učbenik za pouk zgodovine: *Lehrbuch der allgemeinen Weltgeschichte*, 5 Theile.

V matematiki so v gramatikalnih razredih (I.—III.) vzeli vse štiri računске operacije, v četrtem razredu so jemali elemente aritmetike, v petem razredu pa temeljne pojme algebre in geometrije. Učbenik pri pouku matematike: *Elementa Arithmeticae, Geometriae et Algebrae*; v nižjih razredih pa so uporabljali računice glavnih šol in normalk.

V prirodoopisu so učenci v prvem razredu spoznali splošno naravoslovje, v drugem razredu živalski svet, v tretjem razredu rastlinstvo, v četrtem razredu pa svet mineralov. Učbenik pri tem predmetu: *Kenntnisse von natürlichen Dingen*.

Tik in prodaja gimnazijskih učbenikov je bila v rokah dvornega tiskarja von Trattnerja,¹⁴

Z dvornim odlokom z dne 5. januarja 1776 so tudi na ljubljanski gimnaziji uvedli posebne izpite iz latinščine in drugih gimnazijskih predmetov za sprejem na filozofski študij (začetek maturitetnih izpitov).¹⁵ V zvezi s šolsko reformo je bila 3. aprila 1776 izdana tudi posebna odločba o svečanih izpitih, nagradah in premijah, potrdilih (atestatih), počitnicah in sprejemu v višje razrede.¹⁶

Med šolskim letom so bili dvakrat javni in slovesni izpiti: spomladi po veliki noči in jeseni pred 19. septembrom. Pismene naloge so dijaki pisali še pred pričetkom izpitov, tudi ocene so profesorji v gavnem zaključili že pred izpitom. Odgovori so na izpitih le izjemo-

ma vplivali na končno oceno. Ocenjevali so vedno samo nravnost (vedenje) in učni uspeh učencev (*mores, talentum, applicatio, profectus*). Pedpisane so bile samo tri ocene; prvo (erste Klasse) dobi učenec, ki ima najboljši uspeh; drugo (*mittelmässige Klasse*) dobi učenec, ki je nekoliko slabši od dijaka z najboljšo oceno (srednje dober, poprečen učenec), tretjo (*untüchtige*) pa tisti, katerega znanje ni zadostno. Predsednik pri teh izpitih je bil direktor študij (vsakokratni okrožni glavar), prefekt gimnazije je bil le prisednik, tretji član izpitne komisije pa je bil izpraševalec — profesor, ki je v tem razredu poučeval. Predsednik in prefekt sta smela postavljati tudi dodatna vprašanja. K tem izpitom so povabili mestnega sodnika in mestne očete (magistrat), starše in sorodnike učencev. Izpiti so trajali dopoldne od 9. do 12., popoldne pa od 3. do 6. ure. V vsakem razredu so se morali opraviti izpiti v enem dnevu. V vseh drugih pa je bil med tem časom normalen pouk. Vse ocene, ki so jih učenci dobili na izpitu, so vnesli v vpisnice (*calculae*), podpisati sta jih morala direktor in prefekt, da so dobile polno veljavo. Ob koncu vsakokratnih izpitov je vodstvo šole izdalo popoln tiskan seznam vseh učencev, ki so uspešno končali izpit (razred) z navedbo, s kakšnim uspehom so razred naredili. Ti tiskani sezname so imeli v devetdesetih letih XVIII. st. naslov *Nomina juvenum in archiducali liceo labacensi*. Žal ni bilo mogoče ugotoviti, kdaj je ljubljanska gimnazija izdala svoj prvi *Nomina juvenum*. Doslej najstarejši ohranjeni primerek je iz leta 1762.¹⁶ Možno je, da so izšli sezname že nekaj let prej, izdajali pa so jih dvakrat letno, spomladi in jeseni (včasih samo jeseni).

Z razglasitvijo učnega uspeha je bilo tesno povezano tudi nagrajevanje najboljših učencev (podeljevanje premij). Do leta 1774 so najboljši učenci v razredu (največ trije) prejeli za nagrado posebne knjige. Marija Terezija pa je leta 1774 izdala odlok, da morajo take učence odslej nagrajevati z medaljami. Najboljši učenec v razredu je dobil veliko zlato medaljo, njemu najbližji je prejel veliko srebrno, tretji po uspehu pa le malo srebrno medaljo. Na teh medaljah je bila na čelni strani podoba Marije Terezije z napisom: »*Maria Teresia Augusta Mater scientiarum bonarumque artium*«, na hrbtani strani pa je bil relief Minerve z napisom »*Minervae pacificae providentia*«, z manjšimi črkami pa »*Humanitatis studiis instauratis 1774*«. Nagrajeni učenci so te medalje nosili na posebnem traku ob nedeljah, praznikih in prostih dneh. Vsi drugi učenci so morali takim dijakom izkazovati posebno čast in spoštovanje. Učenci zadnjih razredov (IV. in V.) so te medalje obdržali kot spomin

LEGES ACADEMICÆ.

Primo: ollen alle ad Studia aspirirende Candidaten sich jedesmal vor Anfang deren Schulen bey dem zeitlichen Præfecto Humaniorum zeitlich melden, und mit der schriftlichen Zeugniß des Normalschul-Directoris, oder mittelst des von ersterwehnten Præfecto vorzunehmenden Prüfung darthun, daß selbe in denen Normal-schul = Lehren unterrichtet, und alles das nöthige wohl erlernt haben: gedachter Præfectus aber sofort das Verzeichniß derenselben mit beygefügtten Calculo der bey jeden insbesondere befundenen Fähigkeit, und anderer zur Sache nöthig, und diensamen Umständen errichten, folglich solches der allergnädigst aufgestellten Studien Commission überreichen, und ohne dessen vorläufig schriftlicher Approbation niemanden auf = und annehmen, und in die Schule lassen, in welche auch

Secundo: Niemand, der die diesfällige Fähigkeit obangeregtermassen nicht dargethan haben wird, und nebst deme noch in Deutsch- und Lateinischen ein saubere, und wenigst einigermassen correcte Handschrift hat, auch die ersten Grundregeln der Latinität hinlänglich besizet, angenommen werden solle. Nicht minder sollen

Tertio: Alle übrige Studenten der mindern sowohl, als höhern Klassen ohne Ausnahm sich ebenfalls bey ihren respectiven Facultæts-Directorn, Lehrern, und Præfecto vor Anfang jedes Schuljahres melden, ordentlich einschreiben lassen, und von selbden Bescheid erwarten, ob selbe zu einer höhern Klasse gelassen, oder zu Wiederholung der vorhinigen werden angewiesen, oder gar aus der Schule ausgeschlossen werden. Und zumalen

Quar-

Faksimile naslovne strani
leges academica (AS)

na šolanje tudi potem, ko so gimnazijo končali; dijaki nižjih razredov pa so morali medalje vrniti konec avgusta. Pri vsakoletni razglasitvi učnega uspeha in podeljevanju nagradnih medalj so se prirejale tudi šolske slovesnosti, na katerih so učenci govorili, recitali in uprizarjali kaj komičnega.¹⁷

Kdor je med študijem prestopil na drugi zavođ, je dobil pismeno, s pečatom in s prefektovim podpisom potrjeno potrdilo (atestat). Po končanem petem razredu pa so učenci do-

bili Testimonium (spričevalo) z vsemi ocenami, prepisanimi iz izpitnega zapisnika.¹⁸

Na teden je imel vsak razred po 18 ur pouka. Vsak predmet so poučevali po pol ure (30 minut). Dopoldne je trajal pouk še vedno od 8. do 10, popoldne pa od 2. do 4. ure.

Učni jezik je bila v gramatikalnih razredih reformirane ljubljanske gimnazije nemščina; le-te so se morali učenci naučiti že v elementarni šoli (normalki), v obeh višjih razredih (IV. in V.) pa latinščina. Profesorjem je bilo

strogo ukazano, da se morajo tega predpisa držati.

V začetku osemdesetih let so na ljubljanski gimnaziji poučevali še vedno exjezuiti (I. razred — parva — J. Hölzel, II. razred — principia — M. Moräutscher, III. razred — grammatica — K. Rosman, IV. razred — poetica — M. Naglič, V. razred — rhetorica — J. Knauer). Funkcijo prefekta je še nadalje opravljal I. von Taufferer.¹⁹ Profesorji so za svoje delo prejeli 350 florintov letne plače, prefekt pa 400.

Vrhovno vodstvo gimnazije so na začetku sedemdesetih let zaupali gimnazijski in normalno-šolski komisiji. Sestavljali so jo: c. k. svetnik N. R. von Raab, c. k. svetnik J. N. von Edling, c. k. svetnik K. von Pettenek, kanonik in generalni vikar J. Kraskowiz, gimnazijski prefekt I. von Taufferer ter B. Kumerdej — direktor normalke v Ljubljani.

Na osnovi dvornega dekreta z 2. oktobra 1780 so gimnazijske zadeve izločili iz delovnega področja normalno-šolske (gimnazijske) komisije in jih zaupali študijski komisiji (vrhovno vodstvo filozofskih in teoloških študij v Ljubljani).²⁰

Neposredno vodstvo gimnazije pa je seveda pripadlo prefektu, medtem ko je funkcijo gimnazijskega direktorja opravljal vsakokratni ljubljanski okrožni glavar. Direktor je opravljal vizitacijo, sprejemal je tudi zapečatenе conduitne listine (spričevalo o obnašanju) za vsakega učitelja, ki jih je nato posredoval deželnemu glavarstvu.

Leta 1781 so izšle Instrukcije za gimnazijske direktorje, prefekte in profesorje (Instruction für Directoren, Präfecten und Lehrer). Le-te so posredovale poleg seznama gimnazijskih učbenikov tudi priročnike za profesorje: za pouk zgodovine — J. Chr. Gatterer, Handbuch der Universalhistorie, Göttingen 1761; J. Chr. Gatterer, Einleitung in die synchronistische Universalhistorie, 1771; J. A. Remer, Handbuch der Geschichte, Braunschweig 1771; G. M. Gruber, Abriss akademischer Vorlesungen über die synchronistische Universalhistorie, Wien 1783; K. Rollin, Alte Geschichte, Halle 1758; Rollin, Römische Geschichte, Halle 1753; J. B. Bossuet, Historia universelle, Leipzig 1757; za pouk naravoslovja — J. Beckmann, Anfangsgründe der Naturgeschichte, Göttingen 1767; J. Blumenbach, Handbuch der Naturgeschichte, Göttingen 1728; J. Ch. Erxleben, Anfangsgründe der Naturgeschichte, Göttingen 1782; J. P. Ebert, Naturlehre für die Jugend, Leipzig 1785; J. P. Ebert, Neuer Schauplatz der Natur, Leipzig 1775/1781.²¹

Profesorjem so prepovedovali uporabljati lastne skripte in zapise, natanko pa so se mo-

rali držati predpisanih učbenikov.

V tem času so uvedli na naši gimnaziji nova disciplinska pravila (odlok dvorne študijske komisija z dne 31. oktobra 1781).²² Z njimi so hoteli spodbuditi dijake k vnetejšemu učenju in prebuditi v njih občutek sramote in časti. Zato so poslej tudi gimnazije poznale sramotno in častno klop pa tudi sramotno in častno knjigo. Na ta način so hoteli utrditi disciplino brez telesnih kazni, ki so bile sicer še vedno v navadi. Učenec, ki se je v šoli v čem pregrešil, se je moral sam vpisati v črno (sramotno) knjigo — Schandbuch; če se je ponovno pregrešil, ga je profesor poslal v sramotno klop, ki je bila ločena od drugih; v primeru, ko se je pregrešil še tretjič, je bil izključen iz šole. V posebnih primerih so učenca kaznovali tudi s klečanjem pred vhodom v cerkev, da so ga lahko vsi dijaki javno zasramovali.

Kadar pa se je učenec posebno odlikoval s pridnostjo, pazljivostjo, lepim vedenjem ali kakšnim častnim dejanjem, so ga zapisali v častno knjigo (Ehrenbuch). Nihče ni mogel biti vpisan istočasno v sramotno in častno knjigo. Za plačilo in v znamenje priznanja so jih posadili v častno klop, ki je bila posebno lepo izdelana in iz boljšega lesa kot druge. Častna klop je bila v razredu vedno na vidnem mestu. Kdor ni bil vsaj trikrat vpisan v častno knjigo, ni mogel dobiti spričevala (testimonia) z najboljšo oceno, čeprav se je v vseh predmetih posebno odlikoval. Kdor pa je bil desetkrat zapisan v sramotno knjigo, so ga izključili iz šole.

Izšli so tudi novi predpisi o izpitih. Jožef II. je namreč izdal 7. septembra 1784 odlok, s katerim je spremenil dotlej veljavna pravila. Izpitna vprašanja so morala biti taka, da so obsegala več možnosti, da je učenec lahko pokazal, ali je vprašanje razumel ali ne. Spremenjene so bile tudi ocene. Poslej so veljale: prav dobro (sehr gut), to je bil prvi razred po uspehu (I. Fortgangaklasse); poprečno (mittelmäßig), to je bil drugi razred po uspehu (II. Fortgangsklasse); slabo, to je bil tretji razred po uspehu (III. Fortgangsklasse). Vmesne ocene niso bile dovoljene. Pri predmetih, pri katerih so ocenjevali tudi uporabnost in sposobnost, so morali učenci opraviti tudi pismeni izpit. Kdor je prejel tretji napredovalni razred (oceno) v uspehu, je moral razred ponavljati, a smel ga je samo dvakrat. Odslej so ostreje ravnali tudi pri izpitih s privatisti (privatnimi učenci). Le-ti so dotlej smeli opravljati izpite kar doma. Dvorni odlok s 5. decembra 1785 pa je to ukinil. Poslej so tudi privatni učenci morali delati dvakrat na leto v gimnaziji izpite, pri katerih sta bila navzoča tudi direktor in prefekt; tudi privatni učenci so morali biti vpisani na gimnaziji — javno

veljavna spričevala more izdati le vodstvo gimnazije. Za izpit pa so morali plačati 2 goldinarja takse — za profesorja izpraševalca.²³

Z novimi disciplinskimi predpisi so bila tesno povezana določila o religioznih obveznostih dijakov. Leta 1783 so na gimnaziji ukinili vse Marijine družbe in kongregacije. Dijaki so se ob nedeljah in praznikih zbrali s profesorji, ki so jih nato odvedli v cerkev Sv. Jakoba ali kako drugo cerkev k maši; po končani maši so se zbrali v šolskem poslopju v dveh oddelkih (I. in II. razred skupaj, III.—V. razred skupaj) k polurnemu katehetskemu pouku. Popoldne so šli dijaki skupaj s starši k cerkvenim opravilom. V dneh šolskega pouka pa so morali biti pri maši po končanem dopoldanskem pouku. Vse druge bogoslužne vaje, ki so bile na gimnazijo dotlej v veljavi, so bile ukinjene, in sicer duhovne vaje, ki so bile v navadi tri dni velikega tedna; na veliko sredo popoldne so morali profesorji dijakom razložiti le pomen velikonočnih praznikov, sicer pa je v teh dneh (prve tri dni velikega tedna) pouk potekal normalno. Profesorji tudi niso več vodili dijakov k vsakomesečni spovedi in obhajilu, skrb za to so prepustili staršem.²⁴

Za nadaljnji razvoj ljubljanske gimnazije je bil velikega pomena odlok Jožefa II. z dne 26. aprila 1784, s katerim je bila z začetkom šolskega leta 1784/5 uvedena šolnina. Dotlej je bil pouk brezplačen. Uvedba šolnine je seveda močno prizadela revnejše učence, ki so vendarle sestavljali večino dijakov ljubljanske gimnazije. Prefekt gimnazije je 1792 leta poročal, da tukajšnji učenci zelo težko plačujejo šolnino in da je njih število v zadnjih osmih letih nazadovalo za dve tretjini.²⁵

Prefekt res ni pretiraval; leta 1776 je imela gimnazija 369 učencev, leta 1777 310 učencev, 1778. leta 273; 1779. leta 272; 1780. leta 245; 1781. leta 249, 1782. leta 244, 1783. leta 227, 1784. leta 228, 1788. leta 110, 1789. leta 132, 1790. leta 146 in 1791. leta 187 učencev.²⁶

Na leto je šolnina znašala 12 goldinarjev. Plačevati so jo morali vsi dijaki, razen tistih, ki so prejeli štipendijo. Cesar je poudarjal, da je šolnino uvedel zato, da bi s tako zbranim denarjem, ki bo namenjen štipendijam (državnim), podprl predvsem revne in nadarjene dijake. Da bi olajšali dijakom plačevanje šolnine, je 26. maja 1784 izšel odlok, s katerim so dovolili plačevati šolnino v desetmesečnih obrokih po en goldinar in dvanajst krajcarjev. Dijaki so morali plačevati mesečne obroke nekemu uradniku na šoli, ki jim je izdal potrdilo o vplačanem obroku. Šele na podlagi tega potrdila je smel profesor sprejeti učenca v razred. Vsak mesec so profesorji vsa potrdi-

la oddali prefektu. Le-ta pa je vsa plačila moral preveriti, nato jih je oddal okrožnemu uradu, ta pa je denar s priloženim seznamom poslal deželni vladi ali gubernirju. Sprva so morali plačevati šolnino tudi dijaki, ki zaradi bolezni niso mogli v šolo. Leta 1785 pa je bilo določeno, da dijaki ne plačujejo šolnine za tisti čas, ko so bili bolni in niso mogli v šolo.²⁷

V prvih letih po uvedbi šolnine so si revni dijaki ljubljanske gimnazije pomagali iz stiske na ta način, da se niso več vpisovali kot javni (redni) učenci, ampak kot hospitant, katerim ni bilo treba plačevati šolnine. Toda država ni pustila, da bi se dohodki iz šolnine zmanjšali na tak način, zato je 12. junija 1787 izdala odlok, v katerem je poudarila, da dijaki ne morejo biti hospites, če šolo redno obiskujejo. Kranjski deženi gubernij je nato določil, da morajo dijaki za maj in junij 1787 plačati le en goldinar in osemštirideset krajcarjev šolnine.

Končno je Jožef II. z dvornim dekretom 10. avgusta 1787 pooblastil gubernij, da sme oprostiti šolnine za tekoče šolsko leto tiste revne učence, ki zaslužijo štipendijo, pa je zaradi pomanjkanja denarja v študijskem fondu ne morejo dobiti. Prošnjam za oprostitev šolnine so morali učenci priložiti spričevalo, da so z najboljšo oceno (mit I. Fortgangsklasse) opravili zadnji zaključni izpit, priložiti pa so morali tudi ubožno spričevalo.²⁸

Od konca osemdesetih let se je število dijakov na naši gimnaziji, ki so prejeli državno štipendijo, sicer počasi večalo, toda število prosilcev je daleč presegalo možnosti štipendijskega fonda. Štipendije je podeljevala dijakom dvorna študijska komisija, in sicer za ves čas študija. Izgubiti so jo mogli le zaradi malomarnosti ali slabega vedenja.²⁹

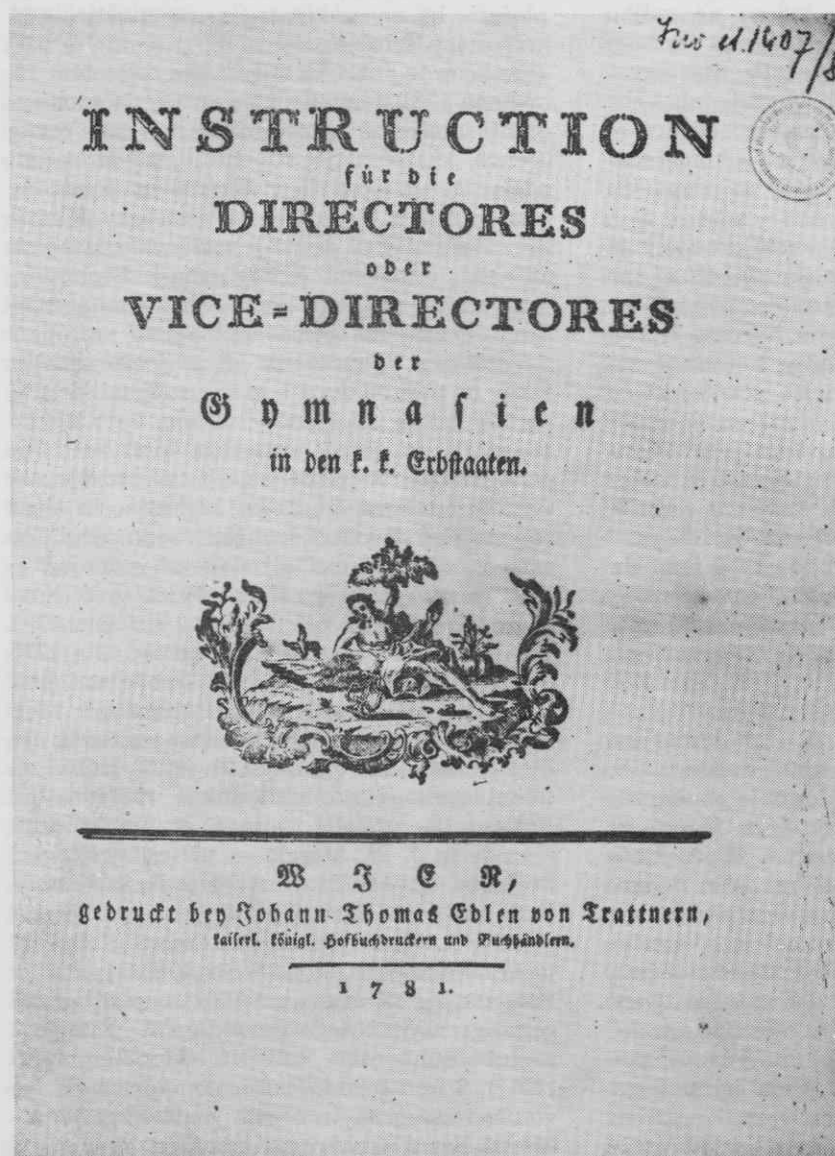
V začetku šolskega leta 1792/3 so bili na ustanovi, ki se je od leta 1792 do leta 1794 imenovala Archiducal Lyceum, od leta 1795 do leta 1808 pa C. R. Lyceum Labacense (oba termina sta obsegala tudi ljubljanske višje študije), le trije profesorji, ki so poučevali na njej že ob koncu osemdesetih let (J. Hölzel — učitelj prvega gramatikalnega razreda, K. Rosman — učitelj tretjega gramatikalnega razreda in J. N. Morak — učitelj grščine).³⁰ Prefekta I. von Tauffererja je 7. novembra 1792 nasledil Florian Thanhauser, učitelja poetike J. Knauerja Jakob Panzel (21. februarja 1793), učitelja retorike K. Gönnerja Franz Peesenegger (5. decembra 1792), suplenta drugega gramatikalnega razreda W. Zumpeja svetni duhovnik Valentin Mercher (leta 1791?). S tem šolskim letom so odprli tudi novo učno mesto za francoski jezik, ki ga je poučeval Franz Chaurag. Učiteljski zbor je v

tem šolskem letu poleg prefekta imel torej še sedem učnih moči (posebnega predmetnega učitelja za verouk gimnazija ni imela).

Tudi na naši gimnaziji so kot na drugih avstrijskih gimnazijah bili učitelji v izredno neugodnem materialnem (finančnem) položaju. Prefekt F. Thanhauser, ki je imel družino s tremi otroki, je prejemal le 600 goldinarjev letne plače. Učitelja na humanistiki — A. J. Penzel in F. Peesenegger (prva posvetna učitelja na ljubljanski gimnaziji), ki nista bila poročena, kakor tudi J. Morak (učitelj grščine), so dobivali 400 goldinarjev letne plače; gramatikalni učitelji — K. Rosman, V. J. Mercher, J. Hölzel — po 350 goldinarjev; učitelj francoščine — F. Chaurag — sprva le 200, 24. junija 1792 pa so mu letno plačo povišali na 300 goldinarjev. Skromne material-

ne razmere so tako učitelje (med leti 1791 do 1796 gimnazijskim učiteljem ni bil priznan profesorki naslov) prisilile, da so vlado večkrat prosili za posebne doklade in darila.³¹

Omenjeno je že bilo, da ljubljanska gimnazija vse do do konca šolskega leta 1792/93 ni imela posebnega učitelja za verouk. Z nastavitvijo posvetnih učiteljev pa je v tem pogledu prišlo do spremembe. Tako je bilo že 30. novembra 1793 nastavljen z odlokom deželnega glavarstva excistercianec L. von Schluderbach za posebnega ekshortatorja. Paziti je moral na obnašanje (vedenje) dijakov in posamezne napake, ki jih je odkril pri učencih, takoj sporočiti gimnazijskemu prefektu. Leta 1795 pa je bilo na osnovi dvornega odloka s 5. novembra 1794 prepovedano obema posvetnima učiteljema poučevati

Fragment insfrukcij za gimnazijske direktorje in njihove namestnike (SSM)

verouk. Nato je ta predmet poučeval v obeh humanitetnih razredih kot suplent stolni pridigar J. Pinhak, ki je v ta namen prejemal 108 goldinarjev letne plače.³²

Kmalu nato so bile v učiteljskem zboru še druge spremembe. Na gimnazijsko prefekturo so že dlje časa prihajale pritožbe zoper učitelja A. J. Penzla, češ da se vdaja pijači. Razen tega je imel mož obilico dolgov. Ti in še drugi razlogi so vplivali na to, da so ga 16. februarja 1798 odpustili. Do konca šolskega leta je na njegovem mestu poučeval upokojeni gimnazijski učitelj J. Knauer, za kar je prejel 10. novembra 1798 100 goldinarjev plačila. Dne 2. avgusta 1798 pa je bil na to mesto definitivno nameščen exfrantiščan in mestni kaplan V. Vodnik. Konkurni izpit, ki ga je opravil 24. aprila v zvezi s svojo prošnjo za to mesto, je bil sicer razmeroma slab. Kljub temu so se morali z njim zadovoljiti, ker trenutno niso mogli dobiti bolj sposobnega kandidata. Poleg Vodnika se je potegoval za to mesto le še existencianec Wilhelm Zumpe, ki pa zaradi bolezni ni mogel opraviti konkurznega izpita, tako se seveda nanj niso mogli ozirati.³³ Dne 23. februarja 1799 je umrl profesor drugega gramatikalnega razreda V. J. Mercher, bolan je bil namreč že ob začetku leta. Do zaključka šolskega leta je v njegovem razredu nato poučeval prefekt. Šele oktobra 1799 je bil imenovan za definitivnega učitelja tega razreda Čeh Georg Eisler, rojen v Bratislavi, in star 24 let.³⁴

V tem letu je bil imenovan stolni pridigar J. Pinhak za kanonika in mestnega župnika. Zaradi tega seveda ni mogel več opravljati službe kateheta pri poetih in retorikih. Njegovo mesto, ki je bilo še vedno zvezano z letno remuneracijo 108 goldinarjev, je prevzel Zumpe.

Na osnovi dekreta dvorne pisarne je odšel 14. aprila 1800 v pokoj profesor III. gramatikalnega razreda (syntaxe) K. Rosman. Izpraznjeno mesto je najprej provizorično zapolnil prefekt, 21. julija 1801 pa je bil definitivno nameščen Philipp Neumann s Trebiža na Moravskem, star 27 let. Menjaje z Eislerjem je poučeval drugi ali tretji gramatikalni razred (gramatikalni učitelj je namreč poučeval vse tri gramatikalne razrede; napredoval je z učenci od prvega do tretjega razreda, nato se je zopet vrnil v prvi razred). Medtem ko je učitelj J. Hölzel poučeval le v prvem razredu (stalno), ker ga pač v ostalih dveh gramatikalnih razredih ni bilo mogoče uporabiti Razen tega pa je Neumann poučeval od 16. februarja 1802 še grščino (dvorni dekret z 20. januarja 1802). Dosedanji profesor tega predmeta J. Morak je bil namreč upokojen.

Vendar ni poučeval dlje časa obeh predmetov, kajti 3. marca 1803 je prevzel suplenco za obolelim profesorjem fizike na liceju B. Schallerjem. Medtem ko je mesto suplenta za grščino (na gimnaziji) še obdržal, pa je pouk v drugem gramatikalnem razredu prepustil prefektu Thanhauserju. Na obeh mestih (31. oktobra 1803 je bil nastavljen za rednega profesorja fizike) je ostal do jeseni 1806, ko je bil imenovan za profesorja fizike na graški univerzi.

Za učitelja gramatike (II. razred) je bil drugega junija 1804 z intimatom dvorne pisarne imenovan profesor Matija Kallister, star 29 let, rojen v Slavini na Notranjskem. Dotlej je nekaj časa poučeval četrti razred normalke, bil pa je tudi skriptor v licejski biblioteki.³⁵

V tem času so izšli tudi podrobni odloki, ki so urejali pouk verouka na avstrijskih gimnazijah. Med drugim je bilo določeno, da mora imeti vsaka gimnazija brez razlike svojega učitelja verouka, ki naj ima v vsakem razredu po dve uri pouka na teden, v nedeljah in praznikih pa opominjalni (bodrilni) nagovor (oxhorte), za kar je prejel letno plačo 400 goldinarjev. Na osnovi tega odloka sta bila katehet Zumpe in exhortator Schluderbach med letom 1804 večkrat povprašana, če namerava kdo od njiju prevzeti mesto kateheta pod novimi pogoji. Oba sta izjavila, da tega zaradi starosti ne moreta storiti (Zumpe je imel 55 let, Schluderbach pa 48). Tako je bil v začetku šolskega leta 1804/5 nastavljen posvetni duhovnik Johann Kucher najprej provizorično, od 9. januarja 1805 pa definitivno za kateheta in exhortatorja.

Od učiteljev z jožefinskega obdobja je poučeval na začetku šolskega leta 1804/5 samo še posvetni duhovnik J. Hölzel; ker se je bal, da ne bo kos zahtevam nameravanega novega učnega načrta, je večkrat prosil za upokojitev. Njegovim prošnjam so ugodili šele z intimatom dvorne pisarne z dne 28. februarja 1807, toda dopust (Beurlaubung) so mu podelili že novembra 1804. Njegovo mesto je supliral deloma prefekt, deloma upokojeni gramatikalni učitelj Rosman, deloma Gregor Dollar (od novembra 1806).

V naslednjem šolskem letu je ustanova izgubila tudi svojega prefekta F. Thanhauserja. Umrli je daleč od svojega rodnega kraja, Friedberga v Šleziji. Njegovo osebnost kakor tudi njegov značaj je lepo označil direktor filozofskih študij v Ljubljani F. Wilde: »Thanhauser je bil silen mož, ki pa je včasih pozabil voditi podrejene mu učitelje z modrostjo in je bil zaradi tega pri njih večkrat osovražen.« Vredno je omeniti, da ni nikjer v sicer številnih listinah gimnazijskega

arhiva moč najti točen datum njegove smrti, kljub temu da si je kot dolgoletni član študijskega konsesa in kot prefekt pridobil za ustanovo omembe vredne zasluge. Zvemo le, da je bil na začetku šolskega leta 1805/6 bolan in da je še živel 28. februarja, ne pa 22. marca 1806.³⁶

Že 20. novembra 1805 je moralo deželno glavarstvo postaviti profesorja Peeseneggerja za provizoričnega namesnika prefekta, 21. julija pa je to funkcijo prevzel V. Vodnik. Šele 12. februarja 1807 je bil za prefekta definitivno imenovan z dvornim dekretom direktor normalke Franc Hladnik. Le-ta je to mesto prevzel 7. aprila.³⁷

V Ljubljani je bilo jezuitsko gimnazijsko poslopje zgrnjeno v letih 1658/9 poleg jezuitskega kolegija (v bližini cerkve Sv. Jakoba). Po požaru, ki je 21. junija 1774 uničil kolegij in močno poškodoval tudi gimnazijsko stavbo, so kranjski deželni stanovi le-to obnovili.³⁸ Tako je potekal gimnazijski pouk v njej tudi po razpustitvi jezuitskega reda. Leta 1786 pa so v njej zgradili še redutno halo (odslej se jezuitska gimnazijska stavba omenja v vseh virih kot redutno poslopje).

Za normalko, ki je delovala v mestu od leta 1775, so najeli neko privatno hišo, ki zaradi pomanjkanja prostora ni mogla služiti svojem namenu. Notranje-avstrijski gubernij je zato 21. junija 1786 predlagal, da se novo šolsko poslopje zgradi na prostoru, kjer je nekdanji stal jezuitski kolegij. Z dvornim dekretom s 13. septembra 1786 je bil ta načrt potrjen, kranjski deželni stanovi pa so v ta namen ponudili vsoto 3000 florintov. Toda medtem se drugačne okoliščine pripeljale do spremembe tega načrta. Leta 1785 so se namreč frančiškani preselili v avguštinski samostan, v frančiškanski samostan pa so se naselili usmiljeni bratje (Barmherzige Brüder), vendar so ga ti zapustili, ker jim je bil podeljen samostan diskalceatov, da so tako le-ti mogli prevzeti, ustrezno svojim pravilom, nego bolnikov v pravkar ustanovljenem mestnem »špitalu«.

A. T. Linhart, takrat protokolista pri ljubljanskem okrožnem uradu, je 14. julija 1786 predlagal notranje-avstrijskemu guberniju, da se opuščeni in izpraznjeni frančiškanski samostan preoblikuje v šolsko stavbo. To poslopje, pravi Linhart, bi bilo v celoti primerno ne samo za normalko, ampak bi se mogla v njem nastaniti tudi gimnazija in višje študije kakor tudi licejska biblioteka. Deželni stanovi pa bi v tem primeru lahko prodali staro gimnazijsko poslopje ali ga uporabili v druge namene; tako bi dobili

povrnjene vse stroške, ki bi jih imeli z adaptacijo frančiškanskega samostana.

S tem predlogom so se kranjski deželni stanovi, notranje - avstrijska vlada kakor tudi ljubljanski okrožni urad strinjali pod pogojem, da jim pripada lastništvo frančiškanskega samostana in cerkve. Ustrezna kupoprodajna pogodba se je izvršila 25. junija 1789.

Januarja 1788 pa so se že začela adaptacijska dela in trajala do septembra 1790 in so stala 33.169 fl. 40 kr. Samo za pozlačenje napisov nad vrati so porabili 15 fl., za uro nad glavnimi vrati in za pozlačenje urnega lista pa 296 fl. Istočasno so bila odstranjena od nekdanjega frančiškanskega samostana tudi velika vrta, ki so predstavljala navzven pravo utrdbo in so ločila samostan od samega mesta.

Normalka se je takoj po končanih delih preselila v novo stavbo; drugače je bilo z gimnazijo. Prefekt I. von Taufferer in ves profesorski zbor sta namreč 5. decembra 1789 poslala na študijsko dvorno komisijo predlog, da bi gimnazija ostala v stari šolski stavbi (poleg cerkve sv. Jakoba). Menili so, da so v novi šolski stavbi že glavna mestna vojaška postaja, monturdepo, krušne peči ljubljanske garnizije, substitucijski urad rudarskega sodišča, novčni (denarni) urad, šola za kirurge ter anatomski soba in da v to družino gimnazija ne sodi. Predlagali so, da se redutna hala, ki je bila glavna ovira za normalno delo učne ustanove, razen tega pa je karnevalsko veselje motilo tudi božjo službo v bližnji cerkvi sv. Jakoba, prestavi v novo šolsko stavbo. Toda na predlog ljubljanskega okrožnega urada je notranje - avstrijski gubernij 12. maja 1790 odredil, »da je treba ostati pri novi stavbi«. Tako so se novembra 1790 začela predavanja v tem poslopju.

Poleg normalke in gimnazije so bili ob koncu stoletja in še pozneje v njem tudi licej in licejska biblioteka, ostali pa so tu še vedno glavna mestna vojaška postaja, monturdepo, krušne peči ljubljanske garnizije, substitucijski urad rudarskega sodišča kakor tudi novčni (denarni) urad.³⁹

OPOMBE

1. V. Schmidt, Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem, I, Ljubljana 1963, str. 64—93; isti Pedagoško delo protestantov na Slovenskem v XVI. stoletju, Ljubljana 1952; J. Ciperle, Gimnazije in njihov pouk na Slovenskem do srede 19. stoletja, Razstavni katalog Slovenskega šolskega muzeja (SSM), Ljubljana 1976, str. 6—19. — 2. F. Zwitter, Višje šolstvo na Sloven-

skem do leta 1918, Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani (1919 — 1969), Ljubljana 1969, str. 19—32; F. Dolinar, Das Jesuitenkolleg in Laibach und die Residenz Pleterje (1597 — 1704), Ljubljana 1976, str. 45—61. 3. F. Zwitter, o. d., str. 20. — 4. F. Zwitter, o. d., str. str. 21; J. Ciperle, Srednje šole in višji študiji na slovenskem ozemlju — s posebnim poudarkom na severovzhodni del — do leta 1918, Internationales Kulturhistorisches Symposion Mogersdorf 1976, Szombathely 1978, str. 269. — 5. F. Zwitter, o. d. str. 30—31; J. Ciperle, Srednje šole in višji študiji na slovenskem ozemlju do leta 1918, Kronika, 24/3, Ljubljana 1976, str. 141. — 6. Arhiv SRS /AS/, Pp, S—19—/1—9/; J. Nečasek, Statistik des akademischen Gymnasiums in Laibach von 1770 — 1857, MHVK, XI, 1856, str. 101—102. — 7. A. Dimitz, Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813, 4. Theil, Laibach 1876, str. 197—198; AS, adg, Pp, S—19—1. — 8. AS, adg, Pp, S—19—2. — 9. AS, adg, Pp, S—19—3, 12. avgust 1775. — 10. J. Ciperle, Reforma Gratiana Marxa in gimnazije na Slovenskem, Ob 200-letnici Splošne šolske naredbe, Razstavni katalog SSM, Ljubljana 1974, str. 29—37. — 11. K. Schrauff, Des P. Gratian Marx ursprünglicher Entwurf für die Reform der österreichischen Gymnasien vom 7. Juli 1775, Mittheilungen der Gesellschaft für deutsche Erziehung und Schulgeschichte VI, 1896, str. 123—125; AS, adg, Pp, S—19—3, 14. 10. 1775. — 12. J. Nečasek, Geschichte des Laibacher Gymnasiums, Programm und Jahresbericht k.k. Obergymnasiums zu Laibach für das Schuljahr 1861, str. 4. — 13. Joh. Nečasek, o. d. str. 3; AS, adg, Pp, S—19—3. — 14. AS, adg, Pp, S—19—4, 5. januar 1776; Nečasek Joh., o. d., str. 3. — 15. AS, adg, Pp, S—19—4, 3. april 1776. — 16. Narodni muzej /NM/, knjižnica. — 17. AS, adg, Pp, S—19—5, julij in oktober 1777; K.A. Schmid, Encyklopädie der gesammten Erziehungs- und Unterrichtswesens, 5. Bd., Gotha 1866, str. 373. — 18. Zgodovinski arhiv Ljubljana /Ljubljana/ ZALj (Lj) arhiv I. ljublj. gimn., fasc. 24, GA IV/I vrsta spričeval/. — 19. SSM, F. 244 /IV/ 1—12; Joh. Nečasek, o. d., str. 4. — 20. AS, adg, Pp, S—19—8. — 21. SSM, inv. št. 1407/8; ZALj (Lj), arhiv I. ljublj. gimn., fasc. 25, GA IV/7, fasc. 24, GA IV/1. — 22. ZALj (Lj), arhiv I.

ljubl. gimn., fasc. 24, GA IV/3, fasc. 24, GA IV/2, 14. 12. 1781. — 23. ZALj (Lj), arhiv I. ljublj. gimn., fasc. 24, GA IV/2, 12. 9. 1797. — 24. ZALj (Lj), arhiv I. ljublj. gimn., fasc. 24, GA IV/1, 9. 11. 1783; fasc. 25, GA IV/2, 16. 8. 1792. — 25. AS, gub. arh., fasc. 80, 29. 2. 1792; J. Nečasek, o. d., str. 12; V. Schmidt, Zgodovina, I, o. d., str. 280. — 26. Joh. Nečasek, Statistik. MHVK, XI, 1856, str. 101. — 27. ZALj (Lj), arhiv I. ljublj. gimn., fasc. 24, GA IV/3, 11. 11. 1785; fasc. 24, GA IV/3, 28. 12. 1791. — 28. ZALj (Lj), arhiv I. ljublj. gimn., fasc. 24, GA IV/3, 10. 6. 1786; fasc. 24, GA IV/3, 28. 12. 1791. — 29. ZALj (Lj), arhiv I. ljublj. gimn., fasc. 24, GA IV/3, 5. 10. 1786; fasc. 24, GA IV/2, 30. 3. 1789. — 30. J. Nečasek, Statistik. . . MHVK, XI, 1856, str. 101; F. Wilde, Ueber den Zustand der Unterrichts — Anstalten in Krain, MHVK, XV, 1860, str. 70; ZALj (Lj), arhiv I. ljublj. gimn., fasc. 24, GA IV/2, 13. 5. 1793. — 31. J. M. Klimesch, Zur Geschichte des Laibacher Gymnasiums, Jahresbericht des k.k. Obergymnasiums zu Laibach für das Schuljahr 1861, str. 5—6; ZALj (Lj), arhiv I. ljublj. gimn., fasc. 24, GA IV/3; J. Ciperle, Reforma, o. d., str. 36. — 32. ZALj (Lj), arhiv I. ljublj. gimn., fasc. 24, GA IV/2, 20. 3. 1797 (poročilo Thanhauserja o stanju na gimnaziji, 1792 — 1796). — 33. M. Pleteršnik, Vodnik, učitelj ljubljanske gimnazije, Jahresbericht des k.k. Obergymnasiums zu Laibach, 1857, str. 25 — 33. — 34. ZALj (Lj), arhiv I. ljublj. gimn., fasc. 24, GA IV/3, 26. 10. 1799 (Eislerjev namestitveni dekret). — 35. M. Klimesch, o. d., str. 9; ZALj (Lj), arhiv I. ljublj. gimn. fasc. 25 GA IV/6 (personalne tabele profesorjev). — 36. ZALj (Lj), arhiv I. ljublj. gimn., fasc. 25, GA IV/6,7; M. Klimesch, o. d., str. 9. — 37. ZALj (Lj), arhiv I. ljublj. gimn., fasc. 25 GA IV/7; M. Pleteršnik, Vodnik, učitelj ljubljanske gimnazije, o. d., str. 26; Rechfeld, Franz Hladnik, MHVK, IV, 1849, str. 75. — 38. A. Jellouschek, Die Lapidar-Denkmäler in Laibach, MHVK, V, 1850, str. 15. F. Dolinar, o. d., str. 40. — 39. A. Dimitz, V, o. d., str. 216; A. Jellouschek, Nachrichten über die Herstellung des gegenwärtigen Schulgebäudens und über die Einführung der Lehranstalten in Laibach, MHVK, XV, 1860, str. 93—96; Joh. Nečasek, o. d., str. 8—9; ZALj (Lj), arhiv I. ljublj. gimn., fasc. 31, GA VI/I.

KLANJSKI ZAVOD ZA UMETNIŠKO TKANJE V LJUBLJANI KZUT 1898—1909

(Krainische Kunstwebe-Anstalt KKWA)

Poskus zgodovinskega orisa

HANKA STULAR

Evidentiranje predmetov in podatkov za raziskovalno nalogo o secesijskem obrtnem in industrijskem oblikovanju, uporabni umetnosti in umetni obrti na Slovenskem in nekaj vprašanj muzejev iz tujine o obsegu in pomenu Kranjskega zavoda za umetniško tkanje (KZUT) so bili vzrok, da sem se začela zanimati za ta skoraj pozabljeni zavod in njegove izdelke. Raziskave o umetni obrtni produkciji na Slovenskem ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja so namreč pokazale, da je bil KZUT ena izmed redkih oblik takšne tvornosti na Slovenskem. Tudi značaj tega zavoda — umetniška manufaktura — je za naše razmere posebnost. Njegovi izdelki: tapiserije, preproge, dekorativne tkanine in drobni uporabni predmeti pa so že zaradi tega, ker so nastajali na naših tleh prav tako posebnost. Izdelke umetne obrti pa tudi obrtne in industrijske izdelke, ki se po obliki in okrasju podrejajo takrat veljavnim slogovnim načelom, so namreč v glavnem importirali in so zato zgolj dokument porabniškega okusa in poslovnosti trgovcev. Če prav je bilo delovanje KZUT kratko in je bilo v določenem smislu ločeno od siceršnjega likovnega življenja pri nas, je vendarle pojav, ki zasluži opombo. Izdelki tega zavoda bodo predstavljeni na posebni razstavi Narodnega muzeja, najbrž leta 1981. in nato še na razstavi, ki jo bo Narodni muzej priredil ob zaključku pravkar omenjene raziskovalne naloge. Doselej opravljeno delo in načrti za bližnjo prihodnost pa so bili pobuda za predstavitev osnovnih podatkov o delovanju KZUT v Kroniki. O izdelkih in njihovi estetski vrednosti in slogovnih značilnostih pa bo Zbornik za umetnostno zgodovino v eni izmed naslednjih številok objavil posebno študijo. S tem bi bili kolikor vem — Kranjski zavod za umetniško tkanje in njegovi izdelki prvič obširneje predstavljeni in bo morda tudi na ta način mogoče pridobiti nove podatke, za katere se že zdaj toplo priporočam.

Podatki o KZUT izvirajo predvsem iz fragmentarno ohranjenega poslovnega arhiva Kranjske hranilnice (cit. kot »fond Kr. hran.«), ki ga hrani Arhiv SR Slovenije (za možnost pregleda tega fonda, za pomoč in nasvete se ASRS najlepše zahvaljujem), iz notic, poročil in člankov v *Laibacher Zeitung*,¹ v reviji *Kunst und Kunsthandwerk*, iz fonda Tehniške srednje šole v Zgodovinskem arhivu Ljubljane, iz nekaterih omemb v *Mitteilungen des*

Mährischen Gewerbe Museums in iz razprave E. Schleeja: *Bildteppiche seit 1900* v razstavnem katalogu Deželnega muzeja Schleswig—Holstein. Za prve informacije o KZUT in njegovih izdelkih pa dolgujem posebno zahvalo ak. kiparki Lizi Hribarjevi, saj so mi bili dragoceno vodilo za moje delo.

Na podlagi podatkov, zbranih iz teh virov, je bilo mogoče sestaviti nekakšno kroniko KZUT (gl. prilogo pred opombami). Nadaljnje besedilo pa naj bi podatke te kronike razložilo in dopolnilo. Tako pomenijo kurzivne številke v oklepajih posamezne navedbe iz te kronike, navadne številke nad vrstami pa opombe na koncu prispevka.

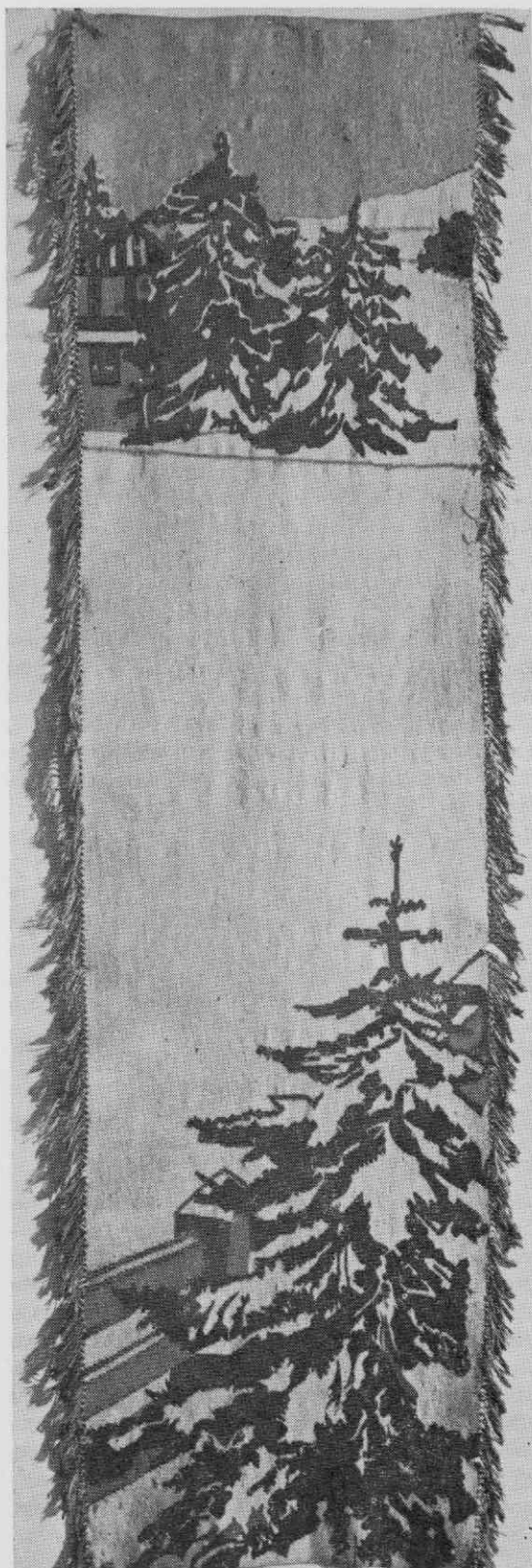
Za zdaj lahko samo ugibamo, kaj je bil neposredni nagib za odločitev Kranjske hranilnice, da si izbere ustanovitev in financiranje KZUT za eno izmed svojih večjih akcij »za občekoristne in dobrodelne namene« oz. »za napredek umetnosti in umetne obrti.«² Ustanavljanje tkalnic, zanimanje za tkanje tapiserij in dekorativnih tkanin je bilo v času, ko je nastal KZUT, po vsej Evropi zelo živahno. V njem se kažejo prizadevanja za oživitev ustvarjalnega rokodelstva v odporu proti industrializaciji proizvodnje v drugi polovici 19. stoletja. Naj omenim le eno izmed najbolj markantnih struj: gibanje *Arts & Crafts* v Angliji, ki sledi idejam Johna Ruskina in Williama Morrisa. V širšem odmevnem območju tega delovanja, zlasti ustvarjalnosti Williama Morrisa je bil Hamburg, kjer so se okoli muzeja za umetno obrt in njegovega ravnatelja Justa Brinckmanna zbirale osebnosti, ki so se posvetile uvajanju in pospeševanju umetniškega tkanja navezujoč tudi na tradicijo meščanskih in ljudskih tapiserij v skandinavskih deželah. Eden izmed pomembnejših rezultatov teh prizadevanj je bila šola za umetniško tkanje v Scherrebeku (Schleswig—Holstein), ki je bil organizacijsko in umetniško neposredni vzor za KZUT. O vseh teh prizadevanjih in o vseh vidnejših uspehih, med katere moramo prišteti tudi iskanje možnosti za izboljšanje položaja nezaposlenih žensk in gospodarstva v nerazvitih krajih, je časopisje takrat veliko poročalo. Iz drobnih podatkov v zapisnikih sej direkcije Kranjske hranilnice, zlasti pa iz dokaj močnega prizadevanja Avstrijskega muzeja za umetnost in industrijo na Dunaju v prvih letih delovanja KZUT, s tem da je KZUT razstavljal na t. i. zimskih razstavah

sodobnega oblikovanja tega muzeja z vključevanjem izdelkov KZUT v avstrijske deleže velikih mednarodnih razstav (npr. svetovne razstave v Parizu 1900), za katere je bil komisar prav ta muzej, lahko sklepamo, da je bil dunajski muzej aktivno vključen tudi v akcijo za ustanovitev KZUT. Vse to je lahko vplivalo na Kranjsko hranilnico, kjer med člani direktorija najdemo osebnosti, ki so se zanimale za likovno umetnost pa tudi za meščansko »dobrodelnost«. Navsezadnje je bila Kranjska hranilnica dejavna tudi pri poslovanju c. kr. strokovne šole za obdelovanje lesa in c. k. šole za vezenje in čipkarstvo (1901 združeni v c. kr. umetno obrtno šolo) že s tem, da je bila gospodar poslopij, v katerih je ta šola delovala in upravitelj fondov za podpore revnim dijakom.

Vse kaže da je ob ustanovitvi KZUT v krogih Kranjske hranilnice prevladovala misel, da bo KZUT opravil pomembno vzgojno in socialno poslanstvo. Statuti društva KZUT navajajo na prvem mestu uvajanje in podpiranje ročnega umetniškega tkanja v deželi.⁶ Iz prvih informacij o KZUT v Laibacher Zeitung lahko sklepamo, da je bila misel o uvedbi umetniškega tkanja usmerjena tudi k omogočanju zaslužka nezaposlenim ženskam.

Prav gotovo pa nas mora zanimati tudi, kdaj se je pojavila zamisel o ustanovitvi KZUT. Odgovor si lahko ustvarimo s sklepanjem iz prvih podatkov v zapisnikih sej direkcije Kranjske hranilnice, ki govore o štipendiranju Hedwige (ali Anne) Pevz (tudi Peuz, Beutz ali Peutz) za šolanje v Scherrebeuku (1, 2, 3.) To so trenutno najzgodnejši podatki v zvezi s KZUT. Tako je torej leto 1897 seveda najpoznejši možni čas, ko se je misel o ustanovitvi KZUT pojavila. Vsekakor so v tem letu zamisli tolikanj dozorele, da je Kranjska hranilnica lahko začela s prvo konkretno akcijo: rešila je vprašanje učiteljice in strokovnega vodstva KZUT.

14. oktobra 1897 je direktorij Kranjske hranilnice odobril Hedwigi Pevčevi iz Zajevša³ za strokovno šolanje v Scherrebeuku (šola oz. zavod je bil ustanovljen leta 1896) subvencijo. Predlagano vsoto 400 goldinarjev so na predlog kuratorja Mühleisna povišali na 500 goldinarjev. To je bila v primerjavi z drugimi podporami za šolanje na umetniških šolah zelo visoka subvencija.⁴ Zanimiv je tudi podatek v zapisniku (1), da je Pevčeva že dotlej brezplačno poučevala tkanje (ali umetniško tkanje?) v svoji hiši v Zajevšu, da je torej imela določene delovne izkušnje in bila primerna za nadaljnje šolanje in za odgovorni posel učiteljice in vodje delavnice KZUT. Nadaljnjo (2) subvencijo so Pevčevi odobrili 7. maja 1898 (3), tako da je šolanje trajalo

ZIMSKA KRAJINA — del frodelnega paravana; tapiserijska, volnen votek na bombažni osnovi. Signirana KKWA d. sp. Izdelek Kranjskega zavoda za umetniško tkanje v Ljubljani, verj. po 1901. Velikost: 200,00 × 76,00 cm, Fotoarhiv Narodnega muzeja (S. Hablič), Zasebna last

verjetno celo leto, kar je zelo dolga učna doba, saj so običajni tkalski tečaji trajali v Scherrebekeu le nekaj tednov.

Naslednje akcije: ustanovitev društva KZUT, rešitev finančnega vprašanja in vprašanja poslovnih prostorov so sledile oktobra, novembra in decembra 1898 (4, 5, 6). Sklenili so, da Kranjska hranilnica sodeluje pri ustanovitvi šole za umetniško tkanje v Ljubljani s tem, da bo dala potrebna finančna sredstva društvu, ki naj bi bilo ustanovljeno in ki naj bi upravljalo in vodilo zavod. Društvo naj bi bilo organizirano po vzorcu društva za zidavo delavskih hiš.⁵ V samo delovanje šole oziroma zavoda Kranjska hranilnica ni nameravala posegati, vendar si je pridržala kot glavni financer neposredni nadzor: določila je zastopnika, ki je imel enake pravice kot ostali člani društva. Res pa je tudi, da so bili člani društva⁷ v pretežni večini posredno ali neposredno povezani s Kranjsko hranilnico in torej vpliv nikakor ni bil omejen le na delo delegata. Glede samega zavoda oz. šole je bilo nadalje sklenjeno, da bo urejena po vzorcu šole v Scherrebekeu, s katero so imeli očitno tesnejše stike in so z njo sklenili tudi dogovor, za katerega pa v fondu Kranjske hranilnice razen omembe v zapisniku (4) ni najti nobenega podatka. Mesec pozneje so sprejeli statut društva KZUT⁸ in sicer z amandmajem: trenutno naj bi bilo šolanje brezplačno, s čimer je bil poudarjen dobrodelni namen cele akcije, dajati možnosti za šolanje in zaslužek tudi revnim dekletom, oziroma izboljšati položaj žensk, za katere so bile tedaj možnosti zaposlitve zelo omejene. Za delegata Kranjske hranilnice je bil določen kurator Ottomar Bamberg. Konstituiranju društva⁷ so sledili na seji direkcije Kranjske hranilnice (6) še naslednji sklepi: a) odobritev pogodbe s Hedwigo Pevz za učiteljico vodjo delavnice, b) dodelitev nekdanjega Belarjevega stanovanja v Virantovi palači (pritlično stanovanje ob Šentjakobskem trgu) brezplačno za poslovne prostore, c) dodelitev 4500 gld. za nakup opreme in delovnih surovin, kar je bilo mišljeno kot najvišji možni znesek, od katerega pa se odtegne že izplačanih 2300 gld. Preostanek je bilo mogoče črpati z ustreznim obračunom, d) za potrebe poslovanja v letu 1899 dodelitev nadaljnjih 2500 gld, e) pripravljenost, tudi v naslednjih letih prispevati h kritju stroškov in končno f) enoletni odpovedni rok tako za nadaljnje financiranje kot tudi za poslovne prostore.

Že s temi prvimi prispevki postaja očitno, da se je Kranjska hranilnica zelo močno zavzemala za KZUT in poleg splošno koristnega cilja, ki bi se ji vračal posredno, morebiti res menila, da utegne postati KZUT

tudi gospodarsko zanimiv. V tem času je namreč vzornica v Scherrebekeu vzbujala veliko pozornost in obetala najlepše. Po njenem vzoru so nastajale še druge tkalnice in individualni ateljeji in vse je kazalo, da bi utegnili povpraševanje po izdelkih umetniškega tkanja kriti obratne stroške ali jih celo preseči. Najbrž pa je bilo Kranjski hranilnici tudi do tega, da se pokaže kot pokroviteljica umetnosti v deželi Kranjski, cilj ki ga je imela tudi z drugimi subvencijami.

Koliko je hotela koristiti predvsem nemško usmerjenemu prebivalstvu ali pa ji je šlo zgolj za napredek dežele ali pa si je z upoštevanjem slovenskih potreb hotela utrditi status deželne ustanove, je vprašanje zase. Brez politične motivacije — v smislu narodnostnih bojev — pa ta akcija verjetno ni bila.

V 19. stoletju, zlasti v njegovi drugi polovici, ki ji prištevamo tudi še poldrugo desetletje v začetku 20. stoletja, pride na Slovenskem do preobrazbe miselnosti; narodnostne ločnice se ostro začrtajo. Če je do leta 1848 še prevladovalo deželno čustvovanje, se poslej dokončno izoblikuje nacionalno. To je čas bojev za Zedinjeno Slovenijo, za vsestransko emancipacijo slovenstva. Vzporedno pa potekata še dve struji. V določenih krogih, zlasti med plemstvom in buržoazijo, je čutili navezovanje na nemško-nacionalne ideje ali pa tradicionalno opredeljevanje za deželo Kranjsko. Primer je že sama Kranjska hranilnica: ustanovljena je bila leta 1820 kot deželna denarna institucija, v poznejših desetletjih pa je opaziti opredeljevanje za nemške gospodarske in s tem tudi politične interese. Zanimiva bi bila v tem okviru nadrobna statistika finančnega angažmaja Kranjske hranilnice: kolikšen je bil njen delež za izrazito nemške interese, kolikšen za deželne zadeve in koliko je namenila v korist Slovencev. Upoštevati pa moramo še posebnost Kranjske hranilnice s tem, da je imela svoj sedež v Ljubljani, kamor se je nemški kapital v zvezi s hranilništvom osredotočil, medtem ko so na podeželju delovale sicer manjše denarne institucije, ki pa jih je vodil slovenski kapital.⁹ Ko je zrasel z Mestno hranilnico ljubljansko Kranjski hranilnice prav v Ljubljani upoštevanja vreden tekmeč, pa so se vsa ta vprašanja še posebej zaostрила, da o siceršnji politični situaciji niti ne govorimo. Prav septembrski dogodki leta 1908 in reagiranje Kranjske hranilnice na »run«, na množično dvigovanje vlog z njenih računov (bil je v dobršni meri posledica zaostrenih nacionalno-političnih razmer) je značilno za usmerjenost tega zavoda. V kolikšni meri in na kakšen način je bila usoda KZUT povezana z vsem tem, naj govore nadaljnji podatki.

Decembra 1898 je ustanovitev KZUT dosegla tisto stopnjo, ko se je zavod lahko predstavil tudi širšemu občinstvu. V *Laibacher Zeitung* so izšli oglasi (7), s katerimi so vabili dekleta, starejša od 14 let, z dokončano osnovno šolo, ki bi se želele izučiti za tkalke, naj se prijavijo v tečaj, ki se bo začel 2. januarja 1899 in bo trajal pet mesecev s šesturnim poukom vsak delavnik.⁹ Tudi v razpisu je bilo poudarjeno brezplačno šolanje in nakazana možnost redne zaposlitve, saj je KZUT namenil prvi tečaj predvsem za pridobivanje strokovnih delavk za svojo delavnico. Končni cilj pa je bil za takrat še vedno uvajanje umetniškega tkalstva kot nove panoge ustvarjalnega rokodelstva in domače dejavnosti na Kranjsko. Upali so verjetno, da se umetniško tkanje ne bo omejilo samo na delavnico KZUT, da bo ta le vzorna delavnica da bodo morda nastajale še manjše individualne delavnice ali pa bodo posamezne tkalke opravljale manj zahtevne oblike umetniškega tkalstva kot delo na domu po vzorcu izdelovanja kljekljanih čipk. Oglasom je sledila v *Laibacher Zeitung* še notica (8), ki je poudarjala, da bo tečaj dajal dobro strokovno izobrazbo v vseh treh tehnikah (oz. stopnjah tehnike tkanja tapiserij). Da bi nazorno prikazali možnosti in raven načrtovane dejavnosti KZUT — umetniškega tkanja so v ljubljanski realki priredili razstavo takrat najbolj cenjenih tapiserij v modernem slogu: slovite izdelke scherrebeške tkalnice po kartonih O. Eckmanna in A. Mohrbuttera, ki so še danes med najbolj znamenitimi stvaritvami secesijskega umetniškega tkanja (npr. Eckmannovih »Pet labodov«, stkanih leta 1897 v Scherrebekeu) (9). O tej razstavi je *Laibacher Zeitung* objavila 7. aprila 1899 obširen prispevek, kjer je povzela tudi sestavek dr. J. Lessinga, ravnatelja berlinskega muzeja za umetno obrt o Scherrebekeu in o splošnem razvoju umetniškega tkanja (15).

Druga januarja 1899 se je torej začel tečaj (10), ki ga je sprva obiskovalo deset, pozneje pa osemnajst učenk. O sprotnih dogodkih je izšlo še nekaj notic (11, 12) iz katerih tudi izvemo, da je marca tečaj obiskovalo že dvajset učenk in da naj bi KZUT v bodoče zaposlovalo celo 60 — 100 tkalk. Zaradi te predvidene razširitve so nameravali obstoječe prostore zamenjati za večje. Takrat je prišel v Ljubljano tudi dunajski arhitekt Rudolf Hammel, ki ga je za kartonista in načrtovalca ostalih osnutkov priporočil dvorni svetnik Scala, ravnatelj Avstrijskega muzeja za umetnost in industrijo (12). Vsi ti podatki nam povedo, da je bilo za popularizacijo KZUT storjenega sorazmerno veliko pa tudi to, da KZUT ni bila le ljubljanska pa tudi

RACKE — stenska preproga; tapiserija, volnen votek na bombažni osnovi. Signirana KKWA d. sp. Izdelek Kranjskega zavoda za umetniško tkanje v Ljubljani, ok 1903. Karton S. Tuarko. Velikost: 140,00 × 72,00 cm. Fotoarhiv Narodnega muzeja (S. Habič). Last: Narodni muzej, inv. št. KZ-20521

ne samo deželna zadeva, temveč da je imela podporo z Dunaja, kjer so promotorji sodobne umetne obrti in uporabne umetnosti očitno videli v KZUT ugodno priložnost, da se Avstrija priključi tako aktualnemu dogajanju na področju tekstilne umetnosti. V Kranjski hranilnici pa so na sejah direkcije odločali o novih prostorih za KZUT (13, 16, 17, 18).

Osemindvajsetega julija 1899 so dokončno sklenili, da dobi KZUT v brezplačno uporabo vse prostore drugega nadstropja »starega trakta Virantove palače« (Gruberjeve palače), in sicer od 1. oktobra 1899 dalje. Dotedanje prostore (Belarjevo stanovanje) pa so prihra-

nili za morebitno službeno stanovanje zavodovi učiteljici H. Pevčevi. Ta je stanovanje tudi resnično uporabljala, kar potrjuje navedba v Fischerjevem adresarju.¹⁰ Ob zaključku tečaja je imelo društvo KZUT izredno sejo (19), na kateri so ocenili tečajnice, sklepali o sprejemu na delo v delavnici KZUT, o mezdi, o morebitni razstavi učnih del in o šolskem in delavniškem redu.

Podatek, kolikšen je bil zaslužek tkalke v KZUT, najdemo v obračunu KZUT za leto 1899 in v proračunu za leto 1900 (23). Dnevni zaslužek je znašal 50 krajcarjev na dan oz. 6 kron na teden. Če primerjamo ta zaslužek z zaslužkom tekstilnih delavcev v Litiji,¹¹ ki so leta 1896 prejeli v veliki večini 3 do 4 krone tedensko, leta 1898, ko je mezda padla, pa v veliki večini 2,3 do 3 krone na teden, je videti, da je bil zaslužek tkalke v KZUT sorazmerno dober, še posebej, ker so kljub temu, da so končale petmesečni tečaj, bile vendarle začetnice. Primerjava s klekljaričami pa kaže, da je mezda tkalk v KZUT ostajala na spodnji meji tedenskega zaslužka klekljarič. Za mezde v nadaljnjih letih obstoja KZUT nimamo podatkov. Očitno KZUT ni več predlagal takih detajhranih obračunov in proračunov kot prvo leto, ko je bil povsem odvisen od subvencije Kranjske hranilnice. (23). Tako nimamo podatkov o njegovih lastnih dohodkih, o cenah izdelkov in o obsegu proizvodnje. Tudi vprašanje šolskega in delavničnega reda ostaja odprto, ne vemo niti, ali so ga sestavili. Pač pa so razstavo učnih del zares priredili, in sicer 29. in 30. junija 1899 v modelirnici ljubljanske realke (20). Poslopje realke je bilo last Kranjske hranilnice, zato je razumljivo, da so razstavo priredili tam in verjetno je dala Kranjska hranilnica prostore na razpolago brezplačno. O razstavi je Laibacher Zeitung poročala v obsežnem prispevku, kjer je poleg splošnih informacij o umetniškem tkanju in o njegovih obetavnih perspektivah govoril tudi o posebnostih KZUT. Predvsem pa se je poročevalec posvetil opisu in oceni razstavljenih del. Med drugim je svoje delo razstavljal tudi učiteljica in predstojnica KZUT Hedwiga Pevz. Sicer pa je razstava obsegala vaje iz različnih tehnik umetniškega tkanja, nadalje se je obiskovalec lahko poučil o usposobljenosti posameznih učenk, saj so izpitno delo tkale po enem osnutku. Končno pa so tečajnice med šolanjem stkale tudi večja dela. Nekaj — verjetno bolje uspela — jih poročevalec tudi navaja. Ob tej priložnosti vzemo tudi za imena nekaterih tečajnic in s tem tudi delavk, saj so bile tečajnice sprejete za tkalke v delavnico KZUT. To pa so tudi edina imena, ki jih trenutno poznamo, saj se nam niso ohrani-

nili nobeni plačilni sezname ali kakšni drugi dokumenti o tečajnicah in delavkah.

Devet tečajnic, ki jih navaja poročevalec razstave ob njihovih izdelkih, so bile: Gotsch, Breskvar, Lagger, Sedey, Lasetzky, Cesar, Czizek, Zupančič, in Stedry. Najbolj nadarjena je bila očitno Stedryeva. Za tapiserijo, ki jo je stkala, je namreč sama pripravila tudi karton. Najbrž so jo prav zaradi njene sposobnosti zaposlili v KZUT kot pomožno učiteljico (23). Razstavo je dopolnjeval še izbor osnutkov, ki jih je za KZUT pripravil dunajski arhitekt Rudolf Hammel. Tretjega julija so tečajnice nastopile delo v delavnici KZUT (21). Prvega oktobra 1899 pa naj bi se začel v novih prostorih naslednji tečaj (22).

Poseben pomen za zgodovino KZUT ima obračun za leto 1899 in proračun za leto 1900, ki sta se ohranila kot prilogi k zapisniku 755. seje direkcije Kranjske hranilnice (23). To sta edin. izčrpni poročili o poslovanju, ki jih poznamo.¹² Verjetno se postavke v naslednjih letih niso bistveno spreminjale, spreminjale so se le subvencijske vsote, pa so morda proračune predlagali bolj ali manj sumarično. Enaindvajsetega decembra 1899 je poslevoedeči ravnatelj Kranjske hranilnice Suppan poročal o predloženem proračunu KZUT za leto 1900 (23). To poročilo je pomembno predvsem zaradi dveh bistvenih sprememb v programu KZUT. Zavod se je namreč že v prvih mesecih delovanja preusmeril od poučevanja umetniškega tkanja, kar naj bi bil poglobitveni cilj ustanove, k proizvodnji. Zato v Suppanovem poročilu tudi beremo, da bodo v bodoče sprejemali le toliko učenk, kolikor jih potrebujejo v lastni delavnici. Morda zato napovedanega drugega tečaja (1. oktober 1899) sploh niso priredili, temveč so izučili nove tkalke (če so bile potrebne) kar med rednim delom v delavnici. Nadalje navaja proračun za leto 1900, da trenutno ne bodo zaposlovali več kot 25 tkalk, kar pomeni, da so se odpovedali ambicioznemu načrtu ustvariti manufakturo s 60 ali celo 100 tkalkami. Kolikor je bilo mogoče iz nadaljnjih poročil o delovanju KZUT razbrati, pa tudi števila 25 niso dosegli, največ jih je bilo verjetno zaposlenih 20.

Druga pomembna odločitev, ki jo zasledimo v Suppanovem poročilu, pa zadeva izdelke. Suppan namreč navaja, da ni pričakovati posebnega zanimanja za dekorativne tkanine v slogu tkalnice v Scherrebeku, temveč da bodo domači kupci raje segali po izdelkih v slogu klasične tapiserije. S tem pa se pojavljajo težave glede zmogljivosti tkalk. Izobrazba v petmesečnem tečaju nikakor ne bo

zadostovala in potrebna bo še daljša doba in več delovnih izkušenj, preden bodo tkalke kos zahtevnejši tehniki tkanja tapiserij v klasičnem slogu. Zahtevna postavka v letu 1900 je tudi načrtovani interier (sobna oprema), ki bi na razstavah omogočil ponazoritev različnih načinov uporabe dekorativnih tkanin in tapiserij. Ta interier je bil verjetno izdelan po načrtih arhitekta Hammla in je služil KZUT na več razstavah. Ostal je v zavodu prav do razpusta (85). Odslej se razprave o KZUT na sejah v glavnem omejujejo na predlaganje in odobritev subvencij (25, 31, 32, 33, 38, 39, 40, 48, 50, 56, 61, 69, 76, 77, 78). O delovanju KZUT izvemo samo še iz Laibacher Zeitung in nekaterih drugih časnikov in revij,¹³ kjer pa ni govor o poslovanju, temveč asortimentu in kakovosti izdelkov. Posredno nam ta poročila in notice razkrivajo tudi dokaj domiselno prizadevanje za popularizacijo zavoda in njegovih izdelkov. Kajti izdelkov niso predstavljali samo na strokovnih razstavah, prirejali so tudi prodajne razstave v zavodovih prostorih, vabili na ogled delavnice in domače občinstvo opozarjali na svoje delo tudi s tem, da so večja dela pred izročitvijo naročniku razstavili v izložbi ene izmed ljubljanskih trgovin (27—29, 31, 36, 41—45, 48, 49, 51—55, 57—60, 62—68, 70—75, 79, 80, 82—85).

Pomembnejši dogodek v poslovanju KZUT je morda še vpis manufakturnega znaka KKWA (Krainische Kunstwebe-Anstalt) v register znamk (36). Ni povsem jasno, ali so znamko osvojili šele leta 1901, ali pa so jo uporabljali že prej in jo le registrirali tega leta. Vsekakor je to eden izmed dodatnih kazalcev, da se je KZUT vsaj tega leta opredelil za manufakturno in ne več za učni zavod, svoje delo pa je ocenil za dovolj kakovostno, da so poleg sigle kartonista vtkali tudi znak delavnice.

Pomembni so nadalje tudi podatki, ki razkrivajo, da se je krog kartonistov širil. Leta 1903 je KZUT sklenil pogodbo z Ernstom Vollbehrom, ki se je že uveljavil kot kartonist za Scherrebek.¹⁴ Torej so v tem času v KZUT imeli še stike s Scherrebekom, medtem ko so stiki z Dunajem očitno ponehali. Prvotne podpore, ki jo je imel KZUT od Avstrijskega muzeja za umetnost in industrijo, s tem da mu je dajal možnost za predstavitev svojih izdelkov na razstavah, ni več opaziti v tolikšni meri. Razlogov, da umetniški svetovalec R. Hammel ni več tako tesno povezan z KZUT, je več. Med drugim je prav v prvih letih našega stoletja prevzemal številne nove funkcije tudi kot organizator in pedagog, tako da kljub svoji veliki produktivnosti najbrž ni mogel zadovoljiti vseh potreb KZUT. Pa

tudi dejstvo, da je imel v svoji neposredni okolici, v umetno obrtni šoli, priključeni Avstrijskemu muzeju, novo delavnico, ki se je posvečala umetniškemu tkanju in imela morda celo več smisla za preskušanje novih možnosti, utegne biti razlog, da je njegovo sodelovanje s KZUT postopoma ponehvalo.¹⁵ V KZUT srečujemo poleg E. Vollbehra (58, 59) še druge kartoniste: Raoula Franka, Bruna Paula, Otta Ewela, A. v. Saltzmanna in Tuarka in tudi nekaj domačih imen: Josefa Vesela, učitelja risanja na c. kr. umetno obrtni šoli v Ljubljani, gdč. Födransperg (54) in gojence umetno obrtne šole. Verjetno lahko prav tem domačim avtorjem pripišemo osnutke za tapiserije z domačo krajinsko motiviko (Ljubljana, Ljubljanski grad, Bled, Begunjski grad, Rateče), ki pa jih poznamo le po navedbi v Laibacher Zeitung.

Kot je videti iz vsakoletnih subvencij KZUT ni uspel doseči tolikšnega finančnega učinka, da bi s prodajo kril proizvodne stroške. Manjše dotacije verjetno niso toliko posledica večjih dohodkov, temveč prej postopnega krčenja proizvodnje in pomanjšanega interesa Kranjske hranilnice za KZUT. Zlasti po smrti Josefa Luckmanna leta 1906 (68), ki se je zelo zavzemal za KZUT, se je odnos do njega drastično spremenil. Dotacij za splošno koristne namene in za podporo umetnosti in umetne obrti Kranjska hranilnica sicer ni ukinila, vendar pa jih je namenjala drugim projektom.¹⁶ Tako beremo v zapisniku 894. seje direkcije leta 1907 (76), na kateri so obravnavali predloge subvencij občnemu zboru, da ima KZUT še dobropis 9,500 kron iz prejšnjih subvencij in da tudi ni predložil prošnje za subvencijo. Dr. Račič, kot eden izmed direktorjev Kranjske hranilnice je nadalje predlagal, da se društvu KZUT priporoči razpustitev, saj svojega statutarnega namena — uvajanje umetniškega tkanja — ni doseglo in tudi ni verjetno, da bi ga v dognednem času doseglo. S tem so vse nadaljnje žrtve Kranjske hranilnice brez haska. Predlog dr. Račiča je bil sprejet. Bilo je jasno, da bo KZUT kmalu nehal obstajati, saj je bil glede odpovedi nadaljnjega sodelovanja Kranjske hranilnice, dogovorjen enoletni odpovedni rok. Kljub temu srečamo v postavki »za podporo umetnosti in umetne obrti« v letu 1907 za KZUT še subvencijo 2000 kron.¹⁷ Ali je to izplačilo iz dobropisa ali izjemna subvencija, ni mogoče ugotoviti.

Zadnje daljše poročilo o KZUT in njegovi usodi najdemo v zapisniku 923. seje direkcije Kranjske hranilnice (81). V njem sicer ne najdemo nobene neposredne omembe, da bi KZUT ukinjali zaradi politične situacije

(konkretno posledic septembrskih dogodkov 1908 za Kranjsko hranilnico, ko so slovenski listi opozarjali, da hranilnica ni solventna in naj ljudje dvignejo svoje prihranke, kar je bil tudi poziv k bojkotu tega denarnega zavoda zaradi nemške usmerjenosti). Govor je samo o trenutnem položaju hranilnice, zaradi katerega je bilo treba znatno skržiti subvencije. Kajpak najdemo potrdilo, da je Kranjska hranilnica krčila svoje prispevke zlasti pri akcijah v korist Slovencev, v raznih drugih govorih in poročilih članov direktorija, kjer so napovedovali namero, da bo Kranjska hranilnica odslej skrbela predvsem za potrebe tistih, ki so ji ostali zvesti in ji izkazali ob »runu« zaupanje. V poročilu v zvezi z KZUT pa najdemo le skopo pojasnilo, da je hranilnica v trenutnem položaju prisiljena znatno skržiti subvencije. Pri tem se opira na desetletno izkušnjo s KZUT, ki je pokazala, da KZUT svojega osnovnega cilja ni uspel uresničiti, tj.: uvedbe umetniškega tkanja kot nove domače dejavnosti na Kranjskem. Iz poročila nadalje izvemo, da se je število tkalk, zaposlenih v delavnici KZUT, skržilo na sedem. V nadaljnjem besedilu poročevalec še enkrat poočita KZUT, da se je oddaljil od prvotnega cilja, ki je bil tudi v interesu Kranjske hranilnice. Verjetno gre ob tem samo za dobrodošel argument za razpustitev KZUT, saj hranilnica do leta 1907 ni ugovarjala (že leta 1899 napovedani in izvedeni) preusmeritvi. Nasprotno, očitno se je z njo

strinjala, saj je KZUT vsa naslednja leta redno subvencionirala.¹⁸ Kranjska hranilnica se je torej ogradila od KZUT, oziroma ga prisilila v razpust, ker ni hotela tvegati nobenih izgub več. Konkretni predlog za sklep direktorije Kranjske hranilnice je obsegal sporočilo KZUT, da Kranjska hranilnica ne bo več prispevala denarja za obratovanje in da želi tudi prostore, v katerih je zavod, drugače uporabiti. S tem je bila zadeva KZUT za Kranjsko hranilnico, vsaj kar se tiče obravnav na sejah, zaključena.

Nadaljnjo usodo KZUT, tj. postopek razpusta, lahko zasledujemo v oglasih Laibacher Zeitung (82—85), ki sporočajo razprodajo gotovih izdelkov, razprodajo surovin in opreme in končno interierja (sobne opreme za razstavne namene). Zadnji oglas 3. maja 1909 (85) postavlja kot zadnji rok razprodaje, zaradi izpraznitve poslovnih prostorov, 10. maj 1909.

Razlogov za propad KZUT je prav gotovo več. Med drugim tudi dejstvo, da so v okviru gibanja za oživitev umetniškega tkanja in preporod tapiserije nastajale številne delavnice in drobne manufakture in je bila ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja ponudba nenadoma veliko večja od dejanskega povpraševanja. Namera, da bi likovno neoporečni in po tehniški izdelave kakovostni izdelki uspešno tekmovali s cenejšimi industrijskimi izdelki, bodisi za vsakdanjo rabo, bodisi za okras, je bila v tem času kajpak preveč idea-

JESENSKA KRAJINA — stenska preproga; tapiserija, volnen votek na bombažni osnovi. Signirana FR 1. sp. in KKWA d. sp. Izdelek Kranjskega zavoda za umetniško tkanje v Ljubljani ok. 1903. Karton Raoul Frank. Velikost 120,00 krat 170,00 cm. Fotoarhiv Narodnega muzeja (S. Habič). Last: Narodni muzej, inv. št. KZ-20331

listična. Zlasti pri tapiserijah, ki so bile od vsega začetka eden izmed najbolj luksuznih produktov ustvarjalnega rokodelstva in uporabne umetnosti, je bil krog uporabnikov zmeraj majhen, nekoč so bile skoraj izključeni privilegij vladarjev in najvišjega plemstva. Tudi sedaj, ko je postajala proizvodnja tapiserij zaradi manjših dimenzij in preprostejše tehnike manj zahtevna, so bile tapiserije vendarle še vedno luksuzni proizvodi, ki so si jih lahko privoščili samo bogataši. Bogataš tega časa—meščan—pa je raje kupoval neizpodbitne vrednote: starine in umetnine, ki so jih ustvarjali priznani avtorji; morale so biti tudi varna naložba. Vsekakor pa je imel ta sloj naročnikov več smisla za predmete, ki so bili videti razkošni in dragoceni. Kot slog mu je bil bližji historizem kot pa nove avantgardne struje v likovni in uporabni umetnosti. Le redki so bili takšni poznavalci, da so se lahko ogreli za moderne stvarne — v primerjavi z neobaročnimi ali nerenesančnimi — prefinjeno asketske oblike. V naših razmerah je bila situacija še slabša. Bogate buržoazije je bilo malo in upoštevati velja, da so se zavedni slovenski meščani v politični situaciji, kakršna je bila takrat na Kranjskem, ograževali od akcij, ki so jih podpirali nemško usmerjeni sponsorji. Tu je verjetno tudi razlog, da doslej ni bilo mogoče

ugotoviti zanimanja slovenskih likovnikov za KZUT.

Da pa je sam spomin na ta kratkotrajni poskus, uveljaviti v našem okolju panogo, ki ni imela tod tradicije, tako naglo zbledel, je kajpak iskati tudi v nadaljnji usodi Kranjske hranilnice. Leta 1919 jo je prevzel nov—slovenski direktorij, čeprav je bila še tudi za tem nemška usmerjenost tega zavoda večkrat predmet očitkov. Vsekakor se ob stoletnici Kranjske hranilnice, ko so sestavili več historiatov — očitno za potrebe tiska ob proslavi — se samo v enem izmed rokopisov (v fondu Kranjske hranilnice) bežno omenja KZUT in še to kot »zavod za umetno vezenje«. Pisec navaja, da so po »runu« na Kranjske hranilnico sklenili ukiniti vse oblike podpore slovenskim krogom in so tako ukinili tudi zavod za umetno vezenje (KZUT), s čimer »so hoteli prizadeti predvsem slovensko prebivalstvo.« Vendar pa tej trditvi lahko vsaj do neke mere oporekamo. Ukinitev KZUT je bila sklenjena že precej pred septembrskimi dogodki leta 1908. Brez dvoma so uporabili »run« kot dobrodošel povod, da so lahko pospešili razpust KZUT, ki je bil Kranjski hranilnici že dolgo v breme, vse manjši poslovni uspehi pa tudi niso več pripomogli k ugledu Kranjske hranilnice kot podpornice umetnosti in umetne obrti.

KRONIKA KRANJSKEGA ZAVODA ZA UMETNIŠKO TKANJE

1897		
1. 14. X. 1897	direkcija Kr. hran. odobri Hedwigi Pevz iz Zajevš subvencijo 500 gld. za šolanje v Scherrebekeu	zapisnik 707 direkc. seje Kr. hran. ASRS, fond Kr. hran.
1898		
2. 26. III. 1898	predlog direkcije občnemu zboru Kr. hran. za subvencijo Hedwigi Pevz v poznejšo odobritev	zapisnik 718 direkc. seje Kr. hran.—priloga ASRS, fond Kr. hran.
3. 7. V. 1898	direkcija Kr. hran. odobri Hedwigi Pevz (nadaljnjih?) 300 gld in še 300 gld, če ni zaprosila tudi deželni odbor za subvencijo	zapisnik 721 direkc. seje Kr. hran. ASRS, fond Kr. hran.
4. 21. X. 1898	sklep o ustanovitvi in subvencioniranju šole za umetniško tkanje in o ustanovitvi društva KZUT kot upravitelja zavoda	zapisnik 730 direkc. seje Kr. hran. ASRS, fond Kr. hran.
5. 22. XI. 1898	sprejem statuta KZUT z amandmajem in delegiranje kuratorja Kr. hran. O. Bamberga v društvo KZUT	zapisnik 733 direkc. seje Kr. hran. ASRS, fond Kr. hran.
6. 15. XII. 1898	sklep o pogodbi s Hedwigo Pevz, o dodelitvi poslovnih prostorov, o subvenciji za tekoče potrebe 1898 in potrebe v letu 1899	zapisnik 734 direkc. seje Kr. hran. ASRS, fond Kr. hran.
7. 13., 17., 23. XII. 1898	razpis tečaja za umetniško tkanje v Laibacher Zeitung	LZtg 1898 št. 283, str. 2308 št. 287, str. 2338 št. 292, str. 2388
8. 21. XII. 1898	informacija o namenu in pomenu društva KZUT v Laibacher Zeitung	LZtg 1898 št. 290, str. 2363
9. december 1898?	razstava scherrebških tapiserij v ljubljanski realki ob ustanovitvi KZUT	LZtg 1899 št. 79, str. 613

1899

10. 2. I. 1899	začetek tečaja v KZUT, sprva 10, pozneje 18 učenk	LZtg 1899 št. 150, str. 1208
11. 23. II. 1899	obisk žene predsednika dež. vlade baronice Heinove v KZUT	LZtg 1899 št. 46, str. 340
12. 16. III. 1899	predvideno število tkalk v delavnici KZUT 60—100; v KZUT biva arhitekt R. Hammel zaradi osnutkov za potrebe KZUT	LZtg 1899 št. 62, str. 468
13. 4. IV. 1899 6. IV. 1899	razprava o potrebi po novih prostorih za KZUT	zapisnik 740 direkc. seje Kr. hran. ASRS, fond. Kr. hran. LZtg 1899 št. 78, str. 607
14. 7. IV. 1899	občni zbor Kr. hran. potrdi dotacijo KZUT za leto 1899	LZtg. 1899 št. 79, str. 615
15. 7. IV. 1899	podlistek o scherrebeški umetniški tkalnici v Laibacher Zeitung	LZtg 1899 št. 79, str. 613
16. 12. V. 1899 17. 28. VII. 1899 18. 30. VIII. 1899	Kr. hran. dokončno razreši vprašanje poslovnih prostorov KZUT z dodelitvijo II. nadstropja starega krila Virantove palače in dotedanjih prostorov za službeno stanovanje H. Pevčevi	zapisnik 743 746., 747. direkc. seje Kr. hran. ASRS, fond Kr. hran.
19. 27. VI. 1899	izredna seja društva KZUT s sklepi o: oceni tečajnic, sprejemanju na delo, o višini mezde in o razstavi učnih izdelkov, sklep o šolskem in delavničnem redu	LZtg 1899 št. 144, str. 1161
20. 29.—30. VI. 1899	razstava učnih izdelkov prvih tečajnic v modelirnici ljubljanske realke	LZtg 1899 št. 150, str. 1208
21. 3. VII. 1899	zaposlitev tečajnic v delavnici KZUT	LZtg 1899 št. 150, str. 1208
22. 1. X. 1899	začetek drugega tečaja umetniškega tkanja v novih prostorih KZUT?	LZtg 1899 št. 150, str. 1208
23. 21. XII. 1899	KZUT predloži Kr. hran. obračun za 1899 in proračun za 1900 in napove preusmeritev od učne dejavnosti na manufakturno in udeležbo na razstavi na Dunaju	zapisnik 755 direkc. seje Kr. hran. ASRS, fond Kr. hran.

1900

24. 16. II. 1900	Kr. hr. sprejme in odobri obračun za leto 1899	zapisnik 759 direkc. seje Kr. hran. ASRS, fond Kr. hran.
25. 6. IV. 1900	občni zbor Kr. hran. potrdi subvencijo KZUT v višini 24.000 kron za 1900	LZtg 1900 št. 79, str. 630
26. 28. IV. 1900	društvo KZUT ima 11 članov: načelnik Gozani, tajnik Pessiak, blagajnik Luckmann, tehn. svetov. Hammel, vodja zavoda Pevz	LZtg 1900 št. 97, str. 787
27. 25. VII. 1900	notica v Laibacher Zeitung, da na svetovni razstavi v Parizu sodeluje z nekaj izdelki tudi KZUT	LZtg 1900 št. 168, str. 1397
28. 20. XI. 1900	na zimski razstavi Avstr. muzeja za umetnost in industrijo in Dunaju razstavlja KZUT interier z izdelki (tapiserijami, blazinami itd).	LZtg 1900 št. 267, str. 2704
29. 10. XII. 1900	začetek božične razstave izdelkov v prostorih KZUT v Virantovi palači	LZtg 1900 št. 279, str. 2312
30. 13. XII. 1900	vest, da je bila na pariški svetovni razstavi prodana tapiserija, izdelek KZUT	LZtg 1900 št. 285, str. 2363

1901

31. 1. II. 1901	Načelnik KZUT predloži Kr. hran. obračun za leto 1900 in proračun za leto 1901. Direkcija odobri subvencijo za leto 1901 v višini 18.000 kron	zapisnik 781 direkc. seje Kr. hran. ASRS, fond Kr. hran.
32. 22. III. 1901	formuliran predlog subvencije KZUT za občni zbor Kr. hran.	zapisnik 783 direkc. seje Kr. hran. ASRS, fond Kr. hran.

33. 11. IV. 1901	občni zbor Kranjske hranilnice potrди subvencijo KZUT v višini 18.000 kron v letu 1901	LZtg 1901
št. 83, str. 684
34. 30. IV. 1901	Kr. hran. odkloni ponudbo Ewalda Arndta iz Sarajeva, da bi dejavnost KZUT dopolnili s slikarsko šolo	zapisnik 786 direkc.
seje Kr. hran.
ASRS, fond Kr. hran.
35. 25. V. 1901	za dobrodelni bazar otroške bolnišnice sv. Elizabete v Ljubljani prispeva KZUT dekorativne tkanine	LZtg 1901
št. 119, str. 997
36. 16. XI. 1901	vpis sigle KKWA v register znakov in znamk — znamke črna vtkana. Pripis: ugasnila (firma, znamka?) 22. X. 1911	TOI—282, knjiga štev.
1—200, fol. 85, zap. št.
158 ASRS
37. 21. XII. 1901	KZUT razstavlja (drugič) na zimski razstavi Avstr. muzeja za umetnost in industrijo na Dunaju in hkrati v poslovnih prostorih Portis & Fix	LZtg 1901
št. 294, str. 2473
1902		
38. 10. I. 1902	Direkcija Kr. hran. odobri subvencijo KZUT za leto 1902 15.000 kr.	zapisnik 797 direkc.
seje Kr. hran.
ASRS, fond Kr. hran.
39. 21. III. 1902	formuliran predlog subvencije KZUT za občni zbor Kr. hran.	zapisnik 802 direkc.
seje Kr. hran.
ASRS, fond Kr. hran.
40. 4. IV. 1902	občni zbor Kranjske hranilnice potrди subvencijo KZUT v višini 15.000 kron za leto 1902	LZtg 1902
št. 76, str. 620
41. 24. V. 1902	KZUT že nekaj dni razstavlja svoje izdelke na stopniških ljubljanskih hotelov	LZtg 1902
št. 117, str. 985
42. 29. VI. 1902	KZUT razstavlja svoje izdelke na umetno obrtnih razstavah v Londonu in Torinu (po priporočilu Avstr. muzeja za umetnost in obrt)	LZtg 1902
št. 172, str. 1445
43. 11. VIII. 1902	KZUT obišče kneginja Christine Windischgrätz	LZtg 1902
št. 184, str. 1528
44. 19., 20. VIII. 1902	Fr. Govekar objavi v Laibacher Zeitung podlistek o svojem obisku torinske razstave in omenja izdelke KZUT	LZtg 1902
št. 189, 190
str. 1965 ss, 1571 ss,
45. 1. XII. 1902	otvoritev božične prodajne razstave v prostorih KZUT	LZtg 1902
št. 275, str. 2273
46. 6. XII. 1902	objava o obisku baronese Heinove na božični razstavi; naročila tvrdke Portois & Fix za 12 prevlek za fotelje, poskusni komadi so razstavljeni na božični razstavi v KZUT	LZtg 1902
št. 281, str. 2331
1903		
47. 2. III. 1903	KZUT razstavi v izložbi mizarstva Matthian v Ljubljani prevleke za fotelje, ki jih je naročila tvrdka Portois & Fix	LZtg 1903
št. 49, str. 404
48. 16. IV. 1903	občni zbor Kranjske hranilnice potrди subvencijo 10.000 kron za KZUT; zaradi ugodnega razvoja KZUT verjetno ne bo več potrebovala subvencij	zapisnik 824 občnega
zboru Kr. hran.
ASRS, fond Kr. hran.
49. marec—
junij 1903	KZUT oglašča v Laibacher Zeitung vabilo na ogled delavnice	LZtg 1903
št. 63—167
50. 17. IV. 1903	občni zbor potrди subvencijo KZUT v višini 10.000 kron za leto 1903	LZtg 1903
št. 86, str. 743
51. 4. V. 1903	vest, da je KZUT prejel priznanje za izdelke, razstavljene na umetnostnoobrtne razstavi v Londonu in Torinu leta 1902	LZtg 1903
št. 100, str. 876
52. 13. VI. 1903	KZUT sodeluje na 1. razstavi Hagenbunda v Ljubljani s svojimi izdelki	LZtg 1903
št. 132, str. 1158
53. 24. VII. 1903	v recenziji ob zaključku razstave Hagenbunda tudi kratko poročilo o KZUT in njegovih izdelkih ter o kartonistih R. Hammel in gdč. Födransperg	LZtg 1903
št. 106, str. 1435
54. 28. XI. 1903	otvoritev božične prodajne razstave KZUT; poročilo navaja kot kartoniste R. Hammela, E. Tuarka, gdč. Födransperg, A. v. Salzmana, J. Vesela in gojence umetno obrtne strokovne šole v Ljubljani	LZtg 1903
št. 273, str. 2378

55. 12. in 19. XII. 1903	dva oglasa v Laibacher Zeitung za obisk razstave KZUT	LZtg. 1903 št. 284 in 290 str. 2509, 2576
1904		
56. 14. IV. 1904	predlog direkcije Kr. hran. za subvencijo 8.000 kron v letu 1904. Občni zbor Kranjske hranilnice potrdi subvencijo.	zapisnik 841 občnega zbora Kr. hran. ASRS, fond Kr. hran. LZtg 1904 št. 85, str. 728
57. 10. XI. 1904	KZUT razstavlja na drugi razstavi dunajskega Hagenbunda v ljubljanski kazini; v recenziji razstave tudi ocena izdelkov KZUT	LZtg 1904 št. 257, str. 2307
58. 24. XI. 1904	ob zaključku razstave Hagenbunda prodani dve tapiseriji KZUT	LZtg 1904 št. 269, str. 2427
59. 7. XII. 1904	KZUT prireja božično prodajno razstavo v veliki dvorani; uredil jo je E. Vollber, ki biva v Ljubljani zaradi tkanja tapiserij po njegovih kartonih	LZtg 1904 št. 280 str. 2535
60. 16.—31. XII. 1904	KZUT objavi 13 oglasov v Laibacher Zeitung za božično razstavo	LZtg 1904 št. 287—299
1905		
61. 13. IV. 1905	direkcija predlaga subvencijo za KZUT v višini 8000 kron; občni zbor Kr. hran. subvencijo KZUT potrdi	zapisnik 857 obč. zbora Kr. hran. ASRS, fond Kr. hran. LZtg 1905 št. 86, str. 746
62. 21. VII. 1905	KZUT razstavi v izložbi I. C. Mayer tapiserijo stkano po osnutku Bruna Paula za naročnika v Münchnu	LZtg 1905 št. 140, str. 1260
63. 26.—28. VII. 1905	KZUT razstavlja v izložbi I. C. Mayer antependij, stkan po načrtih E. Vollbehra.	LZtg 1905 št. 143 str. 1283
64. okt., nov. 1905	KZUT predstavi svoje izdelke v okviru razstave dunajske umetniške zadruge v ljubljanski kazini (IV. umetn. razstava kazinskega društva)	LZtg 1905 št. 260, str. 2322
65. 1.—21. XII. 1905	KZUT objavi 7 oglasov za božično razstavo v zavodnih prostorih	LZtg 1905 št. 276—292
66. 2. XII. 1905	V opisu izdelkov na božični prodajni razstavi KZUT navedba tapiserij z domačo krajinsko motiviko.	LZtg 1905 št. 277, str. 2459
67. 15. XII. 1905	Novi deželni predsednik Theodor Schwarz obišče KZUT in si ogleda razstavo in delavnice.	LZtg 1905 št. 288, str. 2603
1906		
68. 21. III. 1906	Nekrolog za J. Luckmanna, ki se je dejavno prizadeval za KZUT	LZtg 1906 št. 66, str. 577
69. 19. IV. 1906	redni občni zbor Kr. hranilnice potrdi subvencijo KZUT za leto 1906 v višini 8000 kron.	zapisnik 877 obč. zbora Kr. hran. ASRS, fond Kr. hran.
70. 27. IV. 1906	V prostorih KZUT je razstavljena velika tapiserija »Najdenje Mozesa« po kartonu O. Ewela po naročilu za mesto Königsberg (Kaliningrad), pred tem pa bo na razstavi v Dresdenu.	LZtg 1906 št. 96, str. 881
71. 28. IV. 1906	Laibacher Zeitung objavi poročilo o tapiseriji »Najdenje Mozesa«	LZtg 1906 št. 97, str. 887
72. 11. V. 1906	KZUT sodeluje na avstrijski razstavi v Londonu	LZtg 1906 št. 108, str. 1001
73. 18. X. 1906	KZUT prejme pismeno priznanje za odlično stkano tapiserijo »Najdenje Mozesa«	LZtg 1906 št. 239, str. 2333
74. 30. XI.: 22. XII. 1906	sedem oglasov za božično prodajno razstavo KZUT	LZtg 1906 št. 275—293
75. 1. XII. 1906	otvoritev božične prodajne razstave v poslovnih prostorih KZUT	LZtg 1906 št. 275, str. 2579

1907		
76. 22. III. 1907	KZUT ne zaprosi in tudi ne prejme subvencije za leto 1907. V dobrem ima iz prejšnjih subvencij 9500 kron. Direkcija Kr. hran. sprejme sklep, da se KZUT priporoči razpustitev, ker ni dosegel statutarno določenega cilja	zapisnik 894 direkt. seje Kr. hran. ASRS, fond Kr. hran.
77. 11. IV. 1907	za občni zbor Kranjske hranilnice ni sprememb v korist KZUT	zapisnik 895 obč. zbora Kr. hran. ASRS, fond Kr. hran. LZtg 1907 št. 83, str. 751
1908		
78. 10. IV. 1908	občni zbor ne odobri nobene subvencije KZUT za leto 1908, ker je tudi direkt. Kr. hran. ni predlagala	zapisnik 911 občnega zbora Kr. hran. ASRS, fond Kr. hran. LZtg, 1908 št. 84, str. 751
79. 27. V. 1908	KZUT razstavi v izložbi I. C. Mayer tapiserijo »V starem slogu«, ki je na ogled do 29. maja.	LZtg 1908 št. 122, str. 1150
80. 18. VIII. 1908	Kranjska hranilnica pokloni Deželnemu muzeju za Kranjsko dve tapiseriji: »Leteče labode« in »Krajin« po kartonih E. Vollbehra in R. Hammela.	LZtg. 1908 št. 188, str. 1751
81. 13. XI. 1908	KZUT zaposluje samo še 7 delavk; vzdržuje se s subvencijo iz leta 1906 (8000 kron). Direkcija Kr. hran. sklene, da ne bo več subvencionirala KZUT, naroča razpustitev in izpraznitev prostorov.	zapisnik 923 direkt. seje Kr. hran. ASRS, fond Kr. hran.
1909		
82. 30. I.: 17. IV. 1909	13 oglasov o prodaji gotovih izdelkov KZUT zaradi izpraznitve skladišča	LZtg 1909 št. 24—86
83. 24. IV. 1909	notica v Laibacher Zeitung, da bo KZUT konec aprila nepreklicno ukinjen, in da so izdelki v prodaji	LZtg 1909 št. 92, str. 813
84. 26.—28. IV. 1909	trije oglasi o prodaji surovin in statev zaradi razpustitve KZUT	LZtg 1909 št. 93—95
85. 3. V. 1909	dva oglasa v Laibacher Zeitung: a) razprodaja preostalih izdelkov do 10. V. 1909; b) prodaja interiera. KZUT mora do 15. maja 1909 izprazniti poslovne prostore.	LZtg 1909 št. 99, str. 884 in 885.

OPOMBE

1. Društvo KZUT si je v svojem statutu določilo (gl. op. 6.) ta list za morebitne objave in sporočila. Slovenski listi o KZUT in njegovem delovanju niso poročali. — 2. Do leta 1903 so subvencije KZUT v seznamu daril in podpor navedene v razdelku III. za občekoristne in dobrodne namene, od takrat pa v razdelku V. za napredek umetnosti in umetne obrti. — 3. Njeno ime viri različno navajajo: včasih Anna, večinoma Hedwig; priimek pa Pevz, Bevez, Beutz ali Peutz. Glede Zajevš prideta v poštev dva kraja, Zajelše pri Domžalah, kjer pa v župnijskih matikulah (Dolsko) ni najti družine Pevz, ali Zajevš pri Novem gradu, (Volosko), ki je tudi možen, saj je imela Kranjska hranilnica v tem času pri Volskem posestvo. — 4. Leta 1898 je Kr. hran. odobrila npr. A. Repiču za študij 100 gld., Maxu Semenu 100 gld., Mary Kreminger pa 150 gld. gl. seznam podpor in daril Kr. hran. v letu 1908. — 5. Akcijo za gradnjo delavskih hiš oz.

stanovanj je Kr. hranilnica začela deset let poprej. Rezultat so bile danes že deloma porušene hišice ob Hranilniški ulici za Bežigradom. — 6. ASRS, kataster društev št. 766: Statuten des Vereines zur Einführung und Förderung von Kunsthandweberei (Statuti društva za uvajanje umetniškega tkanja (nadaljnje besedilo statotov podajamo samo v prevodu).

1. Namen društva

Društvo namerava uvesti in podpirati ročno umetniško tkanje na Kranjskem z usposabljanjem delovnih moči v učnih tečajih, nadalje s proizvodnjo izdelkov te panoge umetniškega rokodelstva in s prodajo le-teh za račun društva.

2. Sredstva društva

Sredstva za dosego društvenega smotra so: a) Šolnina, ki jo društvo morebiti določi učenkam, b) izkupiček prodanih izdelkov umetniškega tkanja, c) prispevki, ki jih je napovedala Kranjska hranilnica.

3. Način oblikovanja in obnavljanja društva

Društvo sestoji iz največ 15 članov. Predlagatelji društva si pridržujejo pravico, da s kooptiranjem dopolnijo članstvo na 15 oseb. Morebitne poznejše odhode nadomesti društvo s kooptiranjem. Člani društva so lahko tako moški kot ženske osebe, če so samosvoje. Razen tega ima direkcija Kranjske hranilnice pravico, da jo v društvu zastopa delegat z enakimi pravicami kot ostali člani. Enako velja tudi za učiteljico, ki jo zaposli društvo, ki ji je tudi poverjeno vodstvo dela in ki ima zaradi tega sedež in glas na sestankih.

4. Sedež in firma društva

Sedež društva je Ljubljana. Društvo ima firmo: »Kranjski zavod za umetniško tkanje«.

5. Pravice in dolžnosti članov

Edini smoter društva je, da omogoči ženskemu prebivalstvu dohodek z uvedbo umetniškega tkanja, ne pa, da doseže kakršnokoli korist za člane društva, ki torej nimajo nobenih zahtev do morebitnih presežkov; le-ti se uporabijo za krepitev in morebitno razširitev podjetja. Pravice članov so torej le, da sodelujejo — za dosego društvenega smotra — predvsem pri nadziranju šole, pri gospodarjenju in upravljanju društvenega premoženja in da ju preverjajo, da opravijo morebitne dopolnitve društva s kooptiranjem, skratka, da soddločajo pri vseh ukrepih, ki se predlagajo za dosego društvenega smotra; dolžni so prisostvovati društvenim sestankom, sodelovati pri glasovanjih in prevzemati morebitne funkcije, ki jim jih nalagajo sklepi društva. Člani opravljajo svoje funkcije brezplačno in imajo samo pravico do nadomestila denarnih izdatkov; ne morejo pa z društvom stopiti v pogodbeno razmerje, npr. za prodajo zavodnih izdelkov.

6. Organi društvenega vodstva

Društvo izbere iz svoje sredine predsednika, namestnika predsednika, blagajnika in tajnika. Morebitno določanje novih funkcionarjev za posamezne panoge poslovanja, npr. za nadzor šole ipd. je interna zadeva društva in bo društvo o tem posebej sklepalo. Ženski člani društva so za vse funkcije prav tako voljivi kot moški. Načelnik/predsednik zastopa društvo navzven, sklicuje društvene sestanke, jim predseduje in izvede sklepe društva. Namestnik načelnika zastopa načelnika v vseh primerih, ko ta svojih dolžnosti ne more opravljati. Blagajnik opravlja blagajniške posle in knjigovodstvo sam ali s pomočnikom, ki se mu ga postavi. Tajnik vodi sejne zapiske in sestavlja potrebne spise. Firmo podpisuje načelnik ali njegov namestnik. Podpis dopolnjuje odtis žiga z oznako firme.

7. Veljavnost sklepov, spisov in objav

Društvo sprejema svoje sklepe na društvenih sejah z absolutno večino. Društvo je sklepčno, če je prisotna najmanj polovica članov; le za

spremembo statotov ali razpust društva je potrebna prisotnost najmanj treh četrtin članov in pristanek najmanj dveh tretjin navzočih. Za veljavnost sklepov o spremembi statotov je potreben še pristanek direkcije Kranjske hranilnice. Delegat direkcije Kranjske hranilnice in vodja šole sta vračunana v gornje število. Predsednik prav tako glasuje in v primeru enakega števila glasov velja sklep, za katerega je glasoval predsednik. Listine in drugi spisi, s katerimi prevzema društvo obveznosti, so veljavne le s podpisom načelnika ali njegovega namestnika in s podpisi dveh članov društva; ostale dopise podpisuje samo predsednik ali njegov namestnik. Morebitne objave društva opravi *Laibacher Zeitung*.

8. Športi

Spore, ki izvirajo iz društvenih razmerij in nastanejo med člani društva, razrešuje razsodišče. Vsaka izmed sprtih strank izbere razsodnika, ta dva pa sporazumno predsednika. Na razsodbe rasodišča ni priziva.

9. Razpustitev

V primeru, da društvo razpustijo ali če samo sklene svoj razpust, pripada društveno premoženje Kranjski hranilnici. — 7. Društvo verjetno nikoli ni imelo več kot 11 oz. 12 članov. Verjetno se tudi sestav ni bistveno spreminjal. Leta 1907 so društvo sestavljali: Ernestina Račič — predsednica, bankir Josip Luckmann ml., dvorni svetnik Ludovik marquis Gozani, A. Schöppl pl. ni več v službenem stanovanju. Sonnwalden, tovarnar Otmar Bamberg, c. kr. finančni svetnik Viktor dr. Pessiak, Ninka Luckmann, vadniška učiteljica Pavla pl. Renzensberg, Nikolaj vitez pl. Guthmannsthal, up. c. kr. major Karol Kastl pl. Traunstätt in bankir Emerih Mayer. H. Pevčeve, ki je bila po statutu kot učiteljica in vodja delavnice vključena v društvo, verjetno ni bila več v KZUT, tudi stanovala ii več v službenem stanovanju.

Prim.: Hribarjev najnovejši naslovnik stolnega mesta Ljubljana in vojvodine Kranjske, Ljubljana 1907. str. 43 in 57. — 8. Zgodovina slovenskega naroda, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1979; Domač in tuj kapital, str. 487 ss. — 9. V primerjavi s šolo v Scherrebekeu, kjer so tečaji trajali nekaj tednov sorazmerno dolga učna doba.: *Laibacher Zeitung* 1899, št. 79, str. 613, podlistek *Krainische Kunstwebe.-Anstalt*. — 10. *Fischer's Allgemeiner Wohnungs-Anzeiger... für die Landeshauptstadt Laibach* ... II. letnik, 1900, str. 218. — 11. Primerjalne podatke je sestavil dr. France Kresal iz Inštituta za zgodovino delavskega gibanja; izvirajo iz njegove doktorske disertacije *Tekstilna industrija v Sloveniji*, Ljubljana, Borec, 1976, in iz tipkopisa disertacije Katarine Kobe-Angenšek: *Tekstilna proizvodnja in njena industrializacija na Slovenskem od začetka 19. stoletja do leta 1918*. Za podatke in nasvete se mu najlepše zahvaljujem. — 12. ASRS, fond Kr. hran. priloga k 4361. točki zapisnika 755. seje direkcije Kr. hran. 21. XII. 1899.

I. Obračun KZUT za leto 1899 (zaključen 31. X. 1899)

activa

1. Kr. hran.	1000,00 gld
2. izdatki	1981,36 gld
3. surovine	1482,32 gld
4. oprema	2073,88 gld
5. mezde	342,33 gld
6. gotovina	148,31 gld
	<hr/>
	7028,31 gld

passiva

1. dotacije	7000,00 gld
2. hran. vloge	28,20 gld
	<hr/>
	7028,20 gld

Specifikacija activa

1. ostanek subvencije Kr. hran.	
2. izdatki:	
a) plača za H. Pevz	666,60 gld
b) tantiema za H. Pevz	225,00 gld
c) plača za H. Stedry	120,00 gld
d) pavšal za H. Pevz	180,00 gld
e) potnine R. Hammel	200,00 gld
f) potnine R. Hammel	80,00 gld
	<hr/>
	1471,60 gld

Preostanek 509,76 gld je bil porabljen za kurjavo, razsvetljavo, za nakup revij in za manjše izdatke. ad d. pavšal mesečno 20,00 gld je namenjen, da H. Pevčeva z njim poravna stroške čiščenja zavodovih prostorov in plačo snažilke.

3. surovine: volna in prejica za tkanje.
4. oprema: statve s priborom, omara za volno, risbe, osnutki in stanovanjska oprema za H. Pevčevo.
5. mezde: od 1. VII. 1899 je dnevni zaslužek delavke 50 krajcarjev

Specifikacija passiva

1. dotacije: subvencija Kr. hran. 7000,00 gld
2. hranilne vloge: vsaki delavki se od tedenske mezde zadrži 10 do 15 krajcarjev; ob polletju se ji tako zbrani znesek izplača ali pa naloži na hranilno knjižico.

II. Proračun KZUT za leto 1900

Potrebna subvencija znaša 12.000,00 gld

Izdatki:

1. plača (letna) za H. Pevčevo	800,00 gld
2. zajamč. tantiema	300,00 gld
3. plača za pom. uč. H. Stedryjevo	360,00 gld
4. pavšal za H. Pevčevo (6 × 22 gld, 6 × 20 gld)	252,00 gld
5. mezde	3750,00 gld
6. pavšal za arh. R. Hammla	1000,00 gld
7. surovine	2000,00 gld
8. interier	1000,00 gld
9. dodatna oprema in ost. izdatki	2538,00 gld
	<hr/>
	12.000,00 gld

Specifikacije

5. mezde: za 25 delavk dnevna mezda 50 krajcarjev za 300 del. dni
6. pavšal: po pogodbi za vse v letu 1900 potrebne risbe in osnutke.
9. dodatne opreme in izdatki: poleg stroškov za kurjavo in razsvetljavo so predvideni tudi izdatki za nakup novih statev, ker dosedanje ne ustrezajo povsem finejši tkalski tehniki. — 13. Prim.: Kunst und Kunsthandwerk III./1900 str. 515, IV./1901 str. (12), (20), (24), V/1902 str. 15, 415, VII./1904 str. 50. Oesterrichische Illustrierte 1902, št. 43. str. 758. — 14. Ernst Schlee, Kunsthanderk in Schleswig-Holstein: Bildteppiche seit 1900. Katalog občasne razstave Deželnega muzeja Schleswig-Holstein, Schleswig 1974, str. 44. — 15. Prim.: Kunst und Kunsthandwerk V./1902 str. 98, 180, VI./1903 str. 191. Mitteilungen des Mährischen Gewerbe-Museums 1904, št. 6, str. 41. — 16. Prim.: Laibacher Zeitung 1907, št. 83, str. 751: poročilo o rednem občnem zboru Kranjske hranilnice. V razdelku V. podpore za umetnost in umetno obrt so navedene subvencije filharmoničnemu društvu v Ljubljani, kranjsko-primorski pevski zvezi, diecezanskemu umetn. društvu, delavskemu pevskemu društvu, župnišču sv. Jakoba v Ljubljani in kapiteljski cerkvi v Novem mestu v skupnem znesku 10.150,00 kron.
17. Obračun Kranjske hranilnice za leto 1907, specifikacije za dobiček in izgubo v letu 1907, VIII. rezervni fondi, izplačana darila za leto 1907 V. podpore umetnosti in umetne obrti. — 18. Preglednik sredstev, ki jih je Kranjska hranilnica namenila KZUT:

1897 šolnina za Hedwigo Pevz	1000,00 kron
1898 šolnina za Hedwigo Pevz	600,00 kron oz. 1200,00 kron
oprema za KZUT	9000,00 kron
izplačanih	4.500,00 kron
1899 subvencija za KZUT	5000,00 kron
izplačanih	14.040,00 kron
1900 subvencija za KZUT	24.000,00 kron
1901 subvencija za KZUT	18.000,00 kron
1902 subvencija za KZUT	15.000,00 kron
izplačanih	10.500,00 kron
1903 subvencija za KZUT	10.000,00 kron
izplačanih	10.000,00 kron
1904 subvencija za KZUT	8.000,00 kron
izplačanih	11.500,00 kron
1905 subvencija za KZUT	8.000,00 kron
izplačanih	6.500,00 kron
1906 subvencija za KZUT	8.000,00 kron
izplačanih	6.000,00 kron
1907	
izplačanih	22.000,00 kron
namenjenih	106.600,00 kron, izplačanih 85.040,00 kron?

Vsota 106.600,00 kron je torej znesek, ki ga je Kranjska hranilnica namenila, ne pa tudi izplačala KZUT. V odobritvah je govor o najvišjem možnem znesku. Iz pomanjkljivih podatkov o dejanskih izplačilih pa je možno razbrati le, da KZUT namenjenih sredstev ni v celoti uporabil. H gornji vsoti moramo prišteti vrednost prostorov, ki jih je Kranjska hranilnica dajala KZUT v brezplačno uporabo. V enem izmed tipkopisov historičata Kranjske hranilnice v ohranjenem poslovnem arhivu v ASRS, ki sem ga navedla v zvezi z razpustom KZUT, najdemo podatek, da je Kr. hranilnica nekdanje prostore KZUT dajala pozneje v najem kot stanovanja, »kar je povečalo

vrednost stavbe za nadaljnjih 4.200,00 kron letno.« Če ta sicer ohlapen podatek upoštevamo, tedaj se vsota, ki jo je Kranjska hranilnica namenila KZUT poveča za nadaljnjih 42.000,00 kron torej na ok. 1500.000,00 kron.

Zaradi večje preglednosti smo zneske iz prvih let prevedli v krone, viri jih namreč navajajo v goldinarjih. Prehod na zlato veljavo s krono kot računsko denarno enoto je bil uzakonjen 2. VIII. 1892. (1 goldinar je veljal 2 kroni). Kronska veljava pa je bila uvedena 1. I. 1900. Prim. Vlado Valenčič, Žitna trgovina na Kranjskem in ljubljanske žitne cene v Razprave I. razreda SA-ZU X/4 1977, str. 112.

IVAN SIMONIČ (1905 — 1979)

SLAVICA PAVLIČ

Ivan Simonič se je rodil 7. julija 1905 v kmečki družini na Vinjem vrhu pri Semiču. 8. novembra 1979 se je izteklo tiho in bogato življenje profesorja geografije in zgodovine.

Osnovno šolo je obiskoval od 1912 do 1918 v Semiču, četrti razred pa je dovršil v naslednjem šolskem letu v Novem mestu. Od leta 1919 do 1927 je bil dijak klasične gimnazije v Šentvidu nad Ljubljano, kjer je leta 1927 tudi maturiral. Jeseni istega leta se je vpisal na filozofsko fakulteto v Ljubljani in si je po prvem opravljenem izpitu iz geografije izbral

študijsko skupino geografijo, občo zgodovino in narodno zgodovino s sociologijo. Med študijem je odslužil tudi devetmesečni vojaški rok v Zagrebu in Sarajevu v letih 1932/33, diplomiral pa je leta 1934.

Med čakanjem na sprejem v prosvetno pedagoško službo je 16 mesecev delal v Etnografskem muzeju v Ljubljani, kjer je urejal knjižnico. Leta 1937 je dobil službo na gimnaziji v Kočevju in je bil najprej sprejet kot kontraktualni (pogodbeni) suplent, naslednje leto pa kot suplent. Na kočevski gimnaziji je poučeval do leta 1944 s šolskim letom 1944/45 je bil premeščen na gimnazijo v Novem mestu, 1945/46 v Celje, 1946/47 na nižjo gimnazijo v Ribnico, od 1947 v Logatec, od 1950 na klasično gimnazijo v Ljubljani, od 1955 do 1961 je bil kustos v Slovenskem šolskem muzeju in od jeseni 1961 na osnovni šoli v Kamniku, kjer je poučeval do upokojitve.

V znanstveno raziskovalno delo se je začel poglobljati na univerzi, in je kot visokošolec priobčil dva krajša poljudna članka v časopisih in sicer folklorni zapis »Belokranjski Miklavž« v Jutru 6. XII. 1929 in ob proslavi namišljene 600-letnice naselitve Kočevjarjev članek Razvoj kočevskih naselij v Slovencu 3. VIII. 1930 Znanstvene razprave, članke, poročila in podobno je začel objavljati po končanem univerzitetnem študiju. Napisal je kritiko disertacije Edgarja Lehmana: Das Gottscheer Hochland. Grundlinien einer Landeskunde, Leipzig 1933, ki jo je skrajšal Svetozar Ilešič, v Geografskem vestniku 1934 str. 195—196. Med službovanjem v Etnografskem muzeju je objavil dokumentarni

znanstveni razpravi Migracije na Kočevskem v luči priimkov, *Etnolog* 1934 str. 107—138, in Kočevarji v luči krajevnih in ledinskih imen. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 1935 str. 61—81 in 106—123. O razpravah Nika Zupaniča iz leta 1932 do 1935 je napisal štiri poročila, ki so izšla dva v I. letniku Jugoslovenskega istoriskega časopisa, Ljubljana, Zagreb, Beograd 1935 na str. 611—614 in dva v II. letniku 1936, str. 264—265 in 1937, str. 247—248. V II. letniku istega časopisa je na str. 451—452 priobčil tudi poročilo o arheološki najdbi Srečka Brodarja z naslovom Srečko Brodar, Nova paleolitska postaja v Njivicah pri Radečah. (Separatni odtis iz Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo XVI, Ljubljana 1935.) Napisal je tudi dva nekrologa: Lojze Golobič in Henrik Tuma, ki sta izšla v *Etnologu* 1936 str. 124—127. Sodeloval je pri Krajevnem leksikonu dravske banovine, (Lj. 1937) in je avtor geografije bivših okrajev Črnomelj in Novo mesto ter 11 občin okraja Krško. Po pogodbi s Ciril-Metodovo obrambno družbo je leta 1937 sestavil znanstveni razpravi Geografski pregled kočevskega jezikovno mešanega ozemlja, str. 7—43 in Zgodovina kočevskega ozemlja, str. 45—130 ter Literaturo, str. 368—382, ki so izšle v Kočevskem zborniku, (Lj. 1939). V listu Kočevski Slovenec 12. II. 1939 je prispeval polemichen članek Resnica jih slepi!, v listu Slovenec 29. VII. 1939 pa dopis Silna vročina v Beli krajini ter v Jutru 26. VIII. 1940 ponedeljske izdaje članek Bojanci in Preloka.

Težišče Simoničevega preučevanja sta bili Kočevska in Bela krajina; o njiju je objavil vrsto dokumentarno-znanstvenih razprav, člankov in ocen.

Po osvoboditvi je ponovno pričel s pisanjem in je podal najprej nekaj kratkih poročil Slovenski izseljenci in Prebivalstvo Slovenije od 1931 do 1948, v *Obzorniku* 1952, str. 252 do 255 in 267—268, povzetih po treh razpravah v *Geografskem vestniku* 1950 Slave Lipoglavšek-Rakovšek, Staneta Zrimca in Poldeta Oblaka. Pozneje je priobčil iz rokopisne geografske monografije o Beli krajini članek Prirodne lepote v Beli krajini (Planinski vestnik 1956, str. 241—246) ter Krajevna ledinska in rodbinska imena v Beli krajini (*Dolenjski list* 1956, št. 45, 46, 47 in 48). Večji tekst predstavljata poljudnoznanstveni razpravi Zemljepisna podoba kočevskega ozemlja od naselitve do leta 1941 (Kočevsko, Ljubljana 1956, str. 5—72) in Zgodovina kočevskega ozemlja od naselitve do 1941 (str. 73 do 128).

V času službovanja v Slovenskem šolskem muzeju od 1955 do 1961 je kot kustos dokumentacijske zbirke preučeval zgodovino

šolstva in pedagogike. Predvsem je dopolnjeval podatke za osnovne šole po arhivskih virih, ki so bili dostopni ali po šolah, župniščih, in arhivih Slovenije in tudi v literarnih virih ter s tem dopolnjeval kartoteko šolskih kronik. Pri preučevanju in raziskovanju je izdelke svojega strokovnega dela tudi objavljajal, zlasti ob šolskih jubilejih. V tem času so polnili strani Prosvetnega delavca in tudi *Dolenjskega lista*, ki mu je ostal zvest sodelavec ves čas svojega delovanja, krajši informativno dokumentarni članki o šolskih jubilejih. V kroniki je objavil razpravo šolske kronike (1962).

Rubriki Pisma Našim razgledom (NR 1958, št. 9) je poslal polemichen prispevek o Zborniku zagrebške klasične gimnazije s prikazom zgodovine ljubljanske klasične gimnazije. Zgodovinsko pregledno sliko in oceno o osnovnošolskih kronikah je podal v razpravi Šolske kronike (*Kronika* 1962, št. 1, str. 47 do 50). Ostal je zvest sodelavec *Kronike*, kjer je objavljajal predvsem prispevke o gradovih, kakor Grad Turn pri Dragatušu, grad Poljane ob Kolpi, grad Krupa v Beli krajini, grad Kostel, Prispevki k zgodovini Špeharske doline. Ob proslavi 500-letnice Kočevja je v knjigi 500 let mesta Kočevja napisal Zgodovino mesta Kočevja in Kočevske občine str. 5—52 in Geografske značilnosti mesta Kočevja in ozemlja Kočevske občine, str. 53—72.

Zelo pomemben je tudi Simoničev delež pri *Enciklopediji Jugoslavije*, za katero je obdelal gesla Kočevje, Kočevsko, Metlika in Novo mesto.

Pomemben je zlasti delež, ki ga je Simonič prispeval v *Krajevnem leksikonu Slovenije*, kjer je obdelal skoraj vsa krajevna gesla v kočevski in črnomaljski občini, z mnogimi pa je sodeloval tudi v metliški, ribniški, trebanjski, brežiški, krški, sevniški in zagorski občini. Sodeloval je pri drugi in tretji knjigi *Krajevnega leksikona Slovenije* in je zanju opisal 470 krajev.

V letu 1979 mu je Belokranjsko muzejsko društvo v Metliki izdalo knjižico Špeharska dolina in grad Poljane ob Kolpi, v kateri je podrobno prikazal demografsko in etnološko podobo nekaterih obkolpskih naselij. V zadnjem času je zavzeto preučeval zgodovino belokranjskih gradov pa mu je začeto delo pretrgala smrt.

Pri vsem svojem bogatem delu, tudi v času, ko je deloval kot zgodovinar in manj kot geograf, kar je najprej tudi bil, se je vedno vračal v svoje domače okolje, bil je in ostal je vedno zvest svoji Beli krajini. Med Belokranjci in vsemi tistimi, ki so ga poznali, bo profesor Simonič živel kot tih, skromen in prizadeven raziskovalec naše preteklosti.

IZ STARIH FOTOGRAFSKIH ALBUMOV

PROJEKT FONTANE V LJUBLJANSKI ZVEZDI

MIRKO KAMBIČ

Sedanji ljubljanski Trg osvoboditve, ki je nosil dolgo časa ime Kongresni trg, ohranja skupaj z Zvezdo nespremenjeno podobo že vrsto let. Zgradbe, ki oblikujejo okvir te slikovite urbanistične enote, so imele svojo zanimivo preteklost, v katero je močnejše posegel potres leta 1895. Zvezda je služila tedaj za varno zavetišče mnogim okoličanom in kavarnar Krapež si je postavil z dovoljenjem občine začasno gostilniško barako prav ob Zvezdi.

V času druge svetovne vojne, ko je bila Ljubljana okupirana, pa je bila Zvezda v nevarnosti, da bi dobili z mogočno fontano spomenik fašistične oblasti in rimske nadvlade nad slovenskim ozemljem. Na srečo je ostalo samo pri projektu, ki ni prišel v javnost, temveč je utonil v arhivsko pozabo. Vendar bo po toliko letih zanimivo, če si ob ohranjeni sliki ogledamo nameravan projekt nekoliko podrobneje.

Arhitekt Italo Mancini je poslal visokemu komisariatu za ljubljansko pokrajino skrbno vezano mapo z obširnim in podrobnim gradivom za postavitve imenitne fontane v ljubljanski Zvezdi. Načrti in poročilo so bili datirani v Rimu 23. marca 1942. Naslovna stran mape ima razen besedila veliko sliko (10 x 17,5 cm), ki predstavlja monumentalno fontano v ospredju, v ozadju pa zgradbe ob spodnjem delu trga z grajskim hribom in gradom. Skrbno izdelana slika je risba, ki spominja na fotografsko zvestobo kakšne razglednice. Možno je, da se je arhitekt poslužil ob lastnem opazovanju tega dela Ljubljane tudi fotografskega posnetka, v katerega je potem vključil svojo načrtovano fontano. Na tej upodobitvi je Zvezda skoraj brez drevja, celoten prostor obvladujeta silna fontana in kamniti tlak, na katerem se majhna človeška postava spreminja v ponižnega občudovalca tuje mogočnosti.

Kakšen bi bil ta monumentalni vodnjak po zamisli projektanta? Omejimo se samo na nekaj podatkov sedem strani dolgega poročila, ki je priloženo podrobnim planimetričnim načrtom in prerezom ter pogledom na fontano.

Arhitekt Mancini utemeljuje postavitev fontane s čisto fašističnimi nameni. Enega najlepših in najprostornejših ljubljanskih trgov želi okrasiti zato, ker je Ljubljana prestolnica nove italijanske province in ker gre za biser, ki se je vključil v bleščečo se krono italijanskih mest. Svoje sodelovanje za

umetniško izvedbo fontane je obljubila fašistična konfederacija umetnikov, med njimi zlasti kiparji in slikarji. Vodnjak bi bil namreč kombinacija raznih likovnih stvaritev. Tako bi legendo o Argonavtih upodobil slikar Rosso, alegorične podobe slikar Canavari, glavo volkulje bi izdelal kipar Venturini. Ta glava bi bila odlita v bron v 12 primerkih, ki bi služili za pretok vode na fontani. Dioskure pa bi izdelal v bronu kipar Morbiducci.

Fontana bi stala v zgornjem delu Zvezde, ostali del parka bi služil prehodu in ljudskim zborovanjem. Zato je bila zamišljena izvedba projekta v dveh fazah: postavitve fontane in ureditev okolice. Ob sami fontani bi bila tla tlakovana in v mozaiku bi bile oblikovane simbolične figure; stranica kvadrata bi merila 35 m.

Fontana sama bi bila grajena v širših in ožjih krogih, oziroma skledah, s premeri od 25 do 11 metrov. Ožji, srednji del vodnjaka bi obkrožalo dvanajst stebrov, povezanih s preklado; pod vsako teh preklad bi odtekala voda skozi glavo volkulje, pod temi glavami pa poteka friz upodobitev zgodbe o Argonavtih.

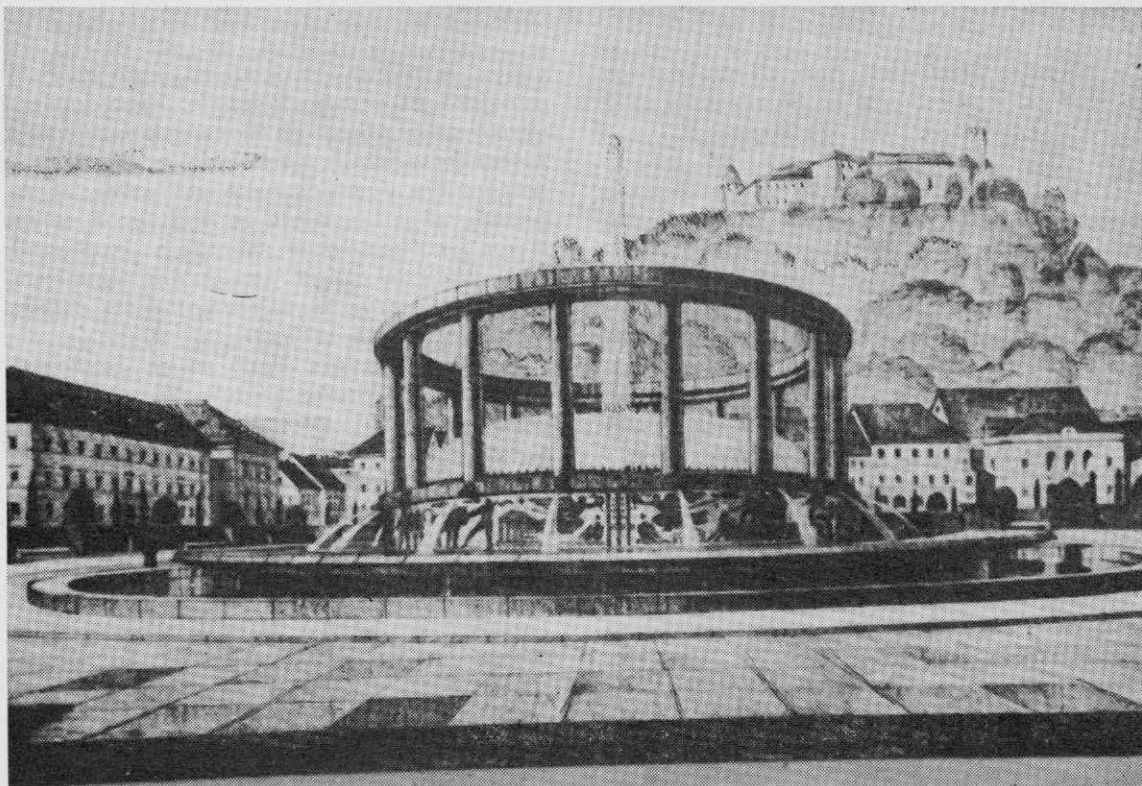
Fontana bi zahtevala bogat vir vode, ki bi oblikovala srednje visok vodomet in pod njim kupolo šumeče vode, ki se preliva nato v nižje predele. Za stalni pretok vode je projektant upošteval črpalke in strojne naprave.

Predvideni materiali za gradnjo fontane v Zvezdi so bili: železobeton, rezani in klesani kamen iz Istre, ki prenese ostro ljubljansko klimo in ki ima prijetno barvo. Mozaik bi bil črno—bel.

Stroški zajeti samo globalno, bi dosegli višino 2,283.000 lir kot seštevek stroškov za fontano, ureditev okolice in vsa likovna dela.

In kakšna je bila nadaljnja usoda tega projekta, ki je prispel na visoki komisariat v Ljubljano?

Projekt je moral nekje obležati, kajti rožljanje partizanskega orožja je preglasilo lepo šumečo fontano, ki je bila šele v načrtih. Okupator je imel hujše skrbi z Marsom kot z muzami. S projektom se ponovno srečamo že po kapitulaciji Italije. Dne 7. novembra 1943 je bilo izdano kratko uradno poročilo, ki pravi: »Pri visokem komisariatu je zaležal načrt glede ureditve Kongresnega trga z monumentalnim vodnjakom ... « O zadevi naj bi povedala svojo sodbo mestna občina.

Pogled na fontano v Zvezdi — risba iz leta 1942

Stališče občine je bilo zelo hitro oblikovano, previdno pa vendar odločno. In že 20. novembra je šel projekt o fontani v Zvezdi z zagotovilom, da je bil skrbno pregledan, med arhivske spise. Svoje mnenje o fontani je ob tej priložnosti zapisal na navedeno poročilo ing. Kobe in preseneča nas njegovo odkrito, brezkompromisno stališče proti postavitvi fontane. Med drugim navaja, da gre oficialni italijanski arhitekturi predvsem za politični moment, da je projekt fontane primer tragičnega razkola med rimsko tradicijo in sodobnostjo, da projekt ne upošteva nasada platan in sedanjih poti v Zvezdi, da zahteva ureditev Kongresnega trga upoštevanje širših kulturnih potreb mesta in dežele in končno, da je treba dati prednost domačim arhitektom.

S temi stališči ing. Kobeta se je popolnoma strinjal v svojem pripisu tudi ing. M (podpisan le s kratico) in dodal, da je zaradi predvidenih regulacijskih posegov ob Šelenburgovi cesti »dana naloga po nakazani rešitvi neizvedljiva«.

Arhivska mapa o projektu monumentalne fontane v Zvezdi je postala tako nov dokaz o ponosu mesta, ki ni dobilo zama naziva: mesto—heroj.

OPOMBA

Mapa z načrti in poročilom je v Zgodovinskem arhivu Ljubljane (ZALJ—Lj, Reg. I, fasc. 2397, št. 52017/43

NOVE PUBLIKACIJE

Dr. Miroslav Stiplovšek, Razmah strokovnega — sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918 — 1922, Ljubljana 1979, 671 strani.

Ob 60. obletnici ustanovitve revolucionarnih sindikatov je izredni profesor za zgodovino narodov in narodnosti Jugoslavije po letu 1918 dr. Miroslav Stiplovšek izdal razširjeno in bistveno dopolnjeno svojo doktorsko disertacijo, ki ji je v podnaslovu napisal: « Pregled razvoja in delovanja strokovnih organizacij v jugoslovanskem delu Slovenije od prevrata 1918 do ponovne utrditve revolucionarnih strokovnih organizacij konec 1922 ».

Čeprav avtor v podnaslovu označuje svojo knjigo kot »Pregled«, pa velja poudariti, da sodi njegovo delo med tiste temeljne monografije o zgodovini Slovencev med obema vojnama, za katere je prof. dr. Mikuž ob neki priložnosti zapisal, da so »osnovni pogoj za znanstveno zgodovinsko sintezo razdobja«. Pisec se je v obsežnem delu omejil tako časovno kakor tudi ozemeljsko. Časovno na relativno kratko razdobje štirih let, ozemeljsko pa na pregled razvoja strokovnega — sindikalnega gibanja v jugoslovanskem delu Slovenije. Prvo omejitev sta narekovala dva dejavnika. Na eni strani še skromna obdelanost te problematike in njena razčlenjenost, na drugi strani pa dejstvo, da je sindikalno gibanje v tem času v primerjavi s predvojnimi razvojem doseglo izjemen razmah, revolucionarne razmere, delovanje v novem državnem okviru in novih pogojih ter dvig borbenosti delavstva pa so vplivali na prelomne spremembe v organiziranosti in dejavnosti strokovnih organizacij v jugoslovanskem delu Slovenije.

Drugo omejitev je avtor opredelil takole: »... ozemeljsko omejitev pa (je narekoval) povsem samostojen in specifičen razvoj strokovnih organizacij na tistih območjih Primorske, Notranjske in Koroške, ki so prišla po prvi svetovni vojni pod Italijo oziroma Avstrijo.« Pomembno pa je tudi da so problematiko sindikalnega gibanja delno obdelali sodelavci Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v okviru širših raziskav, najdemo pa jo tudi v delih avstrijskih in italijanskih avtorjev. Delo Miroslava Stiplovška je znanstveno delo. Vsebina je razdeljena na dva dela, lahko pa bi kot poseben del šteli tudi uvodno razpravljanje. V tem delu je prikazana predzgodovina naslov tematike, saj pisec obdeluje razvoj strokovnega gibanja na Slovenskem do konca prve svetovne vojne. Uvodni del zajema poglavja, ki govorijo o ustanovitvi prvih strokovnih društev na Slovenskem, vključ-

vanju razrednih strokovnih organizacij v dunajsko Strokovno komisijo, napredovanju strokovnega gibanja na Slovenskem, snovanju krščanskosocialnih strokovnih organizacij in ustanovitve Jugoslovanske strokovne zveze, prizadevanju liberalcev za vpliv med delavstvom in ustanovitev narodnih strokovnih organizacij in o krizi strokovnih organizacij po začetku prve svetovne vojne ter njihovi okrepitvi v letih 1917/18.

Pri obeh glavnih delih se je Stiplovšek odločil za vsebinsko delitev. V prvem delu obdeluje razvoj strokovnih organizacij od prevrata 1918 do ustanovitve neodvisnih strokovnih organizacij Slovenije konec 1922, v drugem, nekoliko krajšem delu pa daje prednost dejavnosti strokovnih organizacij v istem časovnem razdobju.

Strokovne organizacije je pisec pregledno razvrstil po njihovi strankarsko-ideološko-razredni pripadnosti. Najširše in najnataneje razpravlja o najnaprednejših in najmočnejših social-demokratskih in komunističnih. Posamezna poglavja pa je posvetil še krščansko socialnim, narodno socialnim in liberalnim, Samostojnim profesionalnim delavskim društvom, strokovno-stanovskim združenjem in društvom javnih nameščencev ter strokovno-stanovskim organizacijam zasebnih nameščencev.

Aktivnost strokovnih organizacij je opisana v petih poglavjih. V prvem najdemo orisano prizadevanje strokovnih organizacij za izboljšanje socialne zakonodaje in za učinkovitejše delovanje zakonov za varstvo delavstva, v drugem govori pisec o akcijah strokovnih organizacij za izboljšanje mezdnih in delovnih pogojev delavcev in nameščencev, v tretjem so navedene in analizirane politične stavke in sodelovanje strokovnih organizacij v drugih političnih akcijah, četrto govori o izobraževalnih in kulturnoprosvetnih dejavnostih strokovnih organizacij, zadnje pa o podporah strokovnih organizacij članom v težavah in skrb za njihovo pravno varstvo. Delo zaokrožuje, poleg sklepa še pregled virov in literature in za znanstveno delo nujno kazalo osebnih in krajevnih imen.

Avtor je imel težavno delo že takoj na začetku pri izbiri virov, saj je bilo le-teh razmeroma malo. Od začetka šesdesetih let, ko se je Stiplovšek začel ukvarjati z naslovno tematiko, se je stanje na tem področju bistveno izboljšalo. Tako je lahko ta knjiga nastala v veliki meri na arhivskem gradivu, ki ga pisec našteva v prej omenjenem poglavju o virih in literaturi, opozoriti pa je treba na dejstvo, ki je zapisano tudi v delu,

da je bilo za to delo poglavitni vir časopisje, ker so svoja glasila izdajale vse pomembnejše strokovne organizacije. Zelo dragocena, a žal redka so bila tiskana poročila strokovnih organizacij in spominsko gradivo; za osvetlitev problematike razvoja in delovanja strokovnih organizacij pa je najpomembnejše gradivo narodne oziroma deželne vlade ter pokrajinske uprave za Slovenijo, ki se hrani v Arhivu Slovenije. Drugi pomembnejši objavljeni viri in literatura so navedeni tako v opombah k posameznim poglavjem kakor tudi v poglavju o njih.

Ne samo obsežnost dela, temveč tudi množica citiranih virov in literature ter razveženost problematike govorijo o kvantiteti opravljenega dela. Ko bo slovensko zgodovinsko pisje imelo še več s podobno natančnostjo obdelanih monografij, ne bo več težko napisati »zgodovine slovenskega naroda v razdobju med prvo in drugo svetovno vojno.«

DUSAN NEČAK

Spominski zbornik ob 60-letnici bojev za severno slovensko mejo 1918—1919, Maribor 1979, 220 strani.

Zbornik — izdali so ga Zveza borcev-prostovoljcev za severno slovensko mejo 1918 do 1919, mariborski Klub koroških Slovencev ter Sklad Prežihovega Voranca — ima še zlasti namen opozoriti na usodne dogodke pre dobrimi šesdesetimi leti ter na udeležence takratnega dogajanja. Očitno je, da so želeli pobudniki zbornika podati obračun svojega takratnega nastopa, istočasno s tem pa pokazati, kako je njihov nastop odmeval (in še vedno odmeva) v širši slovenski javnosti.

Tako začrtani okvir je razumljivo pogojil vebinsko pa tudi siceršnje zasnovano zbornika. Razumljivo je v njem dan močan poudarek generalu Rudolfu Maistru. Uredniški odbor je vsekakor storil prav, da je ponatisnil osem njegovih, vsebinsko zaokroženih zapisov o usodnem dogajanju ob razpadu habsburške monarhije in po njem. Gre za zapise, ki so še vedno živi po svoji dokumentarnosti in mimo katerih (tudi če odmislimo značaj zbornika, ki jih ponatiskuje) ne more noben raziskovalec prevratnih dni leta 1918. Podoba tedanjega časa dopolnjujejo še ponatisi nekaterih razprav, tudi tistih, ki so še v tisku in bodo izšle v nekaterih drugih publikacijah (na primer B. Grafenauerja o narodnostnem stanju slovensko—nemške etnične meje na Štajerskem kot dejavnika osvoboditve severnovzhodne Slovenije 1918/19 ali pa Lojzeta Peniča o koncu avstrijske oblasti v Mariboru).

Bojem na Koroškem in dogajanju v Prekmurju je v zborniku namenjenih več prispevkov Lojzeta Udeteta. Kot novost moremo posebej omeniti prispevka o tako imenovanem jeseniškem trikotu ter poglobljeno študijo o vlogi in delu Franja Malgaja.

Lojze Ude je pripravil tudi zapis o historiatu Zveze borcev-prostovoljcev za severno mejo, pri čemer se je dotaknil tudi njenih predhodnic v času med obema svetovnima vojnama. Od drugih prispevkov naj omenimo razpravo o znakih in odlikovanjih bojev za severno mejo 1918/1919 (J. Švajncer), o uniformah takratnih borcev (S. Vrišer) ter o takratni oborožitvi (J. Hartman).

Poleg tega so knjigi priloženi odloki slovenskih občin o podelitvi domicila organizacijami Zveze borcev-prostovoljcev za severno mejo ter poimenski pregled (z vsemi morebitnimi omejitvami, ki jih narekuje še več kot šesdesetletna oddaljenost) borcev za severno mejo v letih 1918—1919.

TONE ZORN

Leksikoni Cankarjeve založbe — družboslovje, Ljubljana 1979, 327 strani.

V znani zbirki Cankarjeve založbe Leksikoni je proti koncu leta 1979 izšel leksikon z naslovom Družboslovje. Leksikon je v primeru z nekaterimi drugimi leksikoni iste zbirke, ki so prevodi in priredbe nemških izvirnikov, v celoti delo domačih avtorjev. To dejstvo je popolnoma razumljivo, saj je delo namenjeno našemu bralcu, ki živi v specifičnih družbenih in socialnih razmerah. Prevod nemškega dela, ki je seveda pisano za nemške potrebe, tako ne pride v poštev. Leksikon vsebuje geselske članke z različnih področij družboslovja; tako so v njem zajeta gesla iz filozofije, sociologije politične ekonomije, politologije, demografije, socialne psihologije, statistike, samoupravljanja in zgodovine. Kar se družboslovja tiče, je leksikon Družboslovje prvo tovrstno delo pri nas. Vsebuje 2012 preglednih in uporabnih gesel. Namenjen je najširšemu krogu uporabnikov, »saj se neprestano v vsakdanjem življenju, na delu, v družbenih aktivnostih in v samoupravljanju srečujemo s termini iz družboslovnih disciplin, pa jim dostikrat ne vemo prave razlage ne vse razsežnosti.«

Namen naslednjega članka pa je vendarle opozoriti na nekatere pomanjkljivosti leksikona. Ker je nemogoče obvladati vse stroke tako zelo širokega področja, kot je družboslovje, bom opozoril na nekatere pomanjkljivosti z vidika zgodovine oz. ob »zgodovinskih« geslih.

1. Najprej so tu gesla, ki so nepopolno obdelana, tako da uporabniku ne dajejo zadostne, včasih niti ne najnujnejše informacije. Za primer vzemimo tako pomembni gesli, kot sta »zgodovina« in »zgodovino-pisje«. Leksikon pravi o geslu »zgodovina« to-le:

»Zgodovina, FILOZOFIJA: objektivni, z družb. in naravnimi zakoni pogojen tok časa in dogodkov, v katerih se je človeštvo razvijalo in spreminjalo lastno podobo sveta. Z z. se ukvarja zgodovino-pisje. Vsaka znanost (znanstvena disciplina ali veda) ima svojo posebno z., pa tudi filozofija. Po Marxovem in Engelsovem pojmovanju je vsa dosedanja z. (kot z. nenehnih razrednih bojev) šele pred-zgodovina glede na tisto z., ki bo nastopila s komunist. revolucijo, z brezrazredno človeško družbo.« (Leksikon Družboslovje str. 322/323)

To je vse, kar ve leksikon povedati o terminu »zgodovina«. Dejansko pa je ta termin večpomenski, večplasten in zato bolj zapleten. Ima vsaj tri, če že ne štiri pomene:

a) Prvotni pomen besede zgodovina zajema vse, kar se je »zgodilo.« Ta pomen besede zgodovina torej mnogo presega opredelitev v leksikonu, ki zajema nekako (vendar preširoko) tisto, čemur pravimo delovno področje zgodovinske vede ali kratko zgodovine.

b) Beseda »zgodovina« pomeni torej tudi vedo, ki se ukvarja s preučevanjem zgoraj definirane zgodovine. Naj takoj pripomnim, da v leksikonu v istem geslu piše, da se z zgodovino ukvarja zgodovino-pisje. To je res, saj se v strokovni literaturi nemalokrat enačita termina zgodovina (zgodovinska veda) in zgodovino-pisje (primerjaj na primer B. Grafenauer: »Temeljni pojmi o zgodovini« v: Svetovna zgodovina, Ljubljana 1976, str. XXIV). Leksikon Družboslovje pa pod geslom »zgodovino-pisje/historiografija« enoznačno piše: »zgodovina, historiografija: ZGODOVINA: veda, ki preučuje razvoj zgodovinske znanosti, njene raziskovalne postopke in dosežke« (Leksikon Družboslovje str. 323).

Kaj sedaj? Očitno je tudi to geslo nepopolno pojasnjeno. Termin zgodovino-pisje ima torej vsaj dva pomena; je veda, ki preučuje razvoj zgodovinske znanosti in hkrati je sinonim za zgodovinsko vedo samo. Na tretji pomen besede zgodovino-pisje bom opozoril v naslednji točki.

c) Beseda »zgodovina« pa ima še tretji precej važen pomen. Če vzamemo v roke Zgodovino Slovencev, to pomeni, da imamo pred sabo le podobo, sliko te zgodovine, ki je nastala na določeni razvojni stopnji zgodovinske vede. Nova odkritja bodo to podobo bistveno dopolnila ali pa jo celo spremenila.

Za to podobo oz. sliko določenega zgodovinskega dogajanja najdemo v literaturi poleg termina zgodovina (na primer Zgodovina Slovencev, Zgodovina kmečkih uporov itd.) tudi termin zgodovino-pisje. To je tretji pomen besede zgodovino-pisje. V literaturi namreč zasledimo sledečo formulo:

$$\text{zgodovino-pisje} = \frac{\text{resnično dogajanje}}{\text{sledovi v virih}} = \text{zgodovinar}$$

(primerjaj B. Grafenauer: »Temeljni pojmi o zgodovini« v Svetovna zgodovina, Ljubljana 1976, str. XXXVI). V tej formuli je termin zgodovino-pisje uporabljen v pomenu slike, podobe resničnega zgodovinskega dogajanja. Razlaga te formule je preprosta. Dogajanja v preteklosti pušča za seboj preostanek, vire (arhivalije, materialne preostanke itd.). Od spretnosti in izkušenosti zgodovinarja pa je odvisno kakšne rezultate bo dobil. Rezultati pa niso nič drugega kot podoba, slika določenega dogajanja v preteklosti.

č) Četrti pomen besede »zgodovina« je stvar pogovornega jezika. Gre za enačenje »zgodovina« = preteklost. Če hočemo biti natančni, zgodovine in preteklosti ne smemo enačiti. Teoretično bi bilo možno, da bi se v preteklosti samo to zgodilo, da se ne bi nič zgodilo.

2. Druga stvar, ki me je pri leksikonu malo razočarala, je izbor gesel. Jasno je, da v eni sami knjigi ni mogoče obdelati vsega iz tako obširnega področja, kot je družboslovje. Gre predvsem za kriterij, po katerem so določena gesla prišla v leksikon. Za primer si spet vzemimo »zgodovinska« gesla. Od pomožnih zgodovinskih ved leksikon zajema naslednje: kronologija, arheologija, etnologija, diplomatika, heraldika in numizmatika. V ta izbor bi nujno sodila še paleografija, ki je mimogrede mnogo pomembnejša kot na primer heraldika ali numizmatika. Ne bi bilo napak, če bi morebitna prihodnja izdaja leksikona Družboslovje vsebovala tudi nekaj besed o genealogiji in sfragistiki.

3. Tretja stvar, o kateri želim napisati nekaj besed, je opredelitev vsakega gesla z oznako, s katerega področja družboslovja izvira. Tako na primer: »absolutizem« »ZGODOVINA, »fevdalizem«, POLITIČNA EKONOMIJA, »absolutna večina« POLITOLOGIJA, »zgodovina«, FILOZOFIJA, »absolutna promiskuiteta« SOCIOLOGIJA itd. Taka ostra in enoznačna določitev »področja«, s katerega izhaja določen termin, ni vedno na mestu. Marsikateri termin je skupen različnim strokam družboslovja.

Kljub tem in še nekaterim drugim pomanjkljivost leksikona je treča avtorje pohvaliti

že zato, ker so pri nas zaorali ledino na področju družboslovnega leksikona.

MARTIN GRUM

Franc Rozman: Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem, Založba Borec, Ljubljana 1979, 324 str.

Rozmanovo »Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem« je razširjena in dopolnjena doktorska disertacija, ki jo je avtor leta 1977 obranil na filozofski fakulteti v Ljubljani. Delo obravnava razvoj delavskega gibanja na slovenskem Štajerskem od njegovih začetkov konec šestdesetih let 19. stoletja do prve svetovne vojne in se v teritorialnem pogledu omejuje na ozemlje, ki je bilo do razpada Avstroogrske sestavni del takratne kronovine Štajerske (tim. južno Štajersko). Knjiga tako iz razumljivih razlogov ni le zgodovina slovenskega delavstva in njegovega socialno-političnega boja temveč prikaz gibanja delavcev obeh narodov — Nemcev in Slovencev, ki so živeli v istem vsakdanjem okolju, delali v istih delavnicah in ne nazadnje politično nastopali v enotni avstrijski socialno demokratični stranki.

V delavskem gibanju na slovenskem Štajerskem loči Rozman dve obdobji, ki značilno ločita tudi razvoj avstrijske socialne demokracije: obdobje do hainfeldskega kongresa (1889), ko je bilo delavsko gibanje na Štajerskem še v glavnem vezano na posamezna delavska društva in so odmevali v delavskih vrstah različni idejni vplivi, ki so cepili tudi avstrijsko delavsko gibanje, in obdobje po hainfeldskem kongresu, ko je uspelo Viktorju Adlerju združiti avstrijsko delavsko gibanje v bolj ali manj enotno politično stranko. V prvem obdobju je bilo (kot pokaže avtor) najpomembnejše delavsko središče na slovenskem Štajerskem Maribor, kjer je nastalo močno in dejavno delavsko društvo in kamor so pronikale nove ideje ne le iz Gradca, temveč tudi z Dunaja, Prage in Nemčije. Pristaši socialne demokracije v Mariboru so bili predvsem delavci južne železnice, ki je imela v Mariboru velike železniške delavnice, medtem ko je bila struktura članov delavskih društev po ostali južni Štajerski bolj pestra in so bili v delavskih društvih v večini obrtniški delavci, vajenci in pomočniki. Vse do devetdesetih let 19. stoletja je bilo po avtorjevem prikazu delavsko gibanje na južnem Štajerskem pod močnim vplivom Gradca in so bili stiki z delavstvom v ostalih slovenskih pokrajinah razmeroma skromni. Nacionalno vprašanje je bilo še potisnjeno v ozadje, med

različnimi idejnimi vplivi pa naj bi imele posebno mesto anarhistične ideje.

Po hainfeldskem kongresu je doživelo delavsko gibanje podobno kot v Avstriji v celoti tudi na Štajerskem močan razmah. Ob tem je prišlo v devetdesetih letih 19. stoletja z ustanovitvijo Jugoslovanske socialno demokratične stranke — do preusmeritve slovenskega štajerskega delavstva, ki se je začelo odvracati od Gradca in usmerjati k Ljubljani. Kljub temu pa naj bi socialna demokracija na slovenskem Štajerskem ne glede na to, ali je bila organizirana v sklopu JSDS ali graške deželne organizacije dosledno sledila politiki dunajskega vodstva, in sicer smeri ki jo je uteljeval Viktor Adler. Na volitvah je podpirala protiklerikalne kandidate, kar je ob mlačnosti slovenskega liberalizma običajno pomenilo odločitev za nemško stran. Močno dejavnost je razvila ob boju za splošno volilno pravico, različnih protidraginjskih akcijah, v mezdnih bojih itd. itd., hkrati pa vzpodbudila dobro organizirane sindikalne organizacije, ki so stavkovnim in mezdnim gibanjem zagotavljale ustrezno podporo.

Avtor se z razumljivo pozornostjo dotika odnosa štajerskih socialdemokratov do nacionalnega vprašanja, saj je postajal problem zaostritvijo nacionalnih odnosov v monarhiji in na Slovenskem vse bolj pereč. Pri tem ugotavlja, da so podobno kot v avstrijski socialno-demokratični stranki na sploh, tudi na Štajerskem podcenjevali pomen nacionalnega vprašanja, čeprav po njegovem mnenju nikakor ni mogoče trditi, da je socialna demokracija zavestno ponemčevala slovensko delavstvo. Politična in organizacijska praksa pa sta seveda dajali prednost nemškemu elementu in pospeševali proces denacionalizacije, ki je že tako ali tako imel močno oporo v organizaciji proizvodnje in povečujočem se pritisku nemškega nacionalizma.

Med pomembnejšimi štajerskimi voditelji se avtor podrobneje ustavlja le pri Francu Wiesthalerju in Milanu Subariću. V ostalem ugotavlja, da socialnodemokratično gibanje na Štajerskem ni preseglo pomembnejšega teoretika in se je tudi v svojih teoretičnih in ideoloških izhodiščih v celoti opiralo na Dunaj. Nekoliko zahtevnejši bralec bo tako v delu pogrešal podrobnejših opozoril na to, kakšna so bila ta »teoretična in ideološka« izhodišča in ostal brez odgovora na vprašanje o širših družbeno političnih predstavah južnoštajerskih delavskih voditeljev. Iz uvođenega prikaza časopisnega in arhivskega gradiva, ki ga je pregledal avtor, je hkrati razvidno, da je pri pisanju razprave uporabil le del pregledanih arhivalij, saj se je po

opombah sodeč neredko oprl redvsem na časopisna poročila.

Ne glede na tovrstne pripombe zasluži Rozmanova knjiga vso pozornost. Pisec je s svojim delom oral ledino, saj se je lahko le pri prikazu širših gospodarskih in političnih razmer oprl na dosedanjo zgodovinopisno literaturo. V ostalem počiva njegovo raziskovanje na obsežnem izvornem gradivu, ki ga je zbral v avstrijskih in slovenskih knjižnicah in arhivih. Rozmanovo »Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem« je tako eno temeljnih del, ki bo skupaj z že opravljenimi raziskovanji delavskega gibanja na ostalem slovenskem ozemlju soomogočilo sintetično predstavitev socialističnega delavskega gibanja v celotnem slovenskem prostoru.

PETER VODOPIVEC

Zoran Hudales: Občina Trebnje v NOB, Ljubljana 1975, Knjižnica OF 3, 883 strani.

Obsežno delo, plod dolgoletnega iskanja in zbiranja podatkov na terenu in v arhivih, nas seznanja s potekom NOB na trebanjskem območju.

Avtor je izčrpno zajel v sedmih poglavjih dogajanje od šestoaprilskega poloma do končne osvoboditve. Ugotavlja, da je trebanjsko območje dalo velik prispevek narodnoosvobodilnemu gibanju, česar ne morejo zatemniti niti delni uspehi belogardizma na tem terenu.

Prvo poglavje obdeluje leto 1941; razmejitve med obema okupatorjema, ustanavljanje prvih organizacij OF in njihov razvoj do pomladi 1942, nastanek mokronške čete in njeno vključitev v 2. »štajerski« partizanski bataljon. Obširno prikaže priprave na pomladansko vstajo.

Drugo poglavje obdelava čas od pomladanske vstaje 1942 do velike italjanske ofenzive, delovanja ljudske oblasti na osvobojenem ozemlju, ki izgine v italjanski ofenzivi, kar je snov tretjega poglavja. V okviru tega obdobja prikazuje tudi porajanje bele garde na Trebanjskem. Ta tri poglavja so tudi boljši del knjige, ker daje zaokrožen pogled na vojaško in politično plat narodnoosvobodilnega gibanja.

Naslednja štiri poglavja:

IV. Partizanska protiofenziva do kapitulacije Italije.

V. Od kapitulacije Italije do bojev za Trško goro (februar 1944).

VI. Od bojev za Trško goro do združitve grosupeljskega in novomeškega okrožja (oktober 1944).

VII. Od združitve grosupeljskega in novomeškega okrožja do končne zmage pa zaradi spremenjenega značaja partizanske vojske (obširne operacije brigad in divizij tudi zunaj tega območja) in preobilice podatkov ne dajejo več celovitega pregleda dogajanj.

Knjiga se omejuje z današnjimi upravno-političnimi mejami, tako da prihaja do nekaterih razhajanj glede na tedanje meje.

Delo dobro ilustrira obsežnost in raznolikost narodnoosvobodilnega gibanja, posameznike in njihova dejanja. Vendar prav ta izčrpnost, nizanje različnih dogodkov, pomembnih in obrobnih, prekinja tok razvoja, posebno bralcu, ki teh krajev ne pozna dovolj dobro. Knjiga tako ostaja na ravni kronike — sicer dobre — medtem ko je bilo mogoče s toliko gradiva napraviti tudi celovitejšo študijo.

Po drugi strani pa je knjiga zapolnila še eno vrzel v poznavanju NOB na posameznih območjih Slovenije. Želeti je, da bi bilo takih del v okviru te zbirke še več.

DAMIJAN GUSTIN

Sv. Jakob — Zgodovinski razgledi po življenju Slovencev v tržaškem delavskem okraju, Založništvo tržaškega tiska, Trst, 325. str.

Ob poimenovanju slovenske osnovne šole pri Sv. Jakobu v Trstu po mladinskem pisatelju Josipu Ribičiču, ki je na tej šoli poučeval vrsto let, je izšla knjiga Sv. Jakob s podnaslovom Zgodovinski razgledi po življenju Slovencev v tržaškem delavskem okraju. Založništvo tržaškega tiska, ki je omogočilo izdajo zbornika, je k sodelovanju poleg odbora za poimenovanje pritegnilo tudi učitelje, starše, prebivalce tega okraja in tako je nastala publikacija, ki dokumentirano opisuje življenje Slovencev v enem najstarejših slovenskih delavskih naselij v Trstu.

Zbornik je razdeljen na tri dele. Prvi del je namenjen Josipu Ribičiču, učitelju in pisatelju, ki je več kot deset let živel in delal v Trstu, dokler se niso razmere v času fašizma tako zaostriale, da se je leta 1925 umaknil v Slovenijo.

V drugem delu je govor o šoli pri Sv. Jakobu nekdanj in danes. Avtorja sta Filibert Benedetič in Lida Debelli-Turk. Šola s slovenskim učnim jezikom, ki je bila v tem mestnem okraju nujno potrebna, saj so bili proletarski otroci najbolj ogroženi v narodni pripadnosti, asimilacija pa je bila zelo velika, je bila odprta 1888. Imenovala se je šola Cirila in Metoda. Kratkemu zgodovinskemu prikazu, ki obravnava obdobje od odprtja

šole do leta 1930, ko so jo fašistične oblasti zaprle, sledi statistični prikaz števila učencev v letih 1888—1930 in kratki življenjepisi učiteljev, ki so v teh letih poučevali na šoli. V posebnem sestavku pa je obdelano obdobje po letu 1945, ko je bila šola ponovno odprta.

Tretji del zbornika nas seznanja z življenjem Slovencev pri Sv. Jakobu. Ta okraj se je po letu 1875 pričel razlikovati od drugih predmestij Trsta po tem, da je že kazal zasnove delavskega naselja. Že leta 1897 je v okraju izbruhnila velika splošna stavka. Socialni razvoj in politično življenje tega okraja ob koncu 19. stoletja ter v prvih letih 20. stoletja je podal Boris Gombač. Sledi sestavek Silva Šuligoja, kjer je avtor opozoril na pomemben delež, ki so go imeli pri narodno kulturnem delu duhovniki. Zanimiva sta tudi prispevka Lide Debelli-Turk in Olge Ban, ki opisujeta, kako je bila v tej revni četrti kulturna in prosvetna dejavnost bogata in uspešna predvsem do leta 1927 ter kako sta se slovenska pesem in jezik obdržala tudi v času najhujšega fašističnega terorja.

Dokaj obširen je prispevek Milana Pahorja, sodelavca odseka za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu, z naslovom Sv. Jakob v narodnoosvobodilnem boju. Začetki organiziranja OF pri Sv. Jakobu segajo v leto 1941. Slovensko in italijansko prebivalstvo Sv. Jakoba je bilo skozi vso dobo NOB eno izmed oporišč OF. Razprava pa ni omejena le na okraj Sv. Jakob, ampak zajame dostikrat širše tržaško področje, saj je bilo celotno delovanje v sklopu NOB tesno povezano in prepleteno. Poudarek je dan predvsem na prikaz boja ljudstva in njegov prispevek v boju proti nacifašizmu za doseg svojih pravic. Našteti so terenski odbori OF, celice KPS in sedeži drugih organizacij pri Sv. Jakobu, kraji sestankov, javke, skrivališča skladišča, na koncu pa je dodan tudi seznam padlih.

Zbrani podatki sestavljajo dragoceno gradivo za oblikovanje podobe življenja nekega okraja, dostikrat pa tudi presegajo okvire tržaške mestne četrti Sv. Jakob, saj govore o mnogih značilnostih življenja in boja primorskih Slovencev nekdanj in danes.

METKA GOMBAC

Varga Sándor-Pivár Ella, »Dobronak, Göntérháza, Köt helytörténete« Lendava, 1979—160 strani

Brošuro »Krajevna zgodovina Dobrovnika, Genterovec, Kota« sta ob finančni podpori Kulturne skupnosti Slovenije izdali Samoupravni interesni skupnosti za prosveto in kulturo pripadnikov madžarske narodnosti občine Lendava in Murska Sobota.

S svojim delom sta avtorja posegla v zgodovinsko zakladnico krajev, ki niso ne s svojo velikostjo in položajem, ne s svojim gospodarskim, političnim in kulturnim življenjem krojili svetovne zgodovine. Obratno, vedno so bili le na obrobju zgodovinskega dogajanja. Kljub svoji odmaknjenosti in pozabljenosti od sveta pa so bili skozi zgodovino ves čas na prepihu pomembnih družbenih, političnih, gospodarskih in kulturnih dogodkov.

V predstavitvi krajevne zgodovine že omejenih treh krajev avtorja zajemata čas od njihovega nastanka pa vse do tako rekoč dandanašnjih dni (1974). Celovitost prikaza je v takšni časovni razsežnosti bila v mnogočem odvisna od obstoječih in razpoložljivih zgodovinskih virov. Pri svojem delu sta se avtorja naslonila na vire iz arhivov v LR Madžarski ter vire iz arhivov v Lendavi, Murski Soboti, Mariboru, Ljubljani in Zagrebu. Iz vsebine brošure pa je razvidno, da nista zanemarila tudi drugih virov.

Varga Sándor je poleg prispevka o krajevni zgodovini Dobrovnika prispeval še prispevek o krajevni zgodovini Genterovec.

Prispevek o krajevni zgodovini Dobrovnika lahko na osnovi avtorjevega pristopa k delu razdelimo na dva dela. V prvem delu (oglejmo si nekaj naslovov poglavij: Splošni podatki o kraju, Dobrovnik upravno središče območja, Gospodarski razmah po komasaciji, Razvoj vasi po osvoboditvi) poda avtor po zanimivih uvodnih podatkih o nastanku kraja, razvojni pregled družbenega, političnega, gospodarskega in kulturnega življenja kraja. Po tem pristopa k (imenujmo ga tako) drugemu delu prispevka, v katerem se osredotoči na prikaz tistih dejavnosti in posebnosti, ki so kraju skozi zgodovino dajali poseben pečat. V tem okviru prikaže razvoj vzgojne, izobraževalne in kulturne dejavnosti, nastanek in razvoj gasilstva, poda pa tudi nekaj zanimivih podatkov o župnišču ter Romih v Dobrovniku.

Zanimive podatke iz krajevne zgodovine Genterovec je Varga Sándor v svojem drugem prispevku obogatil še s podatki o nekaterih etnografskih posebnostih kraja in sosednjih vasi. Med njimi posebej opozori na poseben ljudski stil gradnje vaških zvonikov, imenovanih »szoknyás harangláb« in ljudski običaj »gergelyárás« gregorjevo. Poleg drugih zanimivih podatkov za krajevno zgodovino Genterovec je avtorju uspelo zbrati tudi podatke o številu prebivalcev vasi od leta 1784 do 1971. Podatki se nanašajo na leta ljudskih štetij.

Že bežen pregled virov, iz katerih je Pivár Ella črpala podatke za svoj prispevek o krajevni zgodovini Kota, kaže na več kot zgolj zagnanost zgodovinarja amaterja. Naj nave-

dem samo nekatere (v prikazu se bom omejil samo na vire iz Madžarske): Magyar Országos Levéltár, Urbarja et conscriptiones; Zala megyei Levéltár, Conscriptiones Univerz, Zalaegerszeg; Magyar Országos Levéltár, Herceg Eszterházy család levéltára; Zala megyei Levéltár, Adöszeirások 1799, 1801, 1775—1847; Prispevek je bogat z najrazličnejšimi podatki — od podatkov o prvih pisanih virih, ki omenjajo kraj Kot preko podatkov gospodarskega značaja pa vse do podatkov o posebnih krajevnih zanimivostih, kot so npr. podatki o najemnikih še vedno v izročilu krajanov živeče »mekai csarde«, ki jo listine prvič omenjajo že leta 1816.

Osnovni namen avtorjev brošure je bil, kot je zapisal Varga Sándor ob zaključku prispevka o krajevni zgodovini Dobrovnika, približati krajanom krajevno zgodovino njihovih krajev. Čeprav obstoje zgodovinska dela (tako v slovenskem kot madžarskem jeziku), ki znanstveno obravnavajo preteklost območja, na katerem leže v »Krajevni zgodovini...« obravnavane vasi, pa takšna dela težko pridejo v roke vaščanov. Pričujoče delo je torej prvo delo, napisano v madžarskem jeziku, ki na dovolj popularen, a vendarle dovolj znanstveno utemeljen način obravnava krajevno zgodovino Dobrovnika, Genterovec in Kota. Delo Varga Sándorja in Pivár Elle je torej treba ceniti tako z vidika prispevka k obuditvi spomina o krajevni zgodovini kot tudi z vidika obogatitve narodnostne kulture.

STEFAN SOS

Poštni promet v Sloveniji

Zdi se nam prav, da opozorimo bralce Kronike na razprave iz naše domače zgodovine, o pošti; te so izšle v reviji, ki jo pri nas sicer bolj slabo poznamo in zato tudi malo prebiramo. PTT muzej v Beogradu namreč izdaja periodično publikacijo z naslovom »PTT arhiv.« Zvezek št. 21 z letnico 1978/79 je ves posvečen razvoju poštnega (in pozneje še telegrafskega in telefonskega) prometa v Sloveniji.

V razpravnem delu so štirje avtorji prispevali šest besedil: Nikola Gulan piše o poštnih zvezah na slovenskem ozemlju od antike do začetka 19. stoletja; veliko bolj podrobni in zato boljši sta razpravi Majde Žontarjeve Razvoj poštnega prometa na Gorenjskem (od rimske dobe do prve svetovne vojne) ter Poštni, brzojavni in telefonski promet, uradi in uslužbenci v času med obema vojnama; dve razpravi je prispeval tudi Jože Praprotnik, in sicer Razvoj PTT

službe na Gorenjskem v času 1941—1945 ter Razvoj PTT službe na Gorenjskem v času 1945 do danes; končno je Nada Holynski dodala svojo razpravo Zveze med narodnoosvobodilno borbo na Gorenjskem.

Med manjšimi prispevki naj omenimo Olge Kovačevičeve 50-letnico dela radia Ljubljane, Majde Žontarjeve patente Marije Terezije o poštni službi (1748—1772) ter Petra Ribnikarja regeste dokumentov za zgodovino pošte (1608—1783).

Vsi teksti so bili spisani z dokajšnjo znanstveno akribijo in zato veljajo kot zanesljive razprave, ki jih bo treba pri bodočih sintezah upoštevati in ne prezreti.

JOŽE ŠORN

Vatroslav Grill, Med dvema svetovoma. Ljubljana 1979, 629 str.

Vrsti spominskih zapisov se je v zadnjem času pridružila obsežna knjiga spominov ameriškega Slovenca Vatra (Vatroslava) Grilla. Njegovo razprtost med staro domovino (zapustil jo je skupaj s starši tik pred prvo svetovno vojno leta 1913) ter novo domovino simbolično označuje že naslov knjige. Ta je izšla postumno ter z nekaterimi redaktorskimi (tudi jezikovnimi) posegi.

Kot kulturni delavec, dejavni član vrste naprednih izseljenskih organizacij ter urednik več ameriških slovenskih časnikov je bil Grill nedvomno poklican oteti pozabi ne le svoje spomine, ampak tudi siceršnjo dejavnost ameriških Slovencev, še zlasti tistih v Clevelandu, v mestu, v katerem je preživel večino življenja. Poudariti je treba, da je pripadal krogu naprednih ameriških Slovencev, in razumljivo je, da je ta njegov krog v knjigi še posebej podčrtan. Bralec v mestoma polemičnih zapisih tako zlahka razbere medvojnja razmerja med napredno in konservativno usmerjenimi ameriški Slovenci, tudi taka, prinesena iz stare domovine.

Eno izmed središčnih mest je v knjigi posvečeno pisatelju Luisu Adamiču. O znanstvu z njim ter o njegovi siceršnji dejavnosti govori knjiga tako za čas med obema svetovnima vojnama, kot za druge svetovne vojne ter po njej. Grillova knjiga nas ob tem opozarja, da pri preučevanju narodnoosvobodilnega boja ter uveljavljanju nove Jugoslavije v svetu nikakor ne moremo puščati ob strani podpore, ki so jo dajali slovenski izseljenci narodnoosvobodilnemu gibanju v stari domovini ter prodiranju resnice o njem v svet.

Za rojake v domovini bodo poleg tega poučna opozorila o dejavnosti posameznih slovenskih organizacij v ZDA (in še posebej v

Clevelandu). Tem opozorilom se v knjigi pridružujejo podatki o kulturnem življenju clevelandskih Slovencev. V celoti pa je knjiga delo, ki ne le opisuje, ampak tudi vodi k nadrobnejšemu proučevanju zgodovina tistih Slovencev, ki žive zunaj matične domovine. Kot druga spominska dela je, razumljivo, mestoma tudi Grillova knjiga pogojena z avtorjevim pogledom na določena, tudi svetovnonazorska vprašanja. Ob vsem tem pa v prvem delu knjige najdemo tudi krajši zapis o življenju v stari domovini pred izselitvijo v Združene države Amerike. Med drobci, objavljenimi v knjigi, pa bi podčrtali opozorilo na panslavistično čustvovanje koroškega plebiscitnega delavca J. M. Trunka, ki se je moral po plebiscitu izseliti v ZDA, (Trunk je umrl pred nekaj leti, star nad sto let).

TONE ZORN

Wahlresultate ab 1945 in Kärnten, Klagenfurt (1979), 25 tabel

V Celovcu je nedavno izšla zanimiva mapa petindvajsetih tabel s podatki o povojnih volitvah na avstrijskem Koroškem. Časovne tabele zajemajo pregled volivnih rezultatov za vseh deset državnozborskih, osem deželnozborskih ter šestih občinskih volitev v letih 1945—1973, pri tem pa manjkajo podatki o dotedanjih predsedniških volitvah. Podatki so v tabelah razvrščeni po političnih okrajih ter takratnih občinah ter dajejo pregledno podobo odmevnosti vsake od političnih strank (list) pri posameznih volitvah ter s tem v političnem življenju dežele. Zbirko zaključuje preglednica, ki pa se omejuje za zbirni prikaz volivnih rezultatov posameznih političnih strank ter list slovenske manjšine.

Zbirka bi nedvomno pridobila na dokumentarnosti, ko bi bili tabelam priloženi podatki o skupnem številu volilcev oziroma o volivni abstinenci. K večji preglednosti (vsaj za slovenskega bralca) pa bi dalje prispevala nadrobnejša razporeditev slovenskih list, saj sta na primer pri deželnozborskih volitvah leta 1949 tedaj nasprotni slovenski listi Demokratične fronte delovnega ljudstva ter Narodnega sveta koroških Slovencev prikazani v skupnem seštevku. Pač pa je v objavljenem gradivu poudarjen nadroben prikaz vseh upravnih sprememb (združevanja posameznih občin ali njihovih delov ali pa dodelitev občine enega sodnega okraja k drugemu; primer take občine je bila južnokoroška Galicija, ki so jo leta 1962 odcepili od sodnega okraja Dobrla vas ter priključili železnokapelskemu sodnemu okraju).

TONE ZORN

Rudi Lešnik in sodelavci: Samorastniki ob Sotli, samoupravna šola Podčetrtek, Ljubljana 1979, 235 str.

Vsak, kdor se ukvarja s slovenskim povojnim šolstvom, je pri tej svoji delavnosti gotovo že naletel na delovanje osnovne šole v Podčetrtku. Ta šola in njen dolgoletni ravnatelj Jože Brilej sta v marsičem odigrala pionirsko vlogo v slovenskem in celo jugoslovanskem prostoru, glas o njej pa je segel tudi preko meja naše domovine.

Skupino raziskovalcev iz mariborske Pedagoške akademije in ljubljanskega Pedagoškega inštituta na čelu z Rudijem Lešnikom je zamikalo raziskati vzroke tega »fenomena« iz Podčetrтка. Rezultat teh raziskav je knjiga, ki nam zelo približa vprašanja šole v Podčetrtku in njene povezanosti s svojim krajem.

Rudi Lešnik v knjigi ugotavlja, da je za šolo v Podčetrtku značilen pospešen razvoj samoupravnih odnosov v vzgojno-izobraževalnem procesu, prvine celodnevne šole v šoli, ki to uradno še ni, velik razmah dejavnosti prostega časa, tesna povezanost šole s svojo krajevno skupnostjo ter zelo učinkovito poklicno usmerjanje in sodelovanje v sicer nerazvitem Obsotelju.

Uspeha šole v Podčetrtku, ki v marsičem presega sedanji čas in nakazuje prihodnji razvoj šolstva, nedvomno ne bi bilo brez zavzetega pedagoškega in organizacijskega dela ravnatelja Brileja. To ugotavlja v uvodu knjige pedagog France Strmčnik, ki z Brilejevim primerom ilustrira učne in vzgojne uspehe tistih učiteljev, ki so strokovno dobro usposobljeni, hkrati pa v svojem okolju zavzeti družbeni delavci.

Avtorji knjige, ki so si snov razdelili po poglavjih, najprej orišejo zgodovino Podčetrтка in njegove šole ter prikažejo vse težave, s katerimi se je morala šola v tem nerazvitem kraju ubadati tudi v času po osvoboditvi. Pomemben mejnik v razvoju šole je bilo leta 1972, ko so zgradili novo šolsko poslopje.

Naslednje poglavje knjige je namenjeno tistemu področju, na katerem šola v Podčetrtku izrazito prednjači — samoupravi učencev. Zaradi razvitosti te dejavnosti o šoli v Podčetrtku pišejo, da bi jo mogli vzeti kar za prototip, za model samoupravne socialistične šole.

Tudi izredno razvejane šolarske izvenšolske dejavnosti oziroma dejavnosti prostega časa so ena temeljnih značilnosti šole. Učenci delujejo v šolskem prosvetnem in športnem društvu, v klubu mladih tehnikov in v pionirski zadrugi Mladi Obsoteljčan. Šola je ime-

la pionirsko vlogo pri uvajanju šolskega varčevanja, učenci vodijo poleg šolske hranilnice še šolsko pošto, šolsko glasilo in radijski studio Kekec, klub OZN, skrbijo za stare ljudi in podobno. Vse to je velikega pomena tako pri vzgojnem procesu kot pri izbiri poklicev učencev.

Poklicno usmerjanje predstavlja še eno pomembno dejavnost, ki se je rodila iz prizadevanj pedagoških delavcev na tej šoli. Ti se niso hoteli sprijazniti z nič kaj rožnatim stanjem v svojem nerazvitem področju. Organizirali so govorilne ure za starše učencev o poklicnem usmerjanju, pripravili so šolski kotichek z informativnim gradivom in si zagotovili sodelovanje zavoda za zaposlovanje. To dejavnost so začeli na lastno pest še preden so obstajala zakonska določila, ki predpisujejo poklicno usmerjanje na šolah.

Vse te novosti na šoli so si postopno utrle pot med starše šolarjev in počasi spremenile njihov tradicionalno nezainteresirani odnos do nje. Šola se je razvila v pravo središče svojega kraja, bivši učenci ostajajo stalno povezani z njo in so ji vedno pripravljeni priskočiti na pomoč s svojim znanjem in spretnostmi.

Kako odmeva šola v Podčetrtku doma in v tujini, priča poglavje o številnih obiskih na šoli. Bodočnost šole je povezana z načrti o ustanovitvi eksperimentalno-hospitacijskega in izobraževalnega centra, ki bi poleg celodnevne osnovne šole Podčetrtek zajemal tudi hospitacijsko-izobraževalno enoto Olimje.

Knjiga je bogato ilustrirana z barvnimi fotografijami, ki koristno dopolnjujejo tekste, dodatno vrednost pa ji dajejo dolgi povzetki v angleščini. Vsekakor je pomemben prispevek tako k šolski zgodovini časa po osvoboditvi kot tudi k krajevni zgodovini Podčetrтка.

ANDREJ VOVKO

Nova Gorica v prostoru in času, Skupščina občine Nova Gorica 1979, 66 kartografskih prikazov. Publikacijo so pripravili in uredili: Marjan Stres, Tatjana Ravnikar, Branko Rojc, Jože Rotar, Irena Schiffrer, izdala pa jo je Geodetska uprava Nova Gorica.

Grafični prikazi povzemajo razna tematska področja. Na izseku iz karte Slovenije (merilo 1:400 000) so prikazani razmejitveni predlogi 1946. leta med Jugoslavijo in Italijo. Kot vir je služila knjiga Slovenci v zamejstvu. Karta občine Nova Gorica (1:130000,

tudi vse ostale so v tem merilu) prikazuje sisteme izmere od francoske med leti 1810—1813 do nove izmere med leti 1960—1972.

Šest kart predstavlja kulturne spomenike v občini Nova Gorica. Podatke sta prispevala Zavod za spomeniško varstvo Nova Gorica in Občinska konferenca Zveze borcev Nova Gorica. Karta arheoloških spomenikov predstavlja prazgodovinske, antične in zgodnje srednjeveške ostaline. Karta umetnostno zgodovinskih spomenikov jih deli na: sakralno, profano arhitekturo, ruševine, grad — graščina. Zaradi prevelikih oznak se na zemljevidu ne da točno locirati spomenike na posamezne vasi. Na karti pogrešam izreden umetnostno zgodovinski spomenik Jordano pri Plešivem, katerega kot kaže spomeniško varstvo ne pozna prav dobro. Naslednja karta prikazuje etnografske in tehnične spomenike občine Nova Gorica. Vsebinsko bi jo zelo izboljšala rubrika, ki bi v par besedah pojasnila oštevilčene oznake za etnografske in tehnične spomenike. Razveseljiva je karta spomenikov iz I. svetovne vojne. Prikazana so vojaška pokopališča in spomeniki.

Pregled spomenikov NOB v občini Nova Gorica nam je poznan že iz raziskave Tomaža Pavšiča v Goriških letnikih. Kartografski pregled, ki prikazuje spomenike, grobnice, spominske plošče, grobišča in avtentične spomenike, lepo dopolnjuje njegov prispevek. Zadnja karta iz te skupine prikazuje zgodovino NOB. Oznake prikazujejo okrevališča, bolnice, karavle, požgane vasi in naselja, skladišča hrane, smer kurirskih poti in smeri prevoza hrane.

Pričujoča publikacija je plod znanstvenega dela in na nazoren način prikazuje temeljne podatke o občini Nova Gorica. To je ogledalo njene razvitosti. Pri zadnjem referendumu je bilo mnogo grafičnih prikazov uporabljenih za informiranje občanov. Upamo, da bodo v naslednjih letih vključili v kartografsko obdelavo še več tem s področja preteklosti.

PETER STRES

OPRAVIČILO UREDNIŠTVA

V »Kroniki« št. 1/1980 je prišlo do neljube pomote. Prispevek o knjigi Jožeta Smeja, Pastoralna dejavnost Ivanocyjevega kroga, ki je izšla leta 1975 v Mariboru, je napisala Darja Mihelič in ne Jože Šorn kot je pomotoma navedeno pod člankom. Avtorici članka in bralcem se opravičujemo.

UDK 930 (436-2/-3)

Bruckmüller Ernst, izredni univerzitetni profesor, Inštitut za gospodarsko zgodovino dunajske Univerze

1010 Wien, Universitätsring 1, Austria

Uspehi in problemi avstrijske regionalne in lokalne zgodovine

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 28, št. 2, september 1980, str. 77-81 cit. lit. 17

Avtor v kritičnem zapisu govori o avstrijski regionalni in lokalni zgodovini v zadnjih desetletjih. Poleg orisa in pregleda dosežkov in razvoja tovrstnega zgodovinarskega raziskovanja, na koncu spregovori tudi o revijalnem tisku in o regionalnih ter lokalnih zgodovinarskih organizacijah, ki se pečajo s to problematiko. Predstavlja v prvi vrsti avstrijsko zgodovinsko deželoznanstvo (Historische Landeskunde) in nakazuje nekatere sodobne razvojne tendence v proučevanju lokalne zgodovine, ki temeljijo na srednjeevropski primerjalni deželni zgodovini (Vergleichende Landesgeschichte).

UDK 903/904 (497.12 N. mesto

Knez Tone, muzejski svetovalec, Dolenjski muzej

68000 Novo Mesto, Muzejska 7, Yu

Novo mesto kot arheološko najdišče (raziskovanja — dognanja — problemi)

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 28, št. 2, september 1980, str. 82-92, cit. lit. 32

Avtor daje v članku strnjene oris Novega Mesta v arheoloških obdobjih, do konca bronaste dobe prek starejše in mlajše železne dobe ter obdobja rimske okupacije, do ustanovitve mesta leta 1365. Kraj je bil kontinuirano naseljen skozi vse I. tisočletje pred n. št. pa do konca 4. stol. n. št. Novo Mesto je zelo pomembno arheološko najdišče v Sloveniji, nekatere najdbe po svojem pomenu in dragocenosti daleč presegajo pokrajinski okvir. V predhistoričnem času je Novo mesto doseglo dve kulminaciji: prvo v halštatskem času (7.-4. stol. pred. n. št.) in v času zadnjega rimskega cesarstva (1.-2. stol. n. št.). Na koncu članka so našteja vsa arheološka raziskovanja v Nove mjestu do leta 1980

UDK 910.4 (4-6) „1658/1672“: 929 Valvasor

Branko Reisp, bibliotekarski svetovalec, Narodni muzej v Ljubljani

61000 Ljubljana, Prešernova 20, Yu

Mladostna potovanja J. V. Valvasorja

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 28, št. 2, september 1980, str. 99-107, cit. lit. 24

Janez Vajkard (Johann Weichard) Valvasor (1641-1683), kranjski polhistor, od 1687 član Royal Society v Londonu, se je šolal na jezuitski gimnaziji v Ljubljani, nadaljnje izobrazbe pa ni iskal na univerzi, ampak si je po takratnem plemiškem običaju izpopolnjeval znanje in nabiral življenjske izkušnje na potovanjih v tujini in v vojaški službi. Potoval je po Nemčiji, Angliji, Danski, Franciji, Španiji in Italiji, bil je na Holandskem, v Svici grofa Nikolaja Zrinjskega in se bojeval na Hrvaškem proti Turkom. Ker se je odpravil na prvo potovanje najbrž v jeseni 1658 in bil v glavnem zdoma do 1672, je prebil na potovanjih v celem 14 let. Potovanja so bila važni temelji v zorenju Valvasorjeve osebnosti, razvila so mu lastnosti in nagnjenja, ki so mu začetala tudi življenjsko pot in delo v zrelih letih. Iz spoznanja, pridobljenega na potovanjih, da njegovo domovino tuji staviti svetu Kranjsko v sliki in besedi.

UDK 355.343.1 (497.12/13) „15“

Vasko Simoniti, asistent-stažist, PZE za zgodovino filozofske fakultete v Ljubljani

61000 Ljubljana, Aškercева 12, Yu

Sistem obveščanja pred turško nevarnostjo v 16. stoletju

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 28, št. 2, september 1980, str. 93-99 cit. lit. 66

Prispevek prikazuje: 1. Kako so bila posredovana obvestila, t. i. Turški glasi, ki so jih zbirali vohuni ob meji Hrvaške krajine ter v osmanski državi, po posebni mreži poštnih konj in slov tekačev, do glavnega mesta Kranjske — Ljubljane in notranje avstrijskih dežel — Gradca; 2. Kako je bila razpredena in na kakšen način je delovala na Kranjskem in Štajerskem signalna organizacija (opozorilni streli in opozorilni ognji).

UDC 903.904 (497.12 N. mesto)

Knez Tone, Museal Counsellor, Museum of Dolenska

68000 Novo mesto, Muzejska 7, Yu

Novo mesto as the Archeological Find-Spot (Explorations — Results — Problems)

Kronika (Chronicle), Review for the Slovenian Local History, 28, No. 2, September 1980, pp. 82—92, 32 Notes

The author gives a concentrated description of Novo mesto through archaeological ages, from the end of the Bronze Age over the older and earlier Iron Age and the period of Roman occupation till the building of the town in 1365. Novo mesto was continuously inhabited through the first millennium before Christ till the end of the 4th century A. D. Novo mesto is a very important archaeological find-spot in Slovenia. The importance and value of some findings exceed the regional frame to a great extent. In the pre-historical age Novo mesto reached two culminations: the first in the Hallstatt — Age (7th—4th cent. before Christ) and in the period of early Roman Imperium (1st—2nd cent. A. D.). At the end the author enumerates all the archeological explorations in Novo mesto till 1980.

UDC 910.4 (4-6) ,1658/1672': 929 Valvasor

Branko Reisp, Bibliographical Counsellor, National Museum in Ljubljana

61000 Ljubljana, Prešernova 20, YU

Travelling of J. V. Valvasor in His Youth

Kronika (Chronicle), Review for the Slovenian Local History, 28, NO. 2, September 1980, pp. 99—107, 24 Notes

Janez Vajkard (Johann Weichard) Valvasor (1641—1693), Carniolian polyhistor from 1687 member of the Royal Society in London, attended the Jesuitic grammar school in Ljubljana. Afterwards he did not look for more knowledge at the university. As it was usual for the noblemen of that time, he gathered his life experiences on journeys abroad and in military service. He travelled through Germany, England, Denmark, France, Spain and Italy. He was in Holland, Switzerland and even in North Africa. In the years 1663 and 1664 he was under command of the count Nikolaj Zrinjski. He fought against the Turks in Croatia. As he probably went on his first journey in autumn 1668 and was most of the time until 1672 away from home, he spent 14 years on journeys. Those journeys played an important role in maturing of Valvasor's personality. They namely influenced the development of his characteristics and inclinations, which marked his life and work in his mature years. On his journeys through foreign countries he recognized that their people knew very little or nothing about his country and therefore did not appreciate it. Thus he decided to present Carniola in pictures and words to the world.

UDC 930 (436-2/-3)

Bruckmüller Ernst, Extraordinary University Professor, Institute for History of Economy, University in Vienna

1010 Wien, Universitätsring 1, Austria

Successes and Problems of the Austrian Regional and Local History

Kronika (Chronicle), Review for the Slovenian Local History, 28, No. 2, September 1980, pp. 77—81, 17 Notes

In his critical report the author deals with the Austrian regional and local history in the past few decades. Along the description and survey of the achievements and development of this kind of historical examining the author at the end discusses also the periodical press, as well as the regional and local historical organizations, being occupied with these problems. In the first place he describes the Austrian historical study of national customs (Historische Landeskunde) and indicates some modern tendencies of development in the studying of the local history, which are based on the Central European comparative provincial history (Vergleichende Landesgeschichte).

UDC 385.343.1 (497.12/13) ,15"

Vasko Simoniti Assistant-Probationist, Department for History, Faculty of Philosophy, University in Ljubljana

61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, YU

The System of Informing about the Turkish Irruptions in the 16th Century

Kronika (Chronicle), Review for the Slovenian Local History, 28, No. 2, September 1980, pp. 93—99, Notes 66

The author describes: 1) the way of mediating of informations, of the so-called »Turški glasi«, gathered by the spies along the border of Hrvaška krajina (Croatian Region), as well as in the Turkish state, by means of a special »net«, consisting of postmen-riders and postmen-runners, into the capital of Carniola - Ljubljana and the capital of the countries inside Austria—Grades; 2) how the so-called signal organization (warning shoots and warning fires) in Carniola and Styria was spread and the way of its functioning.

UDK 373.5 (497.12 Ljubljana) „1597/1800“

CIPERLE JOŽE, kustos, Slovenski šolski muzej

61000 Ljubljana, Poljanska 28, Yu

Ljubljanska gimnazija (1773—1808)

I. del

Kronika časopis za slovensko krajevno zgodovino, 28. št. 2, september 1980, str. 111—121, cit. lit. 39

Prispevek, ki seže časovno nekako do leta 1800, prikazuje eno najstarejših srednješolskih učnih ustanov na Slovenskem v času, ko je po razpustu jezuitskega reda prešla v državne roke in ko se je pod pritiskom države tudi v vsebinskem pogledu prilagajala potrebam novega časa. To je čas, ko se na njej pojavijo prve posvetne učne moči, ko se na tej sicer latinski soli vse bolj uveljavljajo tudi realni učni predmeti, ko se je nastanla v znamenju poleg latinščine uvaja nemščina; pa tudi čas, ko se je nastanla v znamenju licejski stavbi na današnjem Vodnikovem trgu, kjer je ostala vse do velikega potresa ob koncu 19. stoletja.

UDK 929 Robba F. „1698/1716“

Damjan Prelovšek, znanstveni sodelavec, Umetnostno zgodovinski inštitut

Franceta Steleta, SAZU

61000 Ljubljana, Novi trg 3, Yu

Šolanje kiparja Francesca Robba

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 28. št. 2, september 1980, str. 107—111, cit. lit. 20

O šolanju enega največjih ustvarjalcev našega baroka je bilo do sedaj le malo znanega. Avtor na podlagi arhivskih virov poudari predvsem čas, ko se je umetnik učil pri kiparju Pietru Barattu, ki je imel stike z znameniti beneškimi kiparji in arhitekti. V tem krogu je Francesco Robba v letih 1711 do 1716 umetniško dozorel.

Vasko Simoniti

UDK 377.3:746 (497.12 Ljubljana) „1899/1909“

Hanka Stular, muzejski svetovalec, Narodni muzej v Ljubljani

61000 Ljubljana, Prešernova 20, Yu

Kranjski zavod za umetniško tkanje — Krainische Kunstwebe — Anstalt

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 28. št. 2, september 1980, str. 122—136, cit. lit. 18

Historiat tkalnice tapiserij v Virantovi palači v Ljubljani (1897—1909) obravnava ustanovitve, delovanje in razloge za njen razpust. Bila je ena izmed mnogih manjših manufaktur (največ 30 tkalck izučnih na fečaji ob ustanovitvi), kakršne so na prehodu iz 19. v 20. stoletje ustanavljali po vsej Evropi v okviru gibanja za prenovno ustvarjalnega rokodelstva. Delavnica je bila urejena po vzoru tkalnice v Scherrebeku (Schleswig-Holstein). Ustanovitelj je bil najstarejši denarni zavod na Slovenskem Kranjska hranilnica, ki je za delavnico v desetih letih namenila okoli 106.600,00 kron dotacije. Sprva je ljubljanska tkalnica kot ena prvih takšnih delavnic v avstroogrski monarhiji uživala tudi podporo avantgardnih umetniških in nekaterih uradnih krogov na Dunaju, vendar so ji splošnoveljavne in posebne okoliščine onemogočile osamosvojitvev in razvoj. Čeprav je dokumentacija izredno pomanjkljiva, je bilo mogoče ugotoviti vrsto uglednih likovnikov, ki so pripravili kartone za tapiserije (E. Voilbehr, R. Hammel, R. Frank, B. Paul in drugi), predstavljene tudi na mnogih velikih razstavah (t. i. rimske razstave Avstrijskega muzeja za umetnost in industrijo, svetovna razstava v Parizu 1900, razstavi umetne obrti v Londonu in Torinu).

UDC 373.5 (497.12 Ljubljana) „1597/1800“

Ciperle Jože, Custodian, Slovenian School Museum

61000 Ljubljana, Poljanska 28, YU

**The Grammar School of Ljubljana (1773—1808)
1st Part**

**Kronika (Chronicle), Review for the Slovenian Local History, 28, No. 2,
September 1980, pp. 111—121, 39 Notes**

The author reaches in his contribution temporarily back to the year 1800. He describes one of the oldest secondary schools in Slovenia in the time, when after dissolving of the order of the Jesuits, it was overtaken by the state and when it, under the pressure of the state authorities, as far as contents is concerned, adjusted to the needs of the time. This is also the time when the first secular teachers appear in this school, when in this otherwise Latin School more and more assert also the real subjects, when besides the Latin language also the German is introduced as language of instruction. It is also the time when this secondary school settled in the famous lyceum on the today's Vodnikov trg, where it stayed until the strong earthquake at the end of the 19th century.

UDC 929 Robba F. „1699/1716“

**Damjan Prelovšek, Scientific Collaborator, Institute of France Stele for
History of Art, Slovenian Academy of History and Arts (SAZU)**

61000 Ljubljana, Novi trg 3, YU

Education of the Sculptor Francesco Robba

**Kronika (Chronicle), Review for the Slovenian Local History, 28, No. 2,
September 1980, pp. 107—111, 20 Notes**

It was little known about the education of one of the greatest creators of baroque in our country. The author emphasizes, on the basis of the data from the archives, first of all the time, when the artist learned from the sculptor Pietro Baratto, who had contacts with the known Venetian sculptors and architects. In that circle Francesco Robba artistically matured in the years 1711—1716.

Vasko Simoniti

UDC 377.3:746 (497.12 Ljubljana) „1899/1909“

Hanka Šnitar, Museum Counsellor, National Museum in Ljubljana

61000 Ljubljana, Prešernova 20, YU

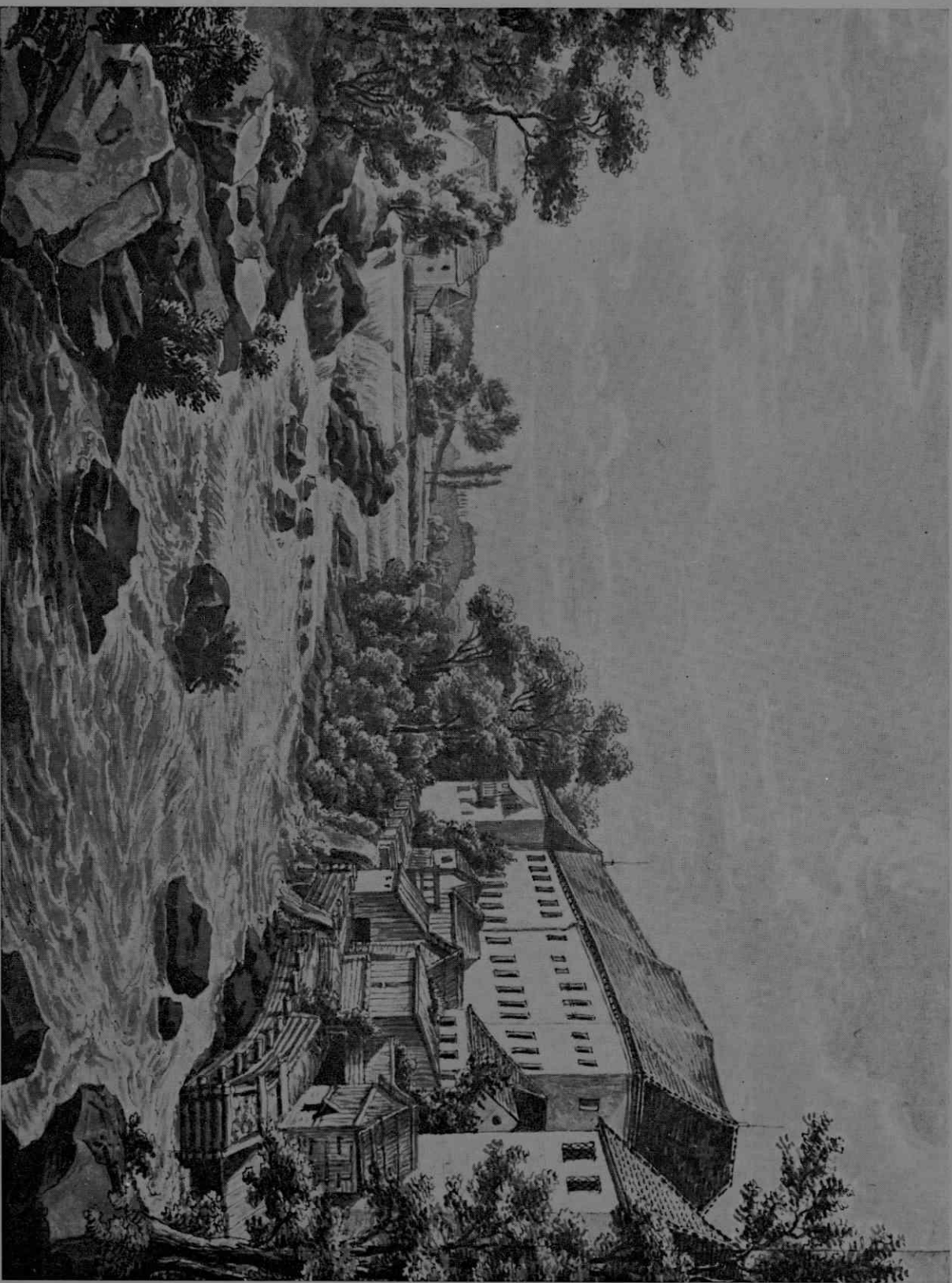
**The Carniolian Institution for Artistic Weaving-Kranjske Kunstweb-
Anstalt**

**Kronika (Chronicle), Review for the Slovenian Local History, 28, No. 2,
September 1980, pp. 122—136, 18 Notes**

The author deals with the foundation, functioning and reasons for the dissolving of the weaving-mill of tapestries in the Virant-palace in Ljubljana (1897—1909). It was one of numerous smaller manufactures (mostly 20 women-weavers, trained on the course in the time of foundation), that were founded all over the Europe in the frame of the movement for renovation of creative handicraft, at the transition of the 18th c. into the 20th c. The workshop was arranged by the sample of the weaving-mill in Scherrebek (Schleswig-Holstein). The founder was the oldest money-institution in Slovenia - Kranjska hranihica, which in the years destined approximately, 106,600,000 crowns of endowment. At the beginning this weaving-mill in Ljubljana, as one of the first such workshops in the Austro-Hungarian Monarchy, was supported also by the avantgarde artistic and some official circles in Vienna, but afterwards the universally valid and special circumstances prevented its emancipation and development. Through the documentation is very deficient, it is possible to recognize a series of distinguished plastic artists, who contributed their cartoons for the tapestries (E. Völzbehr, R. Hammel, R. Frank, B. Paul and others), presented also on numerous great exhibitions (the so-called winter exhibitions of the Austrian Museum for Art and Industry, the world exhibition in Paris in 1900, the exhibitions of artificial trade in London and Torino).

Publikacije Zgodovinskega arhiva Ljubljana

1. Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku (razmnoženo kot rokopis)
 - I. Listine 1243—1397, Ljubljana 1956 25.—
 - II. Listine 1299—1450, Ljubljana 1957 25.—
 - III. Listine 1320—1470, Ljubljana 1958 25.—
 - IV. Listine 1471—1521, Ljubljana 1959 25.—
 - V. Listine iz kodeksov Mestnega arhiva v Trstu, 1320—1348, Ljubljana 1960 25.—
 - VI. Listine 1444—1499, Ljubljana 1961 25.—
 - VII. Listine 1243—1498, Ljubljana 1962 25.—
 - VIII. Register Krištofove bratovščine v Ljubljani 1489—1518, Ljubljana 1963 25.—
 - IX. Listine 1220—1497, Ljubljana 1964 25.—
 - X. Listine 1144—1499, Ljubljana 1965 25.—
 - XI. Fevdna knjiga Jamskih 1453—1480, Ljubljana 1966 25.—
 - XII. Urbarji 1490—1527, Ljubljana 1968 25.—
2. 60 let Mestnega arhiva ljubljanskega, Ljubljana 1959 40.—
3. Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945—1955, Ljubljana 1965 52.—
4. Razprave
 - I. Vlado Valenčič, Agrarno gospodarstvo Ljubljane do zemljiške odveze, Ljubljana 1958 30.—
 - II. Iz starejše gospodarske in družbene zgodovine Ljubljane (Zbornik razprav), Ljubljana 1971 40.—
 - III. Ljubljanska obrt od srednjega veka do začetka 18. stoletja (Zbornik razprav), Ljubljana 1972 40.—
 - IV. Ljubljanska obrt od začetka 18. do srede 19. stoletja (Zbornik razprav), Ljubljana 1977 80.—
5. Ljubljana, Podobe iz njene zgodovine, Ljubljana 1962 (broširana, žepna izdaja) 20.—
6. Ljubljana, Podobe iz njene zgodovine, Ljubljana 1965 (trijezična izdaja) 60.—
7. Ljubljana 1945—1970, Ljubljana 1970 30.—
8. Katalog: Starejša ljubljanska industrija, Ljubljana 1973 20.—

Franz Kurz von Goldenstein, Milni pri Mrzlem studencu na Ljubljanci, tuš in bela tempera, okoli 1840, Narodni muzej v Ljubljani (foto Srečo Habjč)